

TANULMÁNYOK

Dávid Ferenc

A FERTŐDI ESTERHÁZY KASTÉLY TÖRTÉNETI HELYISÉGGÖNYVE: FUNKCIÓK ÉS FALBURKOLATOK

I. rész: az oldalszárnyak és a patkószárnyak

A kastély 1776–78-ban nyerte el végleges kiterjedését, amikor a második emeletét is fölépítették.¹ Az épületben 29 terem, 128 lakószoba² és 40 kiegészítő-kiszolgáló helyiség volt, együtt 197 egység. Ezek helyének meghatározása és a funkciójuk megnevezése az itt következő munka egyik feladata. A másik a helyiségnevekre, falburkolatokra, a beépített bútorokra: tükrökre, konzolaszталokra, sarokszekrényekre, valamint a helyiségek világítására és fűtésére vonatkozó régi leírások közlése. Ezekkel mutatható be az egyes terek belső-építészeti karaktere.

A fontosabb *rajzi források* a következők: – A kastély 1784-ben megjelent földszinti alaprajza (1., 6. kép), amelyet Nicolaus Jacoby (1733–1784) rajza alapján Marcus Weinman metszett rézbe, s amely a „Beschreibung des hochfürstlichen Schlosses Eszterház” című könyv 2. melléklete.³ A metszeten a helyiségeket sorszámokkal jelölték. A lap szélén elhelyezett magyarázó tábla és a rendszeres kastélyismertetést tartalmazó könyv a helyiségek nevét és használatát is bemutatja.

– A kastély első emeleti alaprajza⁴ a helyiségsszámozásának az 1894 évi inventárium-bejegyzésekkel való megegyezése szerint a kastély 1898-ra befejeződött nagy felújításával kapcsolatban keletkezett. (11., 15.kép) A ceruzavázlat a kastély oldalszárnyaiban kialakított vendéglakosztályokat ábrázolja, melléjegyzései pedig azt jelölik, hogy mely lakosztályból mely szobájába vezetendő jelzővezeték.

– A kastély valamennyi szintjét ábrázoló rajzsorozat, amelyet Kusó József hercegi építőmester másolt le. (22–24. kép) Ismeretlen eredetije az 1898-ra kialakult állapotot, s az azzal kapcsolatban kialakított helyiségsszámozást rögzítette. Kusó József 1925 körül rajzolta a másolatot, s feltüntette azokat a hivatali és lakószobákat, amelyeket a hercegi hitbizomány alkalmazottai használtak 1930 tájáig. A rajznak van olyan részlete, amely egy 1928-ban készített alaprajzon módosítva szerepel.⁵ (13. kép) A Kusó féle másolat datálása ennek ellenére bizonytalan, egyes érvek 1940 körüli keltezése mellett szólnak.⁶

– A kastély 1954-ben készült felmérései, amelyeket a Műegyetem Rados Jenő vezetett Építéstörténeti tanszékén készített Ferenczy Károly és Nagy Elemér annak megállapítására alkalmasak, hogy a háborús pusztításokat követő helyreállítások és az épület új használati módja – a kertészeti kutatóintézet és a kertészeti középiskola⁷ milyen átalakításokat vont magával.⁸

– Az 1994 évi állapotfelmérő dokumentáció, amelyet Németh Ferenc, Albert Tamás és Martos Tamás (ÁMRK) készített, az 1957–1970 közötti nagy felújítás átalakításait tükrözi, s megnevezi a beépített belső értékeket.

1956-tól, a kastély modern felújításának kezdetétől nagyon sok rajz keletkezett. Ezeket az egyes helyiségek ismertetésénél idézem.⁹

Az írott források közül, amelyek a kastély helyiségeit ismertetik, a következők a legfontosabbak: G. v. Rotenstein (gr. Pálffy János) Eszterháza-leírása, amely a hetvenes években és a nyolcvanas évek elején készített feljegyzések alapján készült, s 1783-ban jelent meg.¹⁰

Primitivius Niemitz hercegi könyvtáros: Beschreibung des Hochfürstlichen Schlosses Eszterháza... című könyve, amely rendszeressége miatt a legfontosabb egyidős forrás (1784).

Niemitz könyve szolgált alapjául Eszterháza francia nyelvű ismertetőjének, amely 1784-ben jelent meg Bécsben. Az írás legtöbb helye a „Beschreibung” fordítása, néhány megfogalmazása, szövegváltozata azonban önálló értékű.¹¹

A többi 18. századi forrás közül Rotenstein és a Beschreibung szövegét ismételte Korabinszky Mátyás 1786-ban megjelent lexikonában és fordította Vályi András 1796-ban megjelent művében, a Magyarországnak leírásában. Ezeket nem, a kisebb, személyes élményeket leíró tudósításokat pedig az egyes helyiségek feldolgozásánál idézem.¹²

A kastély valamennyi helyiségét számba vették azok az inventáriumok, amelyek e munka elkészítésének alapját képezik. Az 1832-ben, 1856-ban és 1870-ben készített inventáriumok a helyiségek falburkolatainak, festésének, beépített és ingó berendezésének rendszeres leírását adják. A három inventárium szövegezése természetesen összefügg: a későbbi a korábbi másolja a szükséges módosításokkal. Az első ilyen inventáriumot a kastély második emelete felépítésekor fektethették fel, írott nyom az 1818 évről maradt. A helyiségnevek többsége a három inventáriumban megegyező, s többnyire a helyiségek 1790 előtti használatát tükrözi.¹³

A kastélyt – mint ismeretes – 1790 után száz évig kevéssé használták. Az épület középrészét, a hercegi és díszlakosztályokat változatlan állapotban tartották fenn, az oldal- és patkószárnyakban azonban alaposan megváltozott a használat módja, s vele az egyes helyiségek berendezése. A fönntartáshoz alkalommal javítási munkák is tartoztak, ezek azonban nem voltak nagymérvűek, s szinte sehol sem tekinthetők építészeti beavatkozásnak. A 19. századi inventáriumok helyiségeinek meghatározása, az épület alaprajzain való elhelyezése ezért a 18. századi funkciók megállapításának tekinthető.

A felsorolt források a kastély érett, 1780 körüli használatának meghatározását segítik elő. Az azt megelőző időszakból csak kevés olyan írásos adatot ismerünk, amely az egyes helyiségek építéséről, berendezéséről, vagy használatáról szól, s azok értékelését is befolyásolhatja a kastély rendszeres feltárása. Ez a tanulmány nem törekszik a rendszeres feltárás megelőzésére, az 1780 előtt történtek rekonstrukciójára.

Az 1870. évben fölfektetett inventáriumot 1894-ben használták utoljára. Az akkori bejegyzések többsége a szobák és termek régi nevét tünteti föl, az ismert német név helyett magyarul, s az új megfogalmazás néhány esetben a szoba helyzetének meghatározásához is hozzájárul. 1894-ben már évek óta folyt az a nagy felújítás Schmidt Miksa vezetésével,¹⁴ amelynek eredményeként 1898-tól Esterházy V. Miklós herceg újra használhatta a kastélyt. A bejegyzések a felújításról is pillanatképet adnak: sok újonnan készített tapétát, függönyt és kályhát írnak le.

A kastély 20. századi berendezését az 1936 évben fölfektetett hitbizományi leltár¹⁵ rögzíti. Ez a leltár különbözik a 19. századiaktól: nem terjed ki a falburkolatokra, festésekre, fűtőeszközökre, csak ingóságokat tartalmaz, arra azonban alkalmas, hogy a kastély használatának módját megismerjük.

A kastély 1944–45-ben, a háborús front átvonulása idején sokat szenvedett, beépített berendezése pedig a szovjet hadikórházként való használatban ment tönkre. Hogy hogyan használták a kastély egyes helyiségeit 1945 után, az nem tárgya ennek a közleménynek, a helyiségek átalakítása, s vele egykori belső kialakításuk ma nem látható részleteinek utolsó említése, valamint a ma is látható részletek helyreállítás előtti képe és a restaurálásuk igen. Az 1954 évi felmérések és az 1956 után keletkezett tervdokumentációk adatai ezért a vonatkozó helyiségek tárgyalásánál szerepelnek.

A kastély szárnyainak, s azon belül az egyes helyiségek bemutatásának sorrendje az alábbiakban a 18–19. századi összeírások rendjét követi.

Az összeírást minden szinten a főkaputól jobb kézre kezdték el, onnan haladtak déli irányba, a kert felé. A jobb kézre, azaz nyugat felé, azaz Fertőszéplak felé eső patkó- képtár- és oldalszárny után járták be a kastély középső szárnyát úgy, hogy annak is előbb a nyugati felét, aztán a középső termeit, s azután a keleti felét vették sorra.

A középszárny északkeleti, díszudvari sarkánál léptek a bal oldali, keleti, Süttör felé eső oldalszárnyba, s vették fel annak helyiségeit a főkapu, azaz észak felé haladva. Ebben az oldalszárnyban és utána a keleti patkószárnyban a „balkézre, bal felé” iránymegjelöléssel a díszudvari oldalt, a „jobb kézre, jobb felé” kifejezésekkel a külső homlokzati, azaz kamarakerti oldalt jelölték.

Az első emeleti összeírást is így készítették: a jobb kézre, nyugatra, Széplak felé eső oldalszárnynak az északi, a főkapu irányába eső végében lévő csigalépcsőn érték el az emeletet, s onnan haladtak előre, a középszárny felé, onnan pedig a bal oldali, keleti, Süttör felé eső oldalszárnyba. Annak északi végében fejezték be útjukat.

A második emelet fölmérése ugyancsak a jobb oldali szárny északi végében lévő csigalépcsőnél kezdődött, s haladt a középső szárny felé. A középső szárny második emelete két külön részből áll, amelyek a díszterem légtere miatt csak külön-külön közelíthetők meg. A második emelet jobb oldali, nyugati, széplaki részébe annak északnyugati sarkán léptek, s onnan járták be a szobákat. A belvedere lépcsője ebből a részből nyílt, ezért a szárnyrész összeírását a belvedere számbavételével zárták. A középső szárny második

emeletének keleti felét a kis belső udvar sarkában lévő csigalépcsőn közelítették meg, s onnan járták be a szárnyrész területét. A bal oldali oldalszárny összeírását a középső szárny és az oldalszárny csatlakozásánál kezdték el. Először a balkézre, a díszudvar felé néző néhány helyiséget vették fel, aztán a szobasort a kert felé néző saroktól haladva a szárny északi végéig.

1. A földszinti, jobb oldali patkószárny és a képtár

A jobb oldali patkószárnyat és a hozzá csatolt képtárat a 18. században szinte kitöltötték a gyűjtemények: a „Garde de Meubles” avagy „Kunstkammer”, a porcelánkamra, a nagykönyvtár és a képtár. A patkószárnynak a főkapu felé eső részében többszobás lakásban lakott a kastély gondnoka.

1790 után néhány évvel a hercegi gyűjtemények egy részét Kismartonba szállították, köztük a nagy könyvtár köteteit, a tárolásukra szolgáló bútorokkal együtt, s hamarosan fölszámolták a képtárat is. Csak a porcelángyűjtemény maradt a helyén, amelynek rokokó és keleti darabjai a klasszicista ízlés számára avultak s ellenszenvesek voltak.

A patkószárny használata 1832-re, az első megmaradt inventárium felvételének idejére alaposan megváltozott: a könyvtár és a képtár helyiségeiben raktárakat rendeztek be.

Az első jelentősebb átalakítást valószínűleg a 19. század végén hajtották végre: elbontották a porcelánkamra belső falait, kiegészítették a díszudvar menti folyosót és kisebb szobákra osztották a könyvtár hajdani helyiségeit.

1925 körül a lakóhelyiségek nagy részét a hitbizományi uradalom alkalmazottai használták, a képtár pedig használaton kívül került. 1946-ban a kastély jobb oldali oldalszárnyában és a jobb oldali patkószárnyban kertészeti iskolát rendeztek be, s hamarosan kialakítottak egy nagytermet öt korábbi helyiség egybebontásával.

Jelentős átalakításra került sor az 1960-as években, amikor kicserélték a 18. századi zárófödémét, s lebontották a szárny legtöbb válaszfalát. Új falak között tantermeket és szertárakat alakítottak ki.

A képtárat 1802–1828 között számolták föl. A befogadására szolgáló szárny a 19. század folyamán raktárként szolgált, a 20. század első felében pedig üresen, s elhagyottan állt. Új tetőt és zárófödémét 1957–1959 között kapott, homlokzatait pedig 1969-ben hozták helyre.

Az első táblázat azt mutatja be, hogyan felelnek meg a helyiségek egymásnak a különböző forrásokban.

A képtár épülete:

1784	1832–94	1994
Cabinet	7	155–156
Bilder Gallerie	8	167
Cabinet	9	168

A patkószárnyat bemutató táblázat a rajzokhoz hasonlóan áll: a táblázat alja a főkapu irányának felel meg, teteje a szárny déli, az oldalszárnyal határos végét mutatja. A rubrikák mélysége az ablakok számával arányos:

Ablak	1784	11832–94	1925k	1936	1954	1994
	Passage	–	10	10		153
1	12		11	11		150–154
2	11	6	12	12		148
						147
2	10	5	13a	13		146
			13	Sz.n.		
2	9	4	14a	14		145
			14	14!/!		
1	7	Vorhaus	15	15		145
2	6	Holzkam.	16	25!/!		144
		Küche	17	17		143
1	5	2/4	18	18		142–141
1	4	2/3	19	19		139
1	3	2/2	20	20		
2	2	2/1	21	21		138
						137
3	1	1	22	22		136
			23	23		
						131–135
1	Sz. n	Abort	94, 94a	94, 94a		

A részletes bemutatást a régi számozások irányával megegyezően a főkapu felől kezdem. A több helyiséget átfogó táblázatdarabok alsó szegélye a főkapu közelét, felső szegélye az oldalszárny irányát mutatja.

A táblázatnak az írott forrásokat idéző rubrikáiban a helyiségneveket és a falburkolatok leírását betűhíven, *dőlt* betűvel közlöm a forrás nyelvén. A fűtőeszközökre és a beépített bútorokra vonatkozó, a forrásban gyakran ismétlődő szavakat rövidítve közlöm.¹⁶ A rajzokat leíró rubrikákban álló betűkkel tüntetem fel a rajzról leolvasott adatokat: az adott helyiség ablakainak számát, valamint a rajzon jelölt kályhákat illetve kandallókat, hogy a megfeleltetések ellenőrizhetőek legyenek.

A nyugati patkószárny főkapu felé eső végében a folyosó bekanyarodott a rövid homlokzat mentén, s ott *árnyékszékeket* alakítottak ki, ugyanúgy, ahogyan a keleti patkószárny főkapu felé eső végén is. Az árnyékszékek előterét 1890 után felosztották, külön WC-t és fürdőszobát rendeztek be. A régi falak elbontásával 1959-ben építették az új, nagyobb WC csoportot.¹⁷

Sz. n. (1784) Két árnyékszék 1 ablakos helyiség	Abort (1832–1894)	94; 94/a (1925 k.) 1 ablakos helyiség, és ablaktalan helyiség	94, 94/a (1936) fürdőszoba és klosett	131–135 WC csoport része (1994)
---	-------------------	---	---------------------------------------	---------------------------------

A második egységet a bútorok és berendezési tárgyak tára, a *Garde meubles* alkotta. A háromablakos szobában elhelyezett tárgyakat Johann Friedel,¹⁸ Pálffy János gróf (Rotenstein), Niemitz páter (Beschreibung) és az „Excursion” is leírta. Friedel Vorratskammer-nek, Rotenstein Kunstkammer-nek, a Beschreibung Garde Meublesnek nevezte a bútorok, berendezési tárgyak és műtárgyak itteni gyűjteményét. A leírók többsége szerint a termeket azért rendezték be, hogy bennük elhelyezhessék azokat a tárgyakat, amelyek a kastély pompásan berendezett termeibe már nem fértek be. A bútorok, képek és asztalneműk, valamint a kastély egészét és részleteit ábrázoló modellek tehát mintegy a kastély-berendezés gazdagságának túlcsoportulását érzékeltették.

A terem¹⁹ kialakításáról a források semmit se szólnak, az inventáriumok azonban bemutatják a kiállító bútorokat: a kisebb tárgyakat 3 barna, 2-2 kecskelábon álló üveges sarokszekrényben és 9 fehérre lakkozott, 2-2 üvegajtóval bíró szekrényben állították ki. A maradék falfelületen helyezték el a festményeket és pasztellképeket, a tér közepén pedig a nagyobb bútordarabokat.

A terem kettéosztásával jött létre a kulcsárnői lakás, amelyet 1925 körül és 1936-ban regisztráltak.

(1784) 1. Zimmer für Aufbewahrung der Meublen und Kostbarkeiten. 3 ablakos helyiség, kályha	(1832–1870) 1. Garde Meubles. 1894: volt iroda, most vendégszoba /?/	(1925 k.) 22. Kulcsárnő. 1 ablakos szoba, kályha	(1936) 22. Kulcsárnői lakás.	(1994) 131–135 WC csoport része
		23. kulcsárnő. 2 ablakos szoba	23 kulcsárnői lakás.	136 szertár 1 ablakos helyiség 28 m ² 137 tanterem része

A *kastélygondnok lakása* foglalta el a szárny további részét a pavilionszerűen kialakított porcelánkamráig, s a mögött. A 18. századi források egy része a kastély gondnokának (Schlosspfleger) lakásáról beszél,²⁰ mások a szobafelügyezők (Zimmerwärter, Zimmeraufseher) lakószobáiról szólnak.

(1784) 7. <i>Wohnangelegenheiten für Zimmerwärter</i> 1 ablakos helyiség	(1832–1894) <i>Schlossverwalters Wohnung mit 4 Zimmern, Vorhaus</i>	(1925 k.) 15. <i>Bors tanár</i> 1 ablak	(1936) 15. <i>szoba személyzeti</i>	(1994) 0145 <i>szertár</i> 1 ablakos helyiség 22,5 m ²
6. <i>Wohnangelegenheiten für Zimmerwärter</i> 2 ablakos helyiség	<i>Schlossverwalters Wohnung mit 4 Zimmern, Holzkammer</i> <i>Küche</i>	16. <i>személyzet</i> 1 ablakos szoba	25 <i>/// szoba személyzeti</i>	0144 <i>szertár</i> 1 ablakos helyiség 29,2 m ²
		17. <i>kamra</i> 1 ablakos szoba	17. <i>szoba személyzeti</i>	0143 <i>szertár</i> 1 ablakos helyiség 22,6 m ²
5. <i>Wohnangelegenheiten für Zimmerwärter</i> 1 ablakos helyiség	2/4. <i>Schlossverwalters Wohnung mit 4 Zimmern Viertes, resp. Schlossmagdzimmer</i>	18. 1 ablakos szoba, mögötte: sz. n. /pincelépcső/	18. <i>kamra</i> mögötte: <i>pincelétrát</i>	0142 <i>fotólabor</i> 1 ablakos helyiség mögötte: 0141 <i>raktár és pincelétrát</i>
4. <i>Wohnangelegenheiten für Zimmerwärter</i> 1 ablakos helyiség	2/3. <i>Schlossverwalters Wohnung mit 4 Zimmern. Eingang, respective Drittes Zimmer</i>	19. <i>Lux Zoltánék (erdőmérnök)</i> 1 ablakos szoba, kályha	19. <i>szoba személyzeti</i>	0139 <i>tanterem</i> 2 ablakos helyiség 71,7 m ²
3. <i>Wohnangelegenheiten für Zimmerwärter</i> 1 ablakos helyiség	2/2. <i>Schlossverwalters Wohnung mit 4 Zimmern. Zweites, respective mittern Zimmer O.</i>	20. <i>Nagy Miksáék (kat. főmérnök)</i> 1 ablakos szoba, kályha	20. <i>szoba személyzeti</i>	
2. <i>Zimmer für Aufbewahrung der Meublen und Kostbarkeiten</i> 2 ablakos helyiség, kályha	2/1. <i>Schlossverwalters Wohnung mit 4 Zimmern. Erstes Zimmer O.</i>	21. <i>ruhatár</i> 2 ablakos szoba, kályha	21. <i>fehérnemű garderobe</i>	
				0138 <i>szertár</i> 1 ablakos helyiség 23,8 m ²
				0137 <i>tanterem</i> 2 ablakos helyiség 59,3 m ² része

A *porcelángyűjteményt* nyolccoldalú, a díszudvarra pavilonszerűen kiugró helyiségben helyezték el. A sok száz bécsi, meisseni, kínai és japán kerámia- és porcelánedényt, kerámia- és porcelánfigurákat magába foglaló gyűjteményt tizenhárom, vagy tizennégy²¹ nyitott szekrényben helyezték el, amelyek 8–11 polccal bírtak. Polcok kerültek az ajtók fölé is, s vadkacsákat és baglyokat ábrázoló kerámiák a párkányokra. A tér közepét nagy asztal foglalta el, amelyen edényeket és figurákat állítottak ki, a tér három sarkába pedig háromlábakat állítottak, s rá edényeket, hogy ezekre a helyekre is kerüljön

kiállítási tárgy. Sajnálhatjuk, hogy az inventáriumok oly ritkán szólnak mennyezetről: nagyon valószínű, hogy a szorosan komponált pavilonnak ezen a felületén is volt dísz.

A porcelán gyűjteményről 1781-ben esik szó először.²² Rotenstein (1783) szerint nagyobb porcelán- és tükörkabinetet is terveztek a képtárral pendant épületbe, amelyben aztán a télikertet rendezték be 1784-ben.

A porcelánok a 19. század végéig maradtak ezen a helyen, s akkor kerültek át a középső kastélyszárny első emeleti, a főlépcsőházzal szomszédos helyiségébe, s a mögött fekvő szobába, ahol azokat az 1936 évi hitbizományi leltár bemutatta.

A nyolcszögű pavilon nagyobbik részét tehát a 19. század végén bontották le, a kisebbik része jelentéktelen kamraként áll ma is.

(1784) 8. Porzellan Kammer	(1832 – 1894) 3. Porzellan Kammer	(1925 k.) Sz. n.	(1936) 15.a. volt őrszoba	(1994) 0140 raktár
----------------------------	-----------------------------------	------------------	---------------------------	--------------------

A következő három nagyszobát a **nagykönyvtár** foglalta el. A könyvtárról forrásainkban 1777-től esik szó,²³ s aztán Dallos, Rotenstein, a Beschreibung, s az Excursion is leírja. A leírások közül, amelyek a könyvek számát nagyon is különbözőképp határozzák meg, a Beschreibung-ot fogadhatjuk el hitelesnek, hisz azt a herceg könyvtárosa írta: „A kötetek száma 7500, ez a szám azonban napról napra nő”. Az ugyanott őrzött kéziratok, a metszetgyűjtemény valamint a föld-és éggömbök bizonyára kényelmes elrendezésű, s csúbnban nem szűkölködő belsőben kaptak helyet, erről azonban forrásaink semmit se szólnak.

A könyveket Pálffy gróf (Rotenstein) szerint a három szobában 9+9+10 könyvespolcon tartották. Ezeket bizonyára elszállították a könyvekkel együtt akkor, amikor Esterházy (II.) Miklós herceg a bécsi, kismartoni és eszterházi könyvtárát egyesítette. Miklós herceg ezt 1799-ben tervezte,²⁴ de bizonyára csak 1810 után valósította meg, abban az évben ugyanis a könyveket még Eszterháznál leltározták.²⁵

1832-ben és azután a könyvtárszobák helyén különböző raktárakat regisztráltak az inventáriumok. 1925-ben és 1936-ban öt jelentéktelen kiszolgáló helyiség foglalta el ezt a helyet. Nagy Elemér és Ferenczy Károly 1954-ben egyetlen termet talált ugyanitt, a kisebb szobákat bizonyára az iskola hasznára bontották egybe 1946 után.

(1784) 11. <i>Die Bibliothek</i> 2 ablak, kályha	(1832–1894) 6. 1832: <i>Reserve Kammer</i> ; 1856: <i>Reserve – respect. Eisenkammer</i>	(1925 k.) 12. 2 ablak, tűzhely	(1936) 12. <i>kis-konyha</i>	(1994) 0148 <i>raktár</i> 1 ablakos helyiség 25 m ²
				0147 <i>szertár</i> 2 ablakos helyiség 50,4 m ²
10. <i>Die Bibliothek</i> 2 ablak, kályha	5. 1832: <i>vormahlige Bibliothek</i> ; 1856–: <i>Garde Meuble und Eisenkammer, Reserve, respective Eisenkammer</i>	13.a 1 ablak	13. <i>mosogató helyiség</i>	0146 <i>tanterem</i> 3 ablakos helyiség 83,1 m ²
		13. 1 ablak	<i>Sz. n. kézi éléskamra</i>	
9. <i>Die Bibliothek</i> 2 ablak, kályha	4. 1832: <i>Neben der grossen Bibliothek</i> 1856–: <i>Wäschekammer</i>	14.a. 1 ablak	14. <i>éléskamra</i>	
		14. 1 ablak	14 // <i>szoba személyzeti</i>	

A **szárny déli végét** alkotó két helyiség a kapcsolódó képtár szélességébe esik. Ezek a szobák ablakkal bírtak 1780 tájáig, amíg a képtár épületét a patkószárnyhoz nem csatolták. Onnantól kezdve az egyik helyiség átjáróként, a másik alárendelt, ablaktalan raktárként szolgált.

(1784) <i>passage</i>	(1832–1894) –	10 (1925 k.)	(1936) 10. <i>sz. szoba /lomtár/</i>	(1994) 0153 <i>átjáró</i> 16,5 m ²
12. <i>Ein Kabinet</i> /három rekeszték/ kályha	?	11. kályha	11. <i>fürdőszoba</i>	0152 <i>szoba</i> 17,3 m ² 0154 <i>öltöző</i>
				0150 <i>kazánház</i> 22,7 m ²

A képtár:

A képtár épülete, mint ezt Mócsényi Mihály kutatásaiból tudjuk, két szakaszban épült: előbb a középső, kilenc ablaknyi szakasz készült el, s állt a kamarakertben önállóan, aztán a két szélső, egyablaknyi toldalék, amellyel azt egyik oldalon a patkószárnyhoz, a másik oldalon a kerítéshez csatlakoztatták.²⁶

A képtár első említése 1781-ből való: május 30-án Haydn zenekari koncertet adott itt.²⁷ A nagy terem falain Meller Simon még látta a képek helyét, leírása szemléletes: „A szárnyépület, mely e célra szolgált, még áll, habár üresen és nagyon rongált állapotban. A hosszúkás négyszögalakú hatalmas terem oldalfalait nyolcz-nyolcz ablak tagozza. A falak festett halvány sávokkal különböző nagyságú mezőkre vannak osztva; ezek a mezők jelzik a képek egykori elhelyezését. Eszerint a falak a lábazattól fel a mennyezetig teljesen be voltak aggatva festményekkel”.²⁸ A képtár anyagát jellemző soraiban Meller arról írt, hogy a régebbi képekhez Basilius Grundeman udvari festő párdarabokat festett, azok méretével és stílusával megegyezőt. Megállapításának forrása lehetett, hogy a kastély folyosóin láthatta a képtár hajdani festményeit, s az is, hogy a képtár falain a festett keretek ilyesfajta párosokat rajzoltak ki.

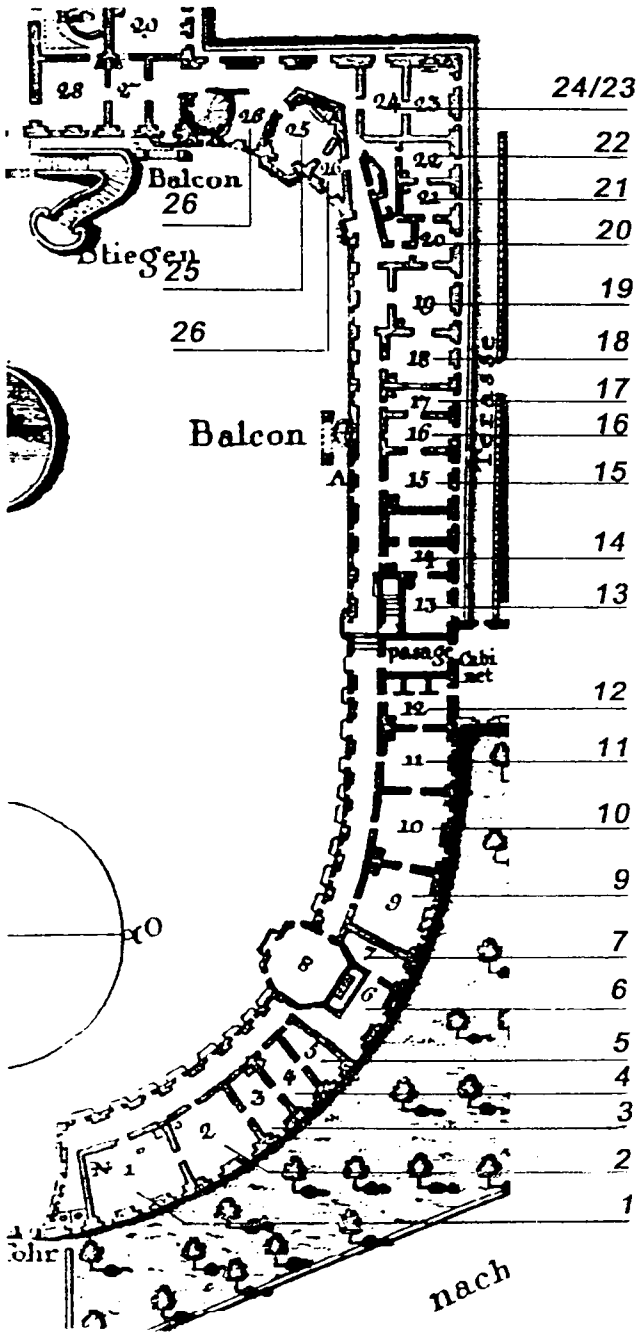
A képtár képeit 1802-ben restaurálták és 1810-ben leltározták ott,²⁹ 1828-ban azonban már azokban az emeleti szobákban raktározták,³⁰ ahol aztán a 19. századi inventáriumok rendre felsorolják.

A 19. század végén Schmidt Miksa a képtár helyreállítását tervezte, de terve nem került megvalósításra.³¹ A 20. században – úgy tűnik – a képtár épülete nem volt használatban. Az 1956-ban födém és tető nélkül állt. Helyreállítására két ütemben került sor: új födémét és tetejét 1957–1959-ben nyerte, belsejét és homlokzatát pedig 1968-ban állították helyre.³²

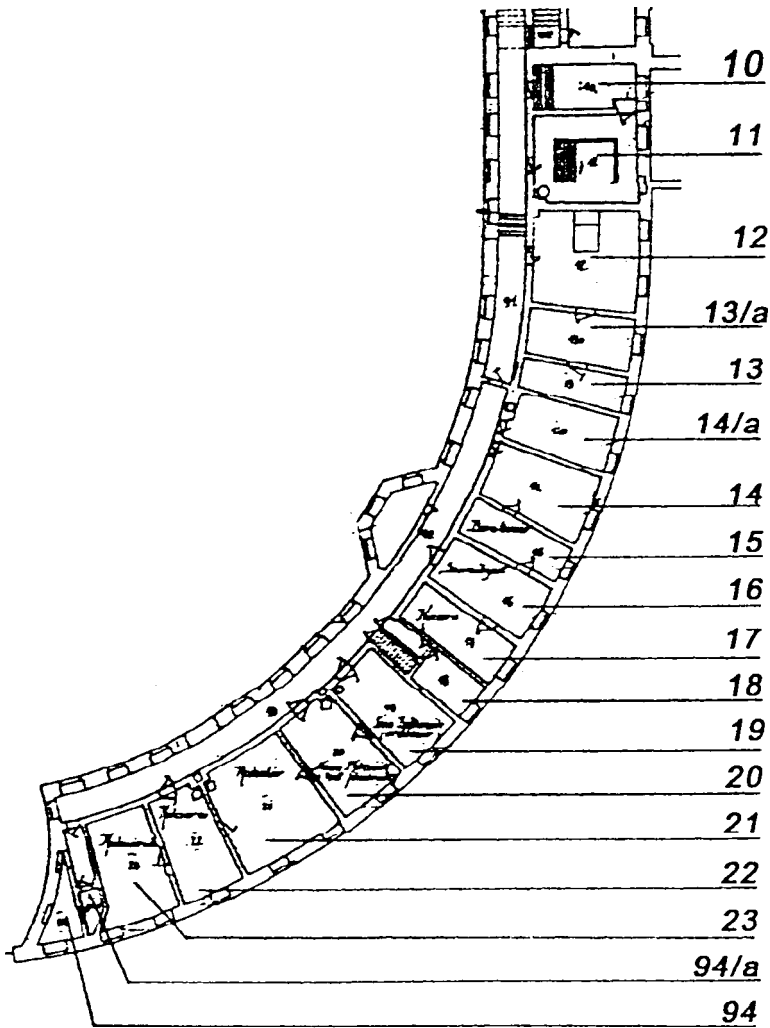
(1784) Képtári szárny: <i>Cabinet</i> Válaszfala nincs jelölve, kb. 1 ablakos szakasz	(1832–1894) 7. 1832: <i>in der grossen Bilder Gallerie im kleinen Cabinet</i> 1856–: <i>Reserve, respective Geschier Kammer</i>	(1994) 0155–0166 öltözők, válaszfala újabb, kb. 2 ablaknyi szakasz 73,1 m ² -----
<i>Bilder Galerie</i>	8. 1832: <i>in der Bilder Gallerie Saale</i> 1856–: <i>Reserve Kammer</i>	0167 tornaterem 225,3 m ²
<i>Cabinet</i> 1 ablakos szakasz	9. 1832: <i>in dem Cabinet an dem Bilder Gallerie Saale</i> 1856–: <i>Reservekammern</i>	0168 1 ablakos szakasz 45,6 m ²

A kastély oldalszárnyai

A kastély két oldalszárnya vendéglakosztályok elhelyezésére szolgált. A földszinten és az első emeleten összesen tizenhárom lakosztályt rendeztek be családös vendégek számára. A legnagyobbak öt szobásak voltak. A második emeleten egyes szobák az úri vendégek szállásaként, mások szolgaszobaként működtek.

1. A jobb oldali patkószárny és a mellékszárny földszinti alaprajza 1784-ben

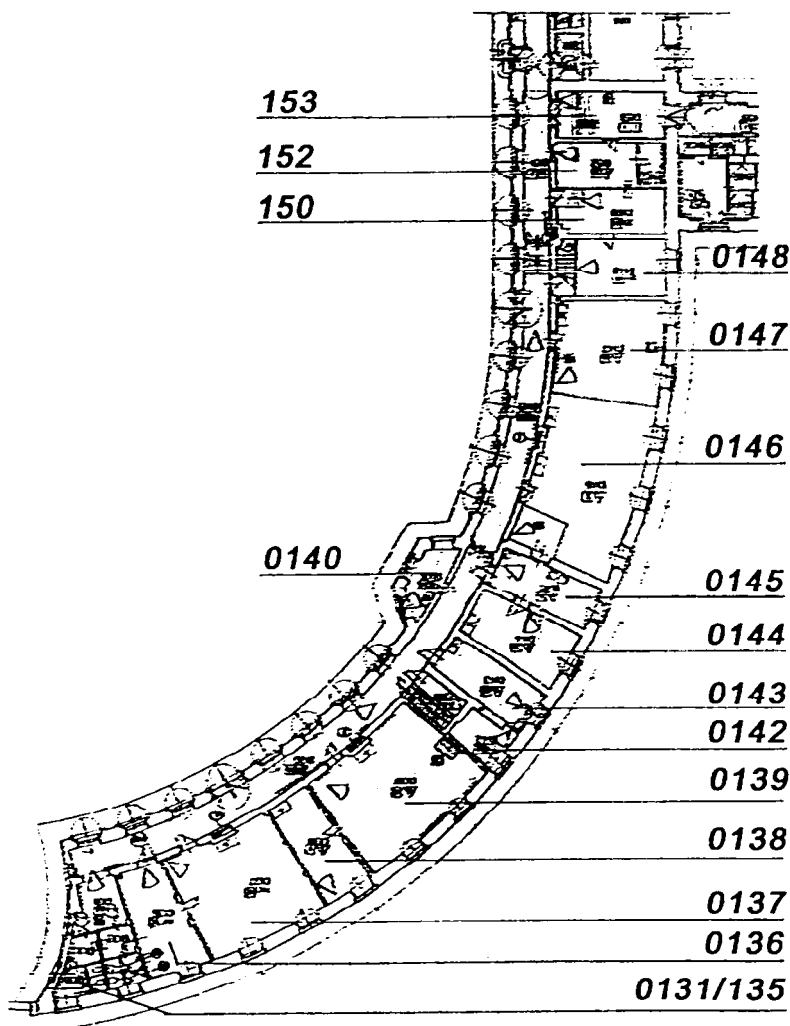

2. A jobb oldali patkószárny földszinti alaprajza 1925 k.

2. A földszinti jobb oldali (nyugati) oldalszárny

A jobb oldali, nyugati oldalszárny földszintjén a hosszú kamarakerti homlokzatra néztek a lakosztályok ablakai. A déli, a kert felé eső sarkot a hercegi kézikönyvtár két szobája, a díszudvari íves homlokzat mentét pedig a kápolna és két kísérő helyisége, az oratórium és a sekrestye foglalta el.

Az 1784-ben közölt Jacoby-Weinman rajz feliratozása szerint a lakószobák három teljes lakást alkottak (drey vollständige Wohnungen für fremde

3. A jobb oldali patkószárny földszinti alaprajza 1994-ben

verheuratete Kavalierre) a rajzon azonban csak egy ilyen lakáshatárt tüntettek fel az akkori 14. és 15. szoba között. A 19. századi inventáriumok is három lakást írtak össze. Az akkori lakáshatárok közül az első a 14. és a 15. szoba, a második a 16. és a 17. szoba között húzódik, ott, ahol azokat az 1925 körüli rajzon is viszontlátjuk, s ahol azokat az 1936. évi hitbizományi inventárium helyiségneveiből és berendezéséből is kitapinthatók.

A lakosztályokat a 19. század során jórészt szobánként használták: ágyakat állítottak be a korábban nappali funkciókat ellátó helyiségekbe is.

1890 után a hercegi kézikönyvtár helyére is gazdag berendezésű vendég-lakosztály került, s több szobás vendég-lakosztályokat alakítottak ki a korábbi egységek helyén is. Ezeket a régi bútorokkal gazdagon berendezett, s régi festményekkel díszített lakosztályokat írja le az 1936 évi inventárium.

Az épület-szárnyban 1946-ban kertészeti iskolát rendeztek be, s néhány éven belül³³ kialakítottak két tantermet, szobák egybebontásával. 1960–1962-ben az iskolaszárny eredeti födémait kicserélték, a helyiségek beosztásán és falaik díszítésén azonban nem változtattak.³⁴

A szárny szobáinak sorát az alábbi táblázat a rajzok rendjében mutatja be: a táblázat teteje tehát a szárnynak a kert felé eső sarka, alja pedig a patkószárnyal határos, tehát a főkapu felé fekvő déli vége. A rubrikák mélysége utal az ablakszámrá: az egyablakosak egy-, a kétablakosak kétegyeségyiek. A vastagabb vonalak a lakosztályok határait jelölik.

1784	1832–1870	1894	1925k	1936	1994
24	14/1		81	81	076
23	14/2	2-ik	82	82	077
22	12/5	V-ik	1	1	084
21	12/4	IV-ik	2	2	086
20	12/3	III-ik	3	3	089
19	12/2	II-ik	4	4	093
18	12/1	Alkofen	5	5	094
17					
16	11/2		6	6	
15	11/1		7	7	096
14	10/2		8	8	
14					
13	10/1		9	9	098
			10/a	10/a	097

A folyosó jobb, nyugati oldalán lévő kis helyiségek:

1784	1832–1870	1894	1925 k.	1936	1994
			83	83	075
			85	85	082
			86	86	085

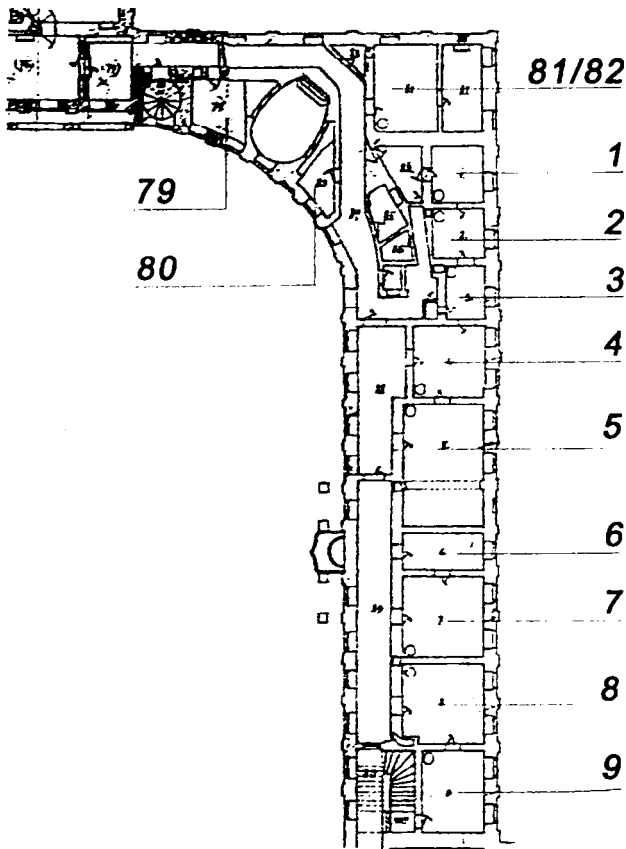
A folyosó bal, keleti oldalán lévő, a díszudvarra néző helyiségek:

1784	1832–1870	1894	1925 k.	1936	1994
26	15		79	79	073
25	15			79/a	080
26	15		80	80	081

A részletes ismertetés a régi szobaszámozás rendjében következik, azaz a szárny északi, a főkapu felé eső, a patkószárnyal érintkező végétől halad délre, a kert felé. Az inventarizálók a szobasort vették fel először a kerti sarokszobáig, s aztán fordultak vissza az oratórium és a kápolna irányába. Az alábbi kis táblázatok beállításai a rajzokéval megegyező: a táblázatok teteje déli, az alja északi iránynak felel meg.

14 (1784) <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavalierere.</i> ³⁵ Két egyablakos részből álló helyiség; Cserépkályha	10/2 (1832–70) <i>Herrschafts Wohnung mit 2 Zimmer, Zweites Zimmer. OW, verziert M3</i> ³⁶	(1894) a 10/1., vagy a 10/2 szobában: <i>kék alapon kockás, szürkés-fehér virágú tapéta; új cserépkályha</i>	8 (1925k.) 2 ablakos szoba; cserépkályha	8 (1936) <i>uri, jelenleg vendégfogadó. 2 függönytartó; csillár 3 karú</i>	096 (1994) négyablakos tanterem fele ³⁷ ; az egész 78,9 m ² .
13 <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavalierere.</i> 2 ablakos szoba; cserépkályha	10/1 <i>Herrschafts Wohnung mit 2 Zimmer, Erstes Zimmer. Die Wand mit Papier Spalier auf Leinwand, mit Gras grünen Grunde, Spitzenartig und mit Blumen Bouquets bemalt; TrT., 3F./.../; TrSp. 47"× 2'10"; OW verziert M4</i>	1894 cserépkályha; négy függöny	9 2 ablakos szoba; cserépkályha	9 <i>uri – jelenleg vendégszoba. 2 függönytartó</i>	098 <i>tanári szoba.</i> 2 ablakos helyiség. 30,5 m ²
			10a ablaktalan helyiség	10a. <i>szoba. fürdőszoba és closet.</i>	097 <i>előtér.</i> Ablaktalan helyiség, 6 m ²

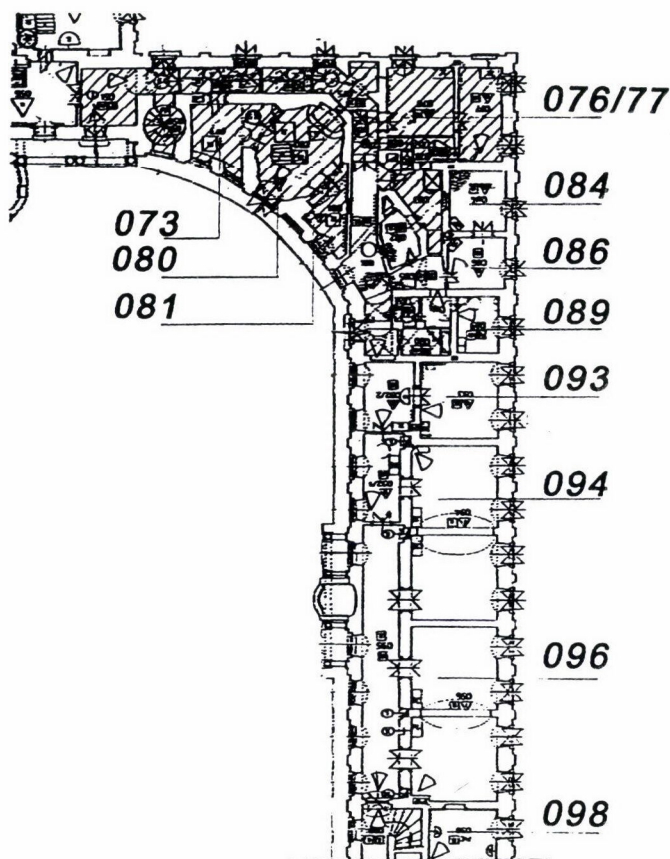
A szárny északi végében lévő **első lakosztály** 1784-ben egy kétablakos nagyobb, s két egyablakos helyiségből állt. A lakás bejárata a középső egyablakos helyiségbe nyílt, onnan léptek be balkézre az északi egyablakos részbe, amely tehát zsákszobaként kapcsolódott a középső helyiséghez. E két

4. A jobb oldali oldalszárny földszinti alaprajza 1925 k.

kisebb szoba helyén a 19. századi inventáriumokban egy nagyobb helyiség szerepel. A két kisebb szoba közti válaszfalat tehát 1784 után bontották le, s ezzel a lakosztályt két kétaablakos szobából álló egységgé alakították. Az 1936. évi hitbizományi leltárból is ilyen alaprajzú együttes olvasható ki. A lakosztály harmadik helyisége 1936-ban a kis fürdőszoba volt, amelyet az emeletre vezető lépcső alá építettek be.

A lakosztály díszesebb, valószínűleg szalonszerűen használt helyisége az 1784-ben 13. számmal jelölt kétaablakos szoba volt. Falát vászonra húzott papírtapéta borította, amelynek csipkeszerűen festett fűzöld alapját virágcsokor-motívumokkal díszítették. A falburkolathoz beépített tükör és három lábú faragott, aranyozott konzolasztal is tartozott, minden bizonnyal a két ablak között. Ilyen, a két ablak közére korlátozott faburkolat a keleti szárny

5. A jobb oldali oldalszárny földszinti alaprajza 1994-ben

ma 101–108. számmal jelölt szobáiban több is fönmaradt a beépített tükörök helyével.

1894-re a szobákat felújították, az egyik szobát új tapétával vonták be, s a 18. századi cserépkályhák egyikét kicserélték. A vendéglakosztály 1936-ban leírt gazdag berendezése bizonyára 1944–45-ben pusztult el.

Az észak felől számított **második lakosztály** ugyancsak két helyiségből állt, amelyek egyike két, a másik egyablakos volt.

A nagyobb, kárpitozott falú, a két ablak között faburkolatba süllyesztett tükörrel díszített szobát használhatták salonként, a kisebbiket hálószobaként. A falat vászonra húzott tapéta fedte, amelyre kék alapon virágokat, madarakat és más állatokat festettek. A 19. század végi megújításkor hasonló hatású tapétát készítettek a lakosztály mindkét szobájában.

16 (1784) <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavalier.</i> 1 ablakos szoba	11/2 (1832–70) <i>Herrschafts Wohnung mit 2 Zimmer, Zweites Zimmer.</i>	(1894) <i>hasonló tapétával /ti. mint a 11. szobában DF/ ; egy fehér vászonfüggöny</i>	6 (1925k.) 1 ablakos szoba.	6 (1936) <i>uri szoba. 1 függönytartó; 1 állólámpa</i>	094 (1994) négyablakos <i>tanterem</i> része.
15 <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavalier.</i> 2 ablakos szoba; cserépkályha	11/1 <i>Herrschafts Wohnung mit 2 Zimmer, Erstes Zimmer. Die Wand mit Spalier auf Leinwand, auf blauen Grunde, Blumen, Vögeln und Thiere; TrT., 4F. /... /; TrSp. 4'8"×2'; OW verziert M4</i>	11 <i>urasági szoba, megújítva. Kékesszürke virágos tapétákkal; Új két vászonfüggöny; Rézlabakon álló fehér fényezett kályha</i>	7 2 ablakos szoba; cserépkályha	7 <i>uri szoba. 2 függönytartó</i>	096 négyablakos <i>tanterem</i> fele ³⁸ .

A **harmadik lakosztály** volt a legtekintélyesebb, öt helyiségből állt. Pontosabban: az 1784-ben megjelent rajzon hat helyiség alkotta ezt a lakosztályt, amelynek az első, egyablakos, 1784-ben 17. számmal jelölt szobáját az inventáriumokban a 12. számú lakás első szobájának alkóvjával azonosíthatjuk. Ezt az elrendezést 1925 körül rajzon is ábrázolták: az alkóvot a szobától falpillérek közti heveder választja el, s az a rész ablaktalan.

Az öt szoba közül a két első, északi volt nagy, s kárpitozott falú, a másik három kisebb, ezeknek a falát csak festették.

A lakosztály funkcionális elrendezését a fölötte, az első emeleten fekvő öt szobás lakosztályról leírtak szerint ítélnélhetjük meg: a kétablakos szobák egyike lakószobaként, a másik ebédlőként szolgálhatott, a harmadik, kisebb szoba egyfajta kabinetként.³⁹ A csak belőle megközelíthető szobák egyike háló, a mögötte fekvő pedig mosdószoba volt.

A kárpitozott szobák színe-mintája kék-fehér csfkos volt. A barnásvörösrőre festett negyedik szoba faláról az 1832-es inventáriumból tudjuk, hogy fehér mezők díszítették. Föltehető tehát hogy a kéknek mondott harmadik, s a világos sárgának leírt ötödik szobának is volt valamelyes dekorja. A lakosztály déli végét – az 1925 körül és 1936-ban 1. és 2. számmal jelölt szobákat – a hitbizományi leltár két helyiségből álló személyzeti lakásnak mutatja. A légudivaron keresztül megközelíthető 1. számú szoba a berendezésből megítélhetően a személyzeti lakás nappalija, a 2. számú a hálószobája volt.

22 (1784) <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavalier.</i> 1 ablakos szoba; Kályha	12/5 (1832–70) <i>Herrschafts Wohnung mit 5 Zimmer, Fünftes Zimmer. Die Mauer Wände Lichtgelb geweißet; O klein, grau marmoriert mit weisser Verzierung, und einer Vase</i>	(1894) <i>V-ik szoba. Régi; Sár-gára meszelve; Egy szétszedett belülfűtő fehér cserépkályha, rossz</i>	1 (1925 k.) 1 ablakos szoba; kályha	1 (1936) <i>személyzeti szoba. 1 függönytartó</i>	084 (1994) <i>szoba. 1 ablakos; 18,3 m²</i>
21 <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavalier.</i> 1 ablakos szoba; kályha	12/4 <i>Herrschafts Wohnung mit 5 Zimmer, Viertes Zimmer.</i> <i>Ein Mauer Wände // chamoix-rötlich geweißet⁴⁰; O. grau marmoriert mit weisser Verzierung, Nebst eine Vase;</i>	<i>IV-ik szoba, régi. Virágos piros meszelésel; Egy szürke cserépkályha</i>	2 egyablakos szoba; kályha	2 <i>személyzeti szoba. 1 függönytartó</i>	086 <i>szoba. 1 ablakos; 15,3 m²</i>
20 <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavalier.</i> 1 ablakos szoba	12/3 <i>Herrschafts Wohnung mit 5 Zimmer, Drittes Zimmer.</i> <i>Die Wand zum Theil mit Papier Tapeten, zum Theil die Wand blau angestrichen; OW, klein, 5F.</i>	<i>III-ik szoba, régi. Vaslábon álló fehér kályha</i>	3 egyablakos szoba; kályha	3 <i>fürdőszoba</i>	089 <i>konyha. 1 ablakos; 13,4 m²</i>
19 <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavalier.</i> 2 ablakos szoba; kályha	12/2 <i>Herrschafts Wohnung mit 5 Zimmer, Zweites Zimmer.</i> <i>Spalier Wand, wie im ersten Zimmer; FV⁴¹</i>	<i>II-ik szoba, régi. Tapéta hiányos, rossz; Négy lábon álló belülfűtő kályha, csövel</i>	4 kétablakos szoba. kályha	4 <i>uri, jelenleg hálószoba. 2 függönytartó; ötszögletű ampolna</i>	093 <i>szertár. 2 ablakos; 32,5 m²</i>

18 Wohnung für fremde, verheuratete Kavalier. 2 ablakos szoba; kályha	12/1 Herrschafts Wohnung mit 5 Zimmer, Erstes Zimmer mit Alkofen. Wand Spalier von Papier an die Mauer gespannt, auf weissen Grund mit blau und weissen schmalen Streifen bemalt; <i>FV4</i> , ⁴² Wandspiegel 39"×27"; <i>Ow-verziert M4</i>	<i>Alkofen szoba. Régi, a fal tapéta rossz, szakadozott; 4 rézlábon álló fehérre fényezett kályha</i>	5 kétablakos szoba egy vakablakos szakasszal, kályha	5 <i>uri szoba, jelenleg szalon 2 függönytartó üvegcsillár 10 lángra</i>	094 négyablakos <i>tanterem</i> nagyobbik része
17 Wohnung für fremde, verheuratete Kavalier. 1 ablakos szoba; kályha					

A szárny déli sarkát **a herceg kézi könyvtárának két szobája** foglalta el. A külső szobában tartották a könyveket, a belsőt kényelmes olvasósobának rendezték be.

A külső szoba kilenc könyvszekrényben a hercegi könyvtáros Primitivius Niemitz szerint (Beschreibung) a herceg a modern német, francia és angol olvasmányait tartotta. Az aranyozott díszű szekrények tetejére fehér vázákat és mellszobrokat helyeztek díszítésül. A szekrények a 18. századi leírások szerint diófából készültek, a 19. századi inventáriumok szerint fehér/arany díszítésűek.⁴³ Ez arra vall, hogy felületüket 1784 után átdolgozták. Érdekes jelenség ez, amelynek apró nyomai az egykorú levéltári adatok, leírások és az inventáriumok összehasonlításában több helyütt följellik: eredetileg keményfából készült részleteket néhány évtizeden belül új, fehér felülettel láttak el, belesimítottak a kastély fehér/arany összképébe.

A belső könyvtárszoba falait 59 olajkép díszítette,⁴⁴ s ez a kis szobában szinte teljes falburkolatot alkothatott. Keretükről az inventáriumok nem szólnak. A három nyílás (két ablak és egy ajtó) fölötti szupraport arra vall, hogy a szoba képborítású volt. A kényelmes olvasószoba kiemelt voltát az is mutatja, hogy benne kályha helyett kandallót alkalmaztak. A szoba legérdekesebb tárgyaként Rotenstein és Niemitz páter egyaránt két nagyméretű kagylósobrot nevez meg, amelyek halászlányt és halászt ábrázoltak. A különös darabokat sarokasztalkákra állították, s üvegburával védték.

A belső szoba falait borító képeket 1875-ben Bécsbe szállították. A századvégi helyreállítás alkalmával a könyvtár helyén kétszobás vendéglakosztályt alakítottak ki, amelynek beépített díszítése: az aranyozott ajtók és olajkép-szupraportok, a belső szoba textilkárpitja és kandallója, s a gazdag bútoranyaga egyaránt kiemelt díszű-minőségű. A könyvtár külső, keleti helyiségéhez egy kicsiny, háromszög alaprajzú fülke tapadt, amelyet 1894-

ben említettek meg először. E fülke a könyvtárhelyiséghez nagy szegmensnyílással csatlakozott. Haris Andrea, aki a falain tapétamaradványokat tárt fel, 18. századnak tartja.⁴⁵

			(1894) <i>kis kamra</i>	83 (1925 k.) háromszögű kamra két kis ajtóval. 83 (1936) <i>fülke</i> .	075 (1994) <i>fülke</i> .
24 (1784) <i>Die fürstliche Handbibliothek. Neun vom Nussbaumholze sehr sauber gearbeiteten Kästen mit vergoldeten Zierrathen; Auf den Kästen stehen Vasen, Büsten und Figuren aus Alabaster</i>	Rotenstein 1783 <i>Kleines Bibliothek Zimmer. 9 Kasten von Nussbaumholz mit goldenen Zierrathen, auf den Kästen stehen zwey alabasterne Figuren, sieben alabasterne Vasen und drey dergleiche Büsten</i>	14/1 (1832–70) <i>Kleine Bibliothek erstes Zimmer. 9 Bücher Kasten weiss angestrichen, mit Goldleisten, die Thüren mit Draht Gitter versehen⁴⁶, Ein Kasten von weichen Holz, gelb angestrichen mit 2 Gläser Thüren, 4 Schubladen,⁴⁷ O. W/G M3</i>	1894 <i>Megújítva. két szárnyú belépő ajtó, aranyozott; 2 állatkép festett az ajtók / fölé? / beillesztve, 1 vakajtó egy kis kamrába vezet, 1 csillár /.../ 6 gyertyára; egy fűtő kályha egész újonnan megkészítve</i>	81 (1925 k.) egyablakos szoba; kályha 81 (1936) <i>uri vendégszoba. 1 függőnytartó; függő gyertyatartó (laterna) vasból /.../</i>	(1994) 076, 078, 079 <i>szoba, fürdő, közlekedő⁴⁸, 1 eredeti ablak, a fürdő utólagos kis nyíláson a légudvarba szelődik 34 m²</i>
23 <i>Die fürstliche Handbibliothek. Kandalló</i>	<i>Daneben ein Zimmer.</i>	14/2 <i>Kleine Bibliothek Zweites Zimmer. Fünfzig Neun Bilder in Oel gemalt und drei Supra Porten Gemälde in Oel mit vergoldeten Rahmen; Camin von röthlichen Marmor; TrSp. in der Wand: 6'x3'; mit 2 Armlehn-leuchter, jeder auf 2 Lichter mit Porzellanen Blumen;</i>	2-ik szoba egészen újítva, szövettel bevonva, kétszárnyú aranyozott ajtónál egy állatkép az ajtó felett a falba beállítva rókát ábrázol. Egy márvány kamin /.../; Egy nagy kamin-tükör aranyozással; 2 db. virágleveleket ábrázoló 2 karú gyertyatartó, levelek zöldre, virágok fehérre festve pléhből; 8 karú csillár /.../	82 (1925 k.) 2 ablakos saro-rokszoba; kandalló 82 (1936) <i>uri vendégszoba. Csillár 6+5 karral /.../</i>	077 <i>szoba. 2 ablakos 22,1 m²</i>

A szobasor előtt a szárny íves szakaszában lévő *kisebb helyiségek* közül a mai 085 sz. kamra helyén lévő klosett, s a vele szomszédos kamra (ma 082 sz.) érdemel említést.

A szárny íves homlokzatú szakaszának központi helyisége a *kápolna*. Az ovális alaprajzú, három szint magasságú tér falait műmárvány, boltozatát freskó borítja. Az oldalain oratóriumok nyílnak. A kápolna belső felszereléséből a Szent Antalnak szentelt oltár, s a 19. századi inventáriumokban megnevezett gazdag világítás: egy hatágú üvegcsillár, s két az oltárra szerelt két-két karral bíró sárgaréz falikar tartozik választott témánkba. Az oltár képe 1944-46-ban elpusztult, helyébe 1947-be festettek új képet, amely helyére nemrégén F.I. Leicher: A megváltás allegóriája c. képe került.⁴⁹

A két földszinti kísérő helyiség közül a középső szárnyhoz közelebb eső keletit oratóriumnak rendezték be, a nyugati szolgált sekrestyeként.

A (keleti) oratórium eredeti berendezését, térdeplőkkel, padokkal, s a kis pozitív orgonával – amelyet Dallos Márton említett meg először 1781-ben – a 19. századi inventárium az 1936 évi hitbizományi leltárhoz igen hasonlóan írja le, természetesen újításokkal: a régi orgona helyére egy Riegler-orgona került.

Az oratóriumot és a sekrestyét egy-egy háromkarú üvegcsillárral világították meg. Az oratórium egyszerű 18. századi dekoratív festését, amelynek 1998-ban kerültek elő a töredékei, sem a „Beschreibung”, sem az inventáriumok nem említik.⁵⁰

A kápolna, az oratórium és a sekrestye a mai megjelenését az 1998–2000 között történt restaurálásnak köszönheti.⁵¹

26 (1784) <i>Oratorium.</i>	15 (1832–70) <i>Orgel Abtheilung.</i>	79 (1925 k.)	79(1936) <i>oratórium.</i>	073 (1994) <i>előtér.</i> 15,5 m ²
25 <i>Kapelle.</i>	15 <i>Kapelle.</i>		79a. <i>kápolna.</i>	080 <i>kápolna.</i> 33,4 m ²
26 <i>Oratorium.</i>	15 <i>Sakristei.</i>	80	80 <i>sekrestye.</i>	081 <i>sekrestye.</i> 9,5 m ²

A szobasor előtt húzódó *folyosót* a patkószárnyban lévő porcelán kamrától a középszárny szélén kialakított előtérig először a 19. századi inventáriumokból ismerhetjük meg valamelyest.

A folyosót összesen négy, horganyból készített, egyenként háromkarú falikar világította meg, ezeket bizonyára a négy udvari bejárat közelében helyezték el.

Két nagy kályha adott valamelyes meleget: vaslemezből készültek, négy-négy lábón álltak, s kályhacsővel kapcsolódtak a kéményekhez. A kályhákat háromszögforma két oldalán felállított drótrácsok védték.

Az egyik kályha a ma 094. számmal jelölt terem előtt állt a folyosón, a másik a folyosó ma 051. számmal jelölt kiteresedésében.

A kastély 19. század végi renoválásakor a korábbiaknál díszesebb formában készítették el a folyosót szakaszokra tagoló üveges ajtókat. Az 1936 évi leltárból látható, hogy a vendéglakosztályok előtti folyosókat gondosan földszíntették – a hajdani képtárból származó festményekkel.

A folyosó kápolna előtti szakaszának mai képét Deák Klára tervezésének köszönheti. Az ajtók zöldszélű fehér mázolásának volt eredeti előzménye: Johann Karlopp aranyozó írta le őket 1783-ban.⁵²

3. A földszinti, bal oldali (keleti) oldalszárny

A bal oldali oldalszárnyban is három vendéglakosztályt helyeztek el, mindegyik a kamarakertre nézett. A szobasor folytatásában, attól délre feküdt az ezüstkamra, a nagyméretű sarokhelyiséget pedig biliárdszobának használták. A díszudvarra íves homlokzattal forduló épületrészben a kápolna párjaként ovális alaprajzú termet építettek, amely a hercegi pár ruhatárának az elhelyezésére szolgált.

A szárny szobáinak többségét a 19. századi inventáriumokban hiányos berendezéssel látjuk, nem-igen használták őket.

Az első világháború után az udvarról külön megközelíthető hosszú szárny szobáiban a hitbizomány irodáit helyezték el, az íves homlokzatú épületrészt pedig úri módon használták: jól berendezett vendégszobák és kellőképp felszerelt szolga-szobák voltak ott.

Az épületszárny 1946-tól a Kertészeti Kutató Intézet használatában állt.⁵³ A Műegyetem I. Építéstörténeti Intézetében 1954-ben készített felmérések szerint eleinte kevés változtatást eszközöltek az épületen. 1962-ben a földszinten lakásokat alakítottak ki a női munkatársak számára úgy, hogy a földszinti folyosót előszobákra, konyhákra és fürdőkre osztották-alakították.⁵⁴

A belső díszítésekből ezután, s máig mindössze egyetlen szobabelső 18. századi kifestése maradt, amelyet Sárdy Lóránt 1969-ben restaurált.⁵⁵

A folyosó díszudvari oldalán fekvő helyiségek:

1784	1832–94	1936	1994
Sz.n.	39	50	017
41	40	49	019
Nincs	41	49/a	Kb. 025

A szárny szobáinak sorát az alábbi táblázat a rajzok rendjében mutatja be, a táblázat teteje tehát a szárnynak a kert felé eső sarka, alja pedig a patkószárnyal határos déli vége. A rubrikák mélysége utal az ablakszámra: az egyablakosak egy- a kétablakosak kétegységnyiek. A vastagabb vonalak a bizonyítható lakáshatárokat jelölik.

1784	1832-94	1936	1994
42	42	48	012
43	43/1	47	011
44	43/2	44	
45	47/1	41	09-010
46	47/2	40	08
47	47/3	39	07
48	48/1	38	05-06
49	48/2	37	04
50	48/3	36	03
(51)	49/2	35	02
51			
52	49/1	34	01

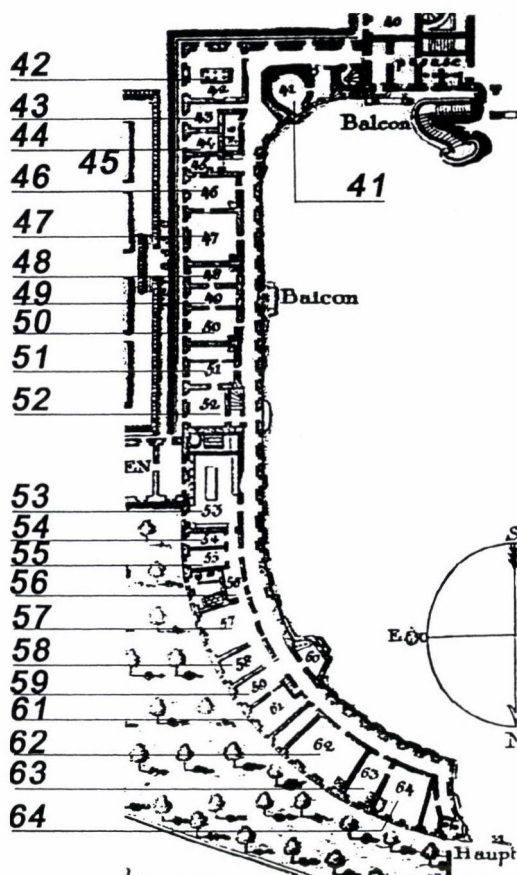
A folyosó nyugati oldalán lévő kis helyiségek

1784	1832-94	1936	1994
Más forma	44	43v.45	042v.27
	45	43v.45	027v.42
Sz.n.	46	42	04

A szobasor részletes ismertetése a 18–19. századi szobaszámozás rendjében következik, azaz a szárny díszudvari, íves homlokzatára néző helyiségeivel.

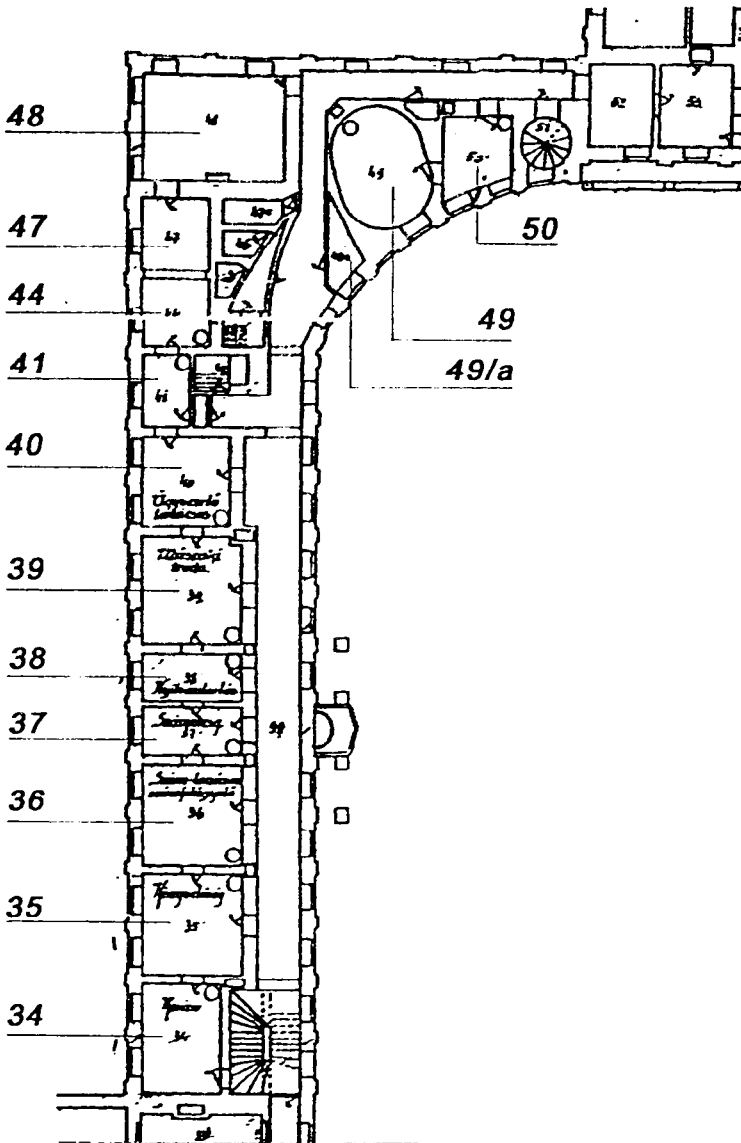
Az íves díszudvari homlokzatszakasgra eső két helyiség közül a jelentősebb **az ovális szoba** volt, amelyben a herceg garderope-ját tárták a látogatók szeme elé.⁵⁶ A mellette levő helyiség valószínűleg összetartozott emezzel. A ruhákat a 18. század végén nyilván Kismartonba szállították, s helyére telepítették a kastély fehérenemű-tárát. Azok az ezüstszínre mázolt szekrények, amelyeket a 19. századi inventáriumok itt felsorolnak, talán csak a fehérenemű tárolására szolgáltak. Az eredeti szekrények ugyanis fehérek voltak, zöld pálcadíszekkel, amelyeket 1783-ban teljesen fehérre javasoltak átfesteni.⁵⁷

A Schmidt Miksa vezette helyreállításhoz illett a garderope visszaállítása a falak ívét követő sokajtós szekrényekkel, amelyek színét az egyszerűbb 18. századi ajtók és bútorok mintájára festették fehérre zöld szegéllyel.

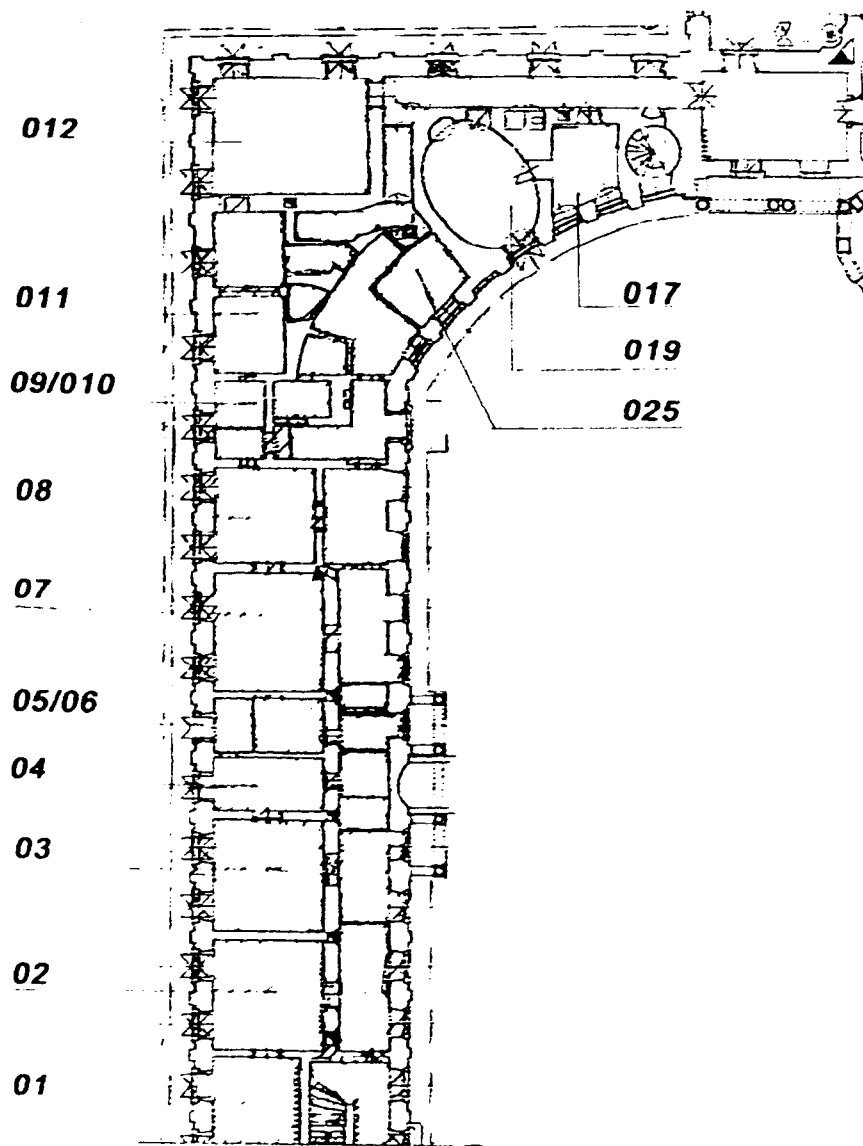

6. A bal oldali mellékszárny és a patkó földszinti alaprajza 1784-ben

Sz.n. (1784) 2 ablakos helyiség.	39 (1832–70) <i>Zimmer, vormals geheissen: „Neben Wäschekammer.“</i>	39 (1894) <i>konyha.</i>	50 (1925 k.) 1 ablakos szoba, kályha	50 (1936) <i>sze-mélyzeti szoba</i>	017 (1994) <i>iroda, két ablakos, 16,7 m²,</i>
41 <i>Die Kleider Kammer. (Garderobe)</i> ovális helyiség, 1 ablak	40 <i>Vormals Wäsche Kammer.⁵⁸ Sieben Kasten zum zusammenstossen, aneinander, von weichen Holz, silberfarb Angestrichen</i>	40 <i>szoba.</i>	49 egyablakos szoba, kályha	49 <i>ovál szoba (garderobe) három íves alaprajzú, 8+4+2 ajtós szekrényel, amelyek fehérre mázoltak zöld szegélyezéssel</i>	019 <i>iroda, egy ablakos, 36,7 m²</i>

7. A bal oldali mellékszárny földszinti alaprajza 1925 k.

8. A bal oldali mellékszárny földszinti alaprajza 1994-ben

A szobasor ismertetését a szárny délkeleti, a kertre néző sarkán kezdjük, s onnan haladunk észak felé, a főkapu irányába. A kis táblázatok felső szegélye délre, a kert felé, az alsó északra, a főkapu irányába mutat.

A nagyméretű boltozott *sarokterem* hangsúlyos és reprezentatív használatát nevéen és az 1784 évi rajzon jelölt biliárdasztalon kívül a ma is meglévő – márványkandalló mutatja. A Naturalien-Cabinet-et, azaz a természetrajzi ritkaságok gyűjteményét Primitivius Niemitz rendezte be itt 1790 után. Az inventáriumok 1832-től a termet raktárnak mutatják. A Naturalien-Cabinet berendezésekor a biliárdasztalt valószínűleg a sala terrenával nyugatról szomszédos kert szobába helyezték át, ahol annak nevét a 19. századi inventáriumok megőrizték.

42 (1784) <i>Das Billard Zimmer</i> . 4 ablakos terem, kandallóval, a billárd asztal körvonalalaival	42 (1832–70) <i>Naturalien Cabinet. Camin aus schwarz melirten Marmor; O, Gusseisen</i>	42 (1894)	48(1925 k.) 4 ablakos terem. Kandalló	48 (1936) <i>uri szoba. csillár 12 lángra / ... /</i>	012 (1994) <i>apartman</i> . 4 ablakos 53,6 m ² kandalló
--	---	-----------	---------------------------------------	---	---

A következő két kisebb, egyablakos szoba *az ezüstnemű tárolására és tisztítására* szolgált. A Jacoby–Weinman féle rajz magyarázata csupán egy helyiséget jelölt ezen a néven, s a szomszédos szobát az első vendéglakosztályhoz sorolta.⁵⁹ Az inventáriumokban szereplő kétszobás lakóegység bizonyára az ezüstneműk elszállítása után alakult ki.

43 (1784) <i>Silberkammer. „ansehnlich / . / und kostbar eingerichtet / ... /</i> . 1 ablakos szoba	43 (1832–70) No 43/1 <i>mit zwei Zimmer im Gange links. Vormals Silber Waschkammer. Erstes Zimmer. O. Gusseisen</i>	(1894)	47 (1925 k.) a két 1 ablakos szoba egybebon-va, hevederrel összekötve	44 és 47. szoba (1936) – <i>uri szoba – előbb két szoba volt. Két függönytar- tó</i>	011 (1994) <i>szoba</i> , 2 ablakos, 35,3 m ²
44 <i>Wohnung für fremde, verheur- tete Kavaliers</i> . 1 ablakos szoba	43 <i>mit zwei Zimmer. Zweites Zimmer.</i>		44 kályha		

A dél felől számított első, azaz a sorszámozásunkban *negyedik lakosztály* egy kisebb, s két nagyobb szobából állt.⁶⁰

Az inventáriumokban föltüntetett szegényes berendezés arra vall, hogy ezeket a szobákat a 19. század során alig használták. Ezzel vág össze, hogy a két oldalszárny földszintjén és emeletén ez az egyetlen olyan lakosztály, amelynek oldalfalain se tapétáról, se festésről nem szól adat.

Az 1936 évi hitbizományi leltár szobaelnevezései mutatnak arra, hogy a 19. század végén úri lakást akartak itt kialakítani, amely azonban talán nem is került használatba. 1925 körül a hitbizomány irodái voltak itt, 1936-ban pedig üresek a helyiségek.

45 (1784) <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavalierere.</i> 1 ablakos szoba	47/1 (1832–70) <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Erstes Zimmer. 1832: Ein Camin mit dem Situationsplan von Les</i> ⁶¹	47 (1894) <i>Első szoba. Régi</i>	(1925 k.) 1 ablakos szoba; kályha	40.a (1936) <i>uri szoba – üres (fürdőszoba – WC berendezéssel)</i>	09–010 (1994) <i>kamra és fürdő. 1 ablakos, együtt 15,3 m²</i>
46 <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavalierere.</i> 2 ablakos szoba	47/2 <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Zweites Zimmer. O.W.M3.</i>	<i>II-ik szoba.</i>	40 <i>ügyvezető tanácsos.</i> 2 ablakos szoba, kályha	40 <i>uri szoba – üres</i>	08 <i>szoba.</i> 2 ablakos. 28,9 m ²
47 <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavalierere.</i> 2 ablakos szoba; Kályha	47/3 <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Drittes Zimmer. O. wie im I-ten Zimmer</i>	<i>III-ik szoba.</i>	39 <i>műszaki iroda</i> 2 ablakos szoba, kályha	39 <i>uri szoba – üres</i>	07 <i>szoba</i> 2 ablakos. 39,2 m ²

A délről számított második, azaz a sorszámozásunkban **ötödik lakosztály** is három szobás volt.

A középső, egyablakos szoba 18. századi dekoratív festése valószínűleg újabb kori átfestésének, azaz változatlan formában való felújításának köszönheti fönmaradását.⁶² A falkép fekete keretbe foglalt németalföldi stílusú táj és életképeket ábrázol, fekete-fehér grafikákat utánoz, amelyek között színes szalagcsokrok teremtenek kapcsolatot. A falkép, stílusa szerint 1770–80 között készült. Sárdy Lóránt restaurálta 1969-ben. A lelet mutatja, hogy a 19. századi nem írtak le minden falfestést.

48 (1784) <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavaliere.</i> 1 ablakos szoba; Kályha	48/1 (1832–70) <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Erstes Zimmer. O. grün glasiert /.../ mit Vase</i>	48(1894) <i>I-ső szoba.</i>	38 (1925 k.) <i>nyilvántartás.</i> 1 ablakos szoba, kályha	38 (1936) <i>fürdőszoba.</i>	05–06 (1994) <i>előszoba és konyha.</i> 1 ablakos, együtt 17,9 m ²
49 <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavaliere.</i> 1 ablakos szoba	48/2 <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Zweites Zimmer.</i>	<i>II-ik szoba.</i>	37 <i>számvizsg.</i> 1ablakos szoba, kályha	37 <i>szoba. – üres</i>	04 <i>szoba.</i> 1 ablakos, 18,2 m ² oldalfalain 18. századi dekoratív festés
50 <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavaliere.</i> 2 ablakos szoba, Kályha	48/3 <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Drittes Zimmer. O. grün glasiert /.../ mit Vase</i>	<i>III-ik szoba.</i>	36 <i>számítanócsos, számfelügyelő.</i> 2 ablakos szoba, kályha	36 <i>szoba. – üres</i>	03 <i>szoba.</i> 2 ablakos 36,5 m ²

A délről számított harmadik, azaz a sorszámozásunkban **hatodik lakosztály** eredeti elrendezése megegyezett a második lakosztályéval: az egyablakos, fűtetlen középső bejárati szobából kétoldalt egy-egy fűtött szoba nyílt: egyablakos, föltehetően hálóként szolgáló zsákszoba az egyik, s kétablakos nagyszoba a másik oldalon.

A 19. századi inventáriumok szobaszámozása arra vall, hogy a két egyablakos szoba közti válaszfalat 1784 után lebontották. Az újonnan létrejött nagyobb szoba falára már csak fehér meszelés került.

A lakosztály eredeti nagyszobáját kárpitozták. A vászonra húzott papírtapéta mintájának jellege a mai 04. számú szobában látható festéshez volt hasonló, azaz a kék-fehér alapon fekete, rajzokat, grafikákat utánozó módon ábrázoltak tájakat, a képecskék között virágcsokrokkal. Az egyik falrészletet – föltehetően a két ablak közét – beépített tükör és konzolasztal töltötte ki.

(51) (1784) <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavaliere.</i> 1 ablakos szoba, kályha	49/1 (1832–70) <i>Herrschafts Wohnung mit 2 Zimmer. Erstes Zimmer. Die Zwei Nebenzimmer geweihsset.⁶³ Wandspiegel 21"×16"; O</i>	49 (1894) <i>I-ső szoba.</i>	35 (1925 k.) <i>Könyvelőség.</i> 2 ablakos szoba, kályha	35 (1936) <i>szoba. – üres</i>	(1994) <i>szoba.</i> 2 ablakos 36,6 m ²
51 <i>Wohnung für fremde, verheuratete Kavaliere.</i> 1 ablakos szoba					

52 Wohnung für fremde, verheiratete Kavaliere. 2 ablakos szoba, kályha	49/2 Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Zweites Zimmer. Die Wand Spalier von Papier, im Grunde blau und weiss, mit schwarzen Landschaften und Boquetartigen Feston und Vasen auf Leinwände aufgespannt; Tr.T. von Bildhauerarbeit, weiss-grün angestrichen /.../; Tr.Sp. 4'6" x 2'5"; 2 F.Roletten ; O.W.M.4	II-ik szoba. Kék papírtapéta tájképekkel; vászonra	34 Revizió. 2 ablakos szoba; kályha	34 uri szoba. – üres	01 szoba. 2 ablakos; 30,6 m ²
--	---	--	-------------------------------------	----------------------	--

A szárny íves részében a folyosó keleti oldalán lévő **kisebb mellékhelyiségek** képe a rajzokból és összeírásokból csak halványan tűnik elő. A többször átalakított pincelejáraton kívül ebben a sorban volt egy kloset, s egy fűtőhelyiség, valamint a légudvar, amelyet a 19. század végén kettévágtak, hogy egyik felében liftet szereljenek föl.

A **folyosót** a 19. században a patkószárnyak a főbejárat felé eső végétől a középszárnyig egy tételben inventarizálták. A hosszú folyosót négy hornyból készített falilámpa világította meg.

4. A bal oldali patkószárny és a télikert

A bal oldali patkószárnyat 1784-ben a konyhák foglalták el. A tágas urasági konyhát pecsenyekonyha és pékhelyiség egészítette ki, mellette volt a tisztí ebédlő, azon túl pedig a cukrászat.

A szárny belső rendjéről az 1784 évi ismertetés és a 19. századi inventáriumok adnak képet, feloldásuk mégis nehézségbe ütközik az 1784-ben publikált Jacoby-Weinmann féle alaprajz hibás volta miatt. Az ugyanis a szárny külső oldalán húsz ablakot rajzolt a meglévő 17, vagy 18 helyett, s ennek megfelelően a belső beosztást is hamisan rajzolta fel. Föltehető, hogy a kastély összefoglaló alaprajzát Jacoby nyugdíjba menetele környékén, 1778–1779-ben rajzolta meg. Akkoriban a későbbi télikertnek még csak a középső szakasza állt, s az építmény nem tapadt hozzá a patkószárnyhoz. A köztes tag

1780 körüli megépítésével két, illetve három ablakot elfedtek a patkószárny homlokzatán. A rajz javításakor a régebben érvényes homlokzati ablakszámot talán bemondás alapján alkalmazták az új helyzetre.

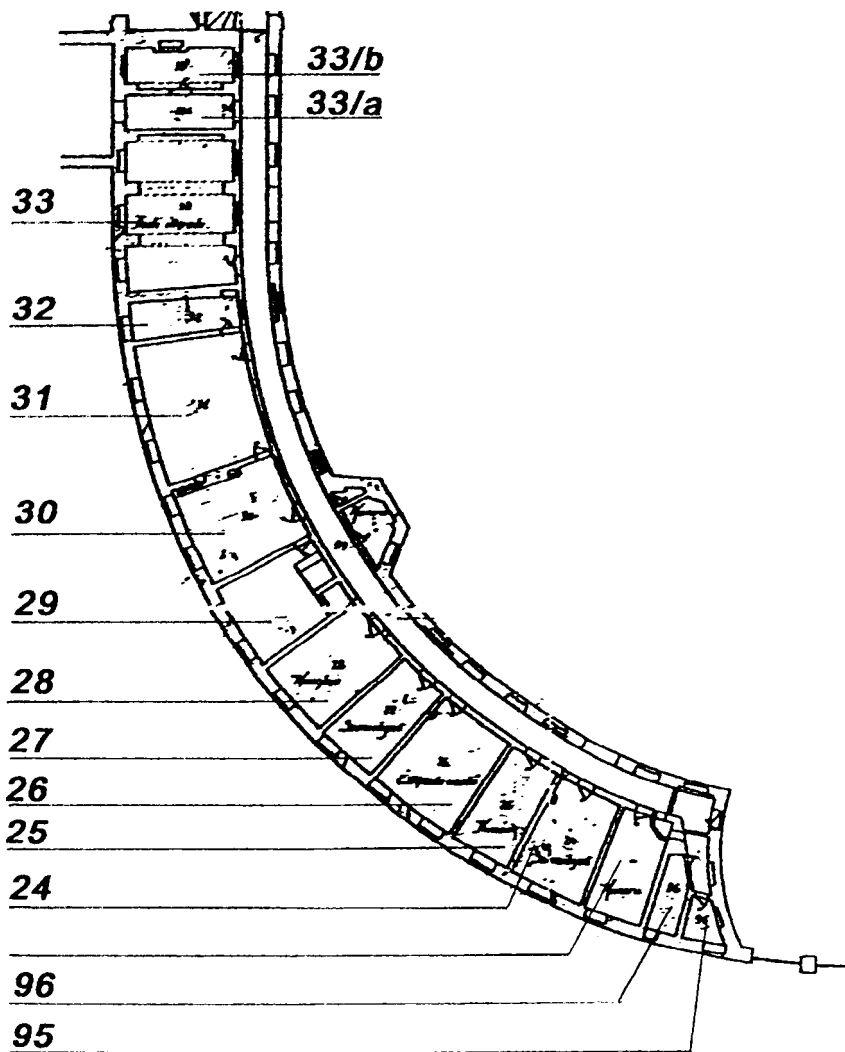
Az 1784-ben lerajzolt és megnevezett helyiségeket nem tudjuk azonosítani az 1832-től ismertekkel.⁶⁴ Táblázatunk 1784 évi rubrikája ezért nem pontosan felel meg a többinek. A táblázat a rajzolt és írott adatokban szereplő adatok közlésére szolgál.⁶⁵

53. (1784) <i>Die fürstliche Küche</i> . ⁶⁶ A patkószárnyon 1 ablakkal túlnyúló helyiség berajzolt főző-, sütő és vízvételi szerkezetekkel	51 (1832) <i>Herrschaftsküche</i>	51 (1854–1870) <i>Herrschaftsküche 4 Herd</i>	33b. (1925k.) ablaktalan helyiség	33b. (1936) <i>tisztogató kamra</i>	100 (1994) <i>átjáró</i> ablaktalan helyiség 44,7 m ²
			33a. ablaktalan helyiség	33a. <i>lomtár</i>	
			33 <i>tiszti étkezde</i> 2 ablak + 1 vakablakos helyiség	33 <i>tiszti étkezde</i>	
54 <i>Die fürstliche Küche</i> . 1 ablakos	52 <i>Abwaschküche</i>	52 <i>Abwaschküche</i>	32 1 ablakos helyiség	32 <i>éléskamra</i>	104 <i>közlekedő</i> , 103 <i>fehér mosogató</i> 105 <i>öltöző</i> összesen 17,5 m ²
55 <i>Die fürstliche Küche</i> . 1 ablakos	53 <i>Bratküche</i>	53 <i>Bratküche Backofen, Windofen, Sparherd</i>	31 2 ablakos helyiség	31 <i>nagykonyha</i>	107 <i>konyha</i> 2 ablakos helyiség 72 m ²
56 <i>Die fürstliche Küche</i> . 2 ablakos helyiség, berajzolt főző- és sütőhelyekkel	54 <i>Bäckereyküche</i>	54 <i>Bäckereyküche Kammerl</i>	30 2 ablakos helyiség	30 <i>mosogatóhelyiség</i>	107/a <i>előkészítő</i> 108 <i>közlekedő</i> 109 <i>fekete mosogató</i> 110 <i>közlekedő</i> együtt 2 ablakos, összesen kb. 49 m ²
57 <i>Die fürstliche Küchenzimmer</i> 2 ablakos	55 <i>Fleischkammer</i>	55 <i>Fleischkammer</i>	(29) 2 ablakos helyiség, a pincelejáró tömbjével	29 <i>éléskamra</i>	112 <i>raktár</i> . 2 ablakos helyiség 49,9 m ²

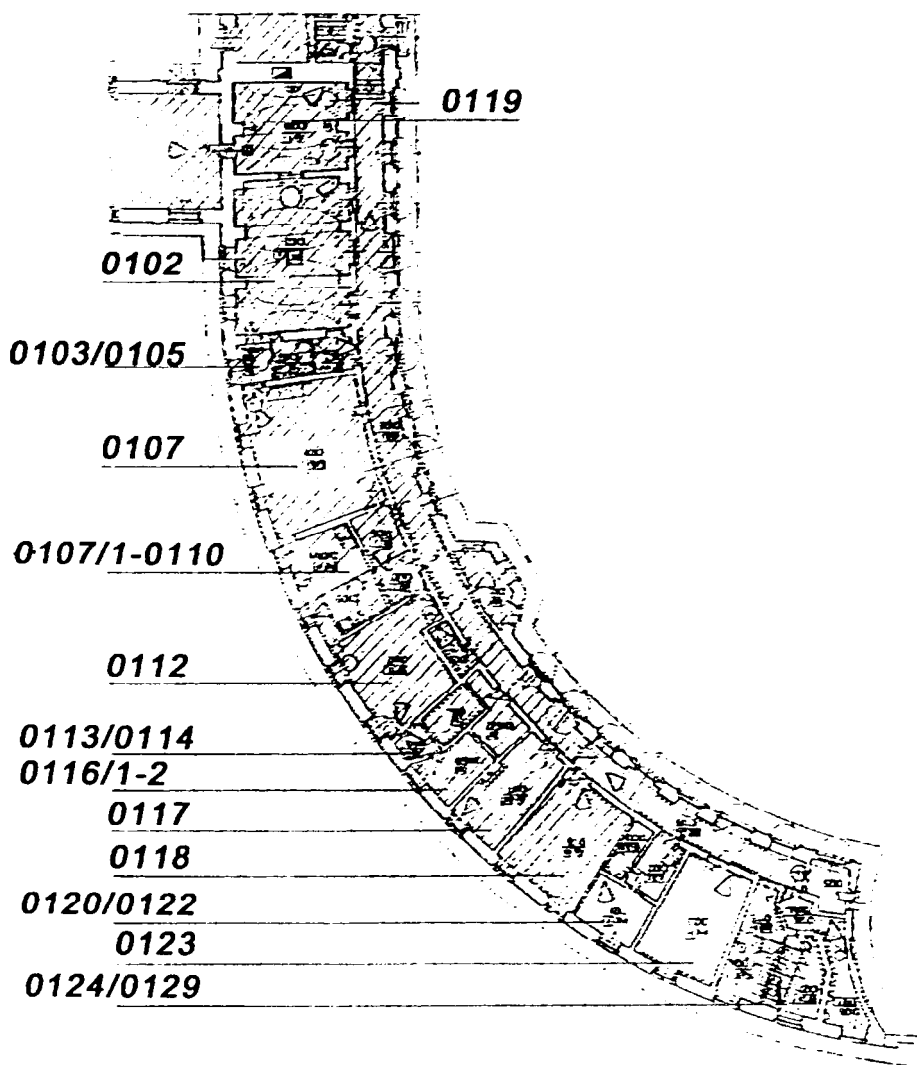
58 Die fürstliche Küchenzimmer 1 ablakos	56 Speisekammer	56 Speise- und Kupferkammer	28 konyha. 1 ablakos helyiség	28 kávéskonyha	113 közlekedő 114 hűtő 116 raktár együtt 1 ablakos helyiség, összesen kb. 52 m ²
59 Die fürstliche Küchezimmer 1 ablakos	57 Zuckerbäckereys Obstkammer	57 Schlossdieners Zeugkammer	27 személyzet. 1 ablakos helyiség	27 szoba /személyzeti /	117 raktár. 1 ablakos, 26,3 m ²
61 Die fürstliche Küchezimmer 2 ablakos a pincelejáróval	58 Offiziers Zimmer	58 Brennholz-Stoh- und Requisitenkammer	26 étkezde vezető. 2 ablakos helyiség	26 nem szerepel	118 raktár. 2 ablakos helyiség 45 m ²
62 Speisezimmer für die Offiziere 2 ablakos helyiség, kályha	59 Zuckerbäckerey	59 Oelkammer	25 Kusóék. 1 ablakos helyiség	25 szoba /személyzeti /	121 telefonközpont 120 raktár 122 előtér együtt 1 ablakos helyiség, összesen kb. 19 m ²
63 Zuckerbäckerey 1 ablakos	60 Zuckerbäckerey	60 Zuckerbäckerey	24 személyzet 1 ablakos helyiség	24 szoba /személyzeti /	123 KISZ klub 1 ablakos 38 m ²
			Sz. n. kamra 1 ablakos helyiség	24a. kamra (?)	124 női WC ⁶⁷ 125 előtér együtt 1 ablakos, összesen kb. 23 m ²
64 Zuckerbäckerey 3 ablakos					
Sz. n. berajzolt ferdefalú, 1 ablakos helyiség	60 ¼ kleine Requisitenkammer	60 ¼ kleine Requisitenkammer	96 egyablakos, ferdefalú helyiség	96 fürdőszoba	127 férfi WC 1 ablakos, 23 m ²
Sz.n. 1 ablakos helyiség berajzolt Reterátokkal	60 2/4 Aborte	60 2/4 Aborte	95 egyablakos helyiség	95 klosett	128 pissoire

A szárnyból a díszudvarra kiszögellő épületrész:

60 két ablakkal, egy a folyosóról nyíló és egy udvari ajtóval bíró helyiség valamely berajzolt szerkezettel	60 ¼ Schlossdienenner Wachtzimmer oder Rundeln. O.G.	60 ¼ Schlossdienenner Wachtzimmer oder Rundeln. O.G.	Sz.n. a folyosóról nyíló beszögellés; Kamra 1 ablakos helyiség	???	111 füstölő 12,6 m ²
---	---	---	--	-----	------------------------------------

9. A bal oldali patkószárny 1925 körül

10. A bal oldali patkószárny 1994-ben

A **télikert** Jacoby-Weinmann féle alaprajza sematikus: a könyvtárét másolja. Az épületszárny két fázisban épült fel, előbb a középső, kilencablakos szakasza, aztán a két szélső, egyablakos része, amelyekkel keleten a kerítéshez, nyugaton a patkószárnyhoz csatlakoztatták az épületet.⁶⁸ Ezekben a szélső szakaszokban 1784-ben darázskő és tükör-falborítást építettek, a nagy teremben pedig nagyméretű faragott kővályúkat helyeztek el a válogatott virágok számára. A télikertbe vizet vezettek, s kisebb szökőkutakat alakítottak ki.

A Beschreibung szövegének megírásakor a létesítmény még nem volt készen, a szöveg ezért inkább csak a funkcióról szól: „ein langes, geräumiges Gebäude, in welchem alle Gattungen von Blumen, verschiedene Gewächse, und Baumfrüchte, durch den ganzen Winter gezogen werden, und dem Auge auch in dieser Jahreszeit das reizendste Vergnügen verschaffen.”

1784-ben jelent meg a mű francia változata is, amelynek szerzője szemléletes képet ad az épülő télikert – tervezett – összhatásáról: „Le Jardin d’hiver, á l’aile gauche du Palais vers le jardins, est garni de perroquets, volieres, rocailles, ponts chinois, petit ruisseaux & ce morceau est d’une elegance achevée.” Azaz: a télikert a palota bal oldalán a kert közelében van, vannak itt papagájok, madárházak, rocailles-ok, kínai hidak, kis parkok, tökéletesen elegáns az egész.⁶⁹

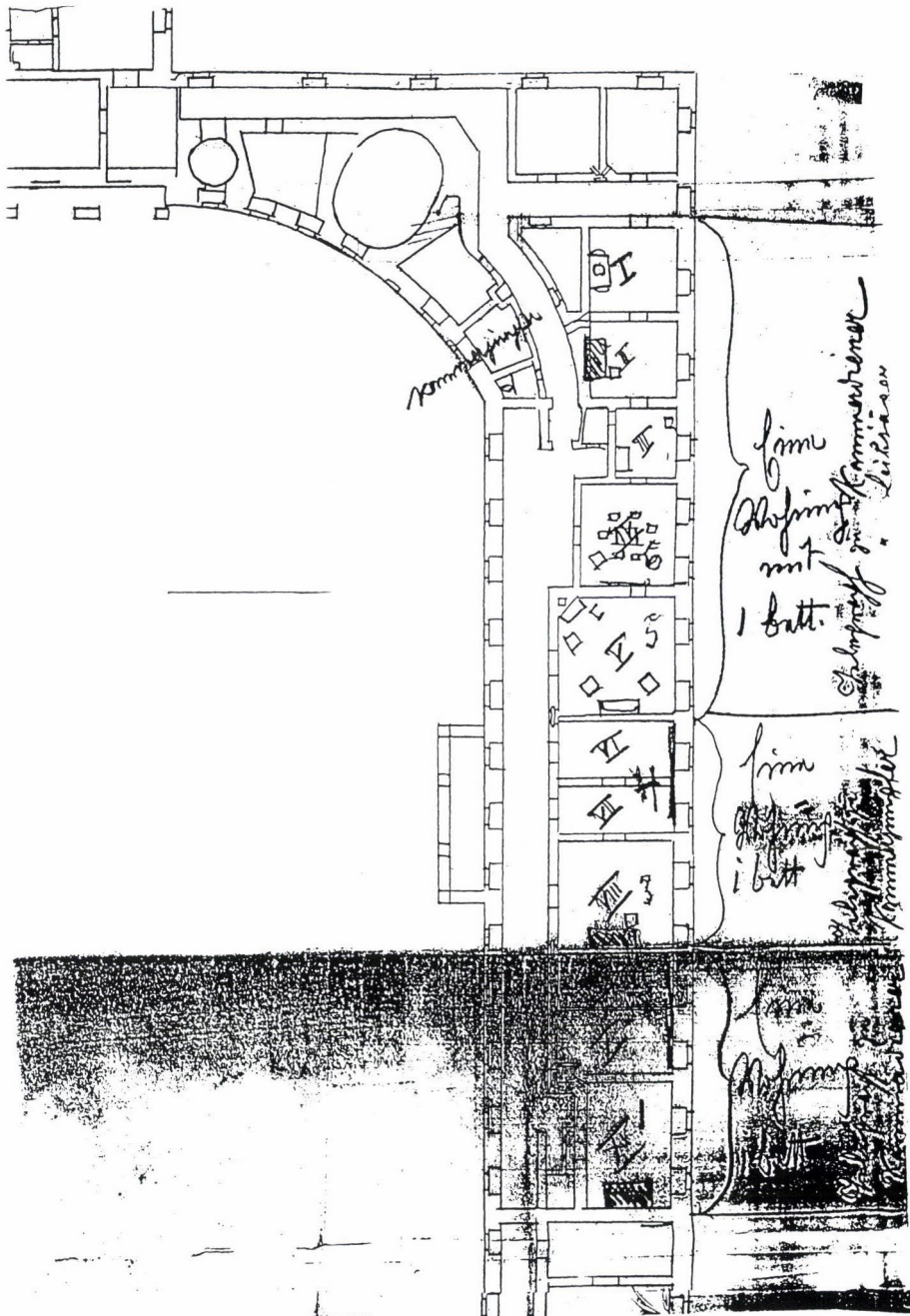
A 19. századi inventáriumok 50. számon regisztrálják a jóformán üres épületet, az 1925 körül készített rajz csak falainak indítását mutatja meg, az 1936 évi hitbizományi leltárban pedig nem szerepel.

Szóbeli visszaemlékezések szerint a hitbizományi uradalom kertészete lepárló üzemet rendezett be itt, amelyben növényi olajféléket készítettek. Legkésőbb abban az időben bonthatták el a belső válaszfalakat. A télikertet 1960 körül a konzervgyár használta, ideiglenes, s a korábbi formációhoz képest torz tetővel, s leegyszerűsített homlokzattal. A tetőnek a történelmi formát utánzó visszaépítésére s a mai állapotnak megfelelő belső és homlokzat kialakítására 1969-ben került sor.⁷⁰

5. Az első emeleti, jobb oldali (nyugati) oldalszárny

A jobb oldali, nyugati oldalszárny emeletén három olyan vendéglakosztályt helyeztek el, amelyeknek a nagysága és a beosztása megegyezett az alattuk fekvő földszinti lakosztályokkal. E három, 3–3–5 szobás lakosztály mellé egy negyedik, kétszobás lakosztályt is kialakítottak a szárny déli sarkában, a hercegi kézi könyvtár fölött.

Az íves szárnyrész közepét a kápolna légtere foglalta el, amelynek két oldalán oratóriumokat alakítottak ki, az egyiket a hercegi pár, a másikat a vendégek részére. Az első emelet helyiségeiről az 1832 évi inventárium a legkorábbi forrásunk.

11. A jobb oldali oldalszárny első emeleti alaprajza a 1890-98 között

A rajzok közül egy, a kastély felújításával kapcsolatos vázlat a legkorábbi, amely az oldalszárnyak vendéglakosztályait a bennük elhelyezett ágyakkal együtt ábrázolja. A rajzon látható melléjegyzések azt jelölik meg, hogy melyik lakosztálytól mely szolgálókhoz kell kiépíteni a jelző-kapcsolatot. A rajz föltehetően 1890–1898 között keletkezett.⁷¹ (11. kép)

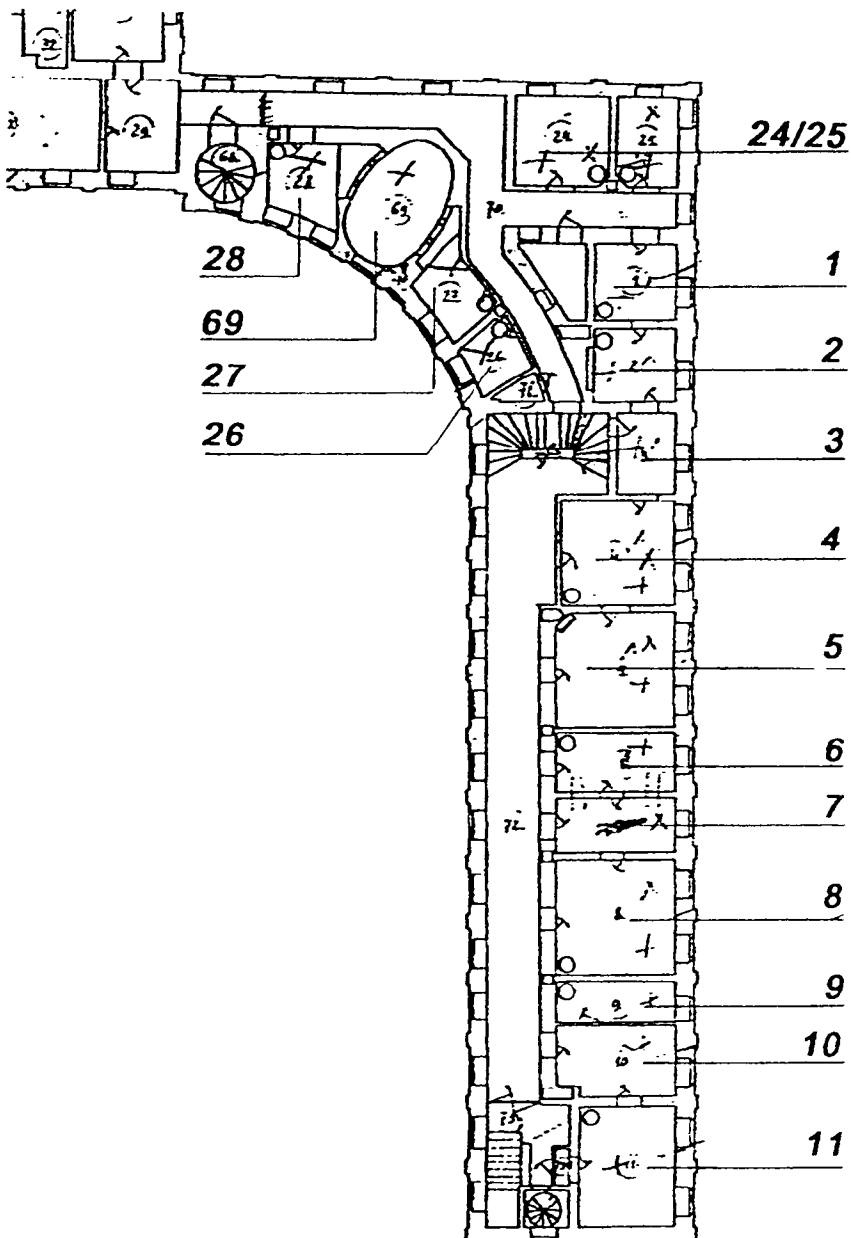
Az 1894 évi bejegyzések szerint a Schmidt –féle felújítás megtartotta az eredeti lakosztály-felosztást, s a szobák falát az eredetiekhez hasonló igénnyel díszítette. Az 1936 évi leltár az öt ágyból, s az azokhoz rendelt kiegészítő felszerelésekből ítélve több, s kisebb lakóegységet mutat, s a földszinti lakosztályoknál kevesebb díszítést.

Az emeleti szobasor 1946-ban a kertészeti iskola használatába került, s hamarosan kialakították benne a szükséges tantermeket. A lambériákat, szupraportokat és faburkolatszakaszokat itt óvták meg a leg gondosabban, ez a szint adja a legjobb fogalmat az oldalszárnyak 18. századi megjelenéséről.

A mai kép a födémek 1960. évi cseréje, s az azzal összefüggő helyreállítás eredménye.⁷²

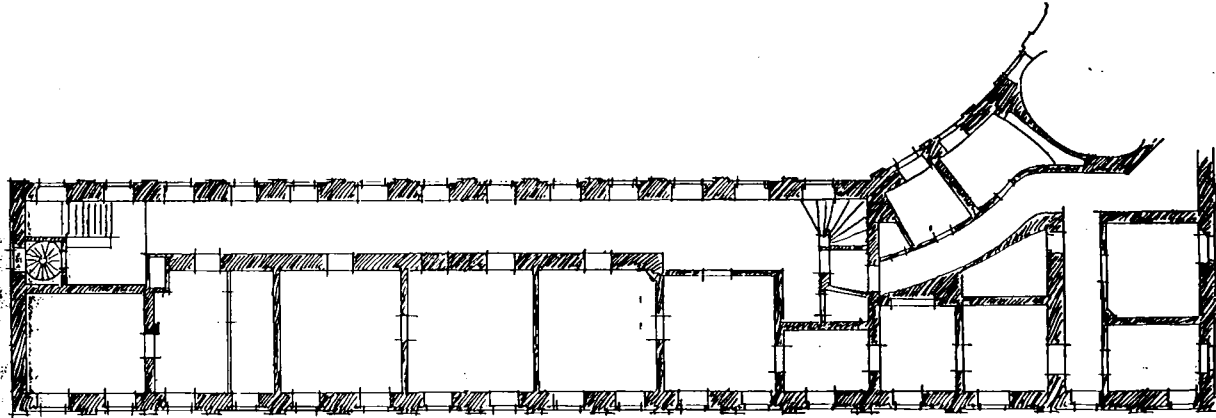
A szárny szobáinak sorát az alábbi táblázat a rajzok rendjében mutatja be, a táblázat teteje tehát a szárnynak a kert felé eső sarka, alja pedig a szárny északi, a főkapu felé eső vége. A rubrikák mélysége utal az ablakszámra: az egyablakosak egy- a kétablakosak kétegységnyiek. A vastagabb vonalak a megállapítható lakáshatárokat jelölik.

1832–70	1894	1890–98	1925k.	1928	1936	1994
65	1-ső		24		24	162
64	2-ik		25		25	163
	Folyosó ⁷³		(70)		(70)	164
63/5	11.	I	1		1	165
63/4	10.	II	2		2	175
63/3	9.	III	3		3	174
63/2	8. 3/eb.	IV	4		4	176
63/1	7. 3./1.	V	5		5	177
62/3	6. 3.	VI	6		6–7	178
62/2	5. 2.	VII	7			
62/1	4. 1.	VIII	8		8	
61/3	3.	IX	9		9–	179
61/2	2.	X	10		10	
61/1	Első sz.	XI	11		11	

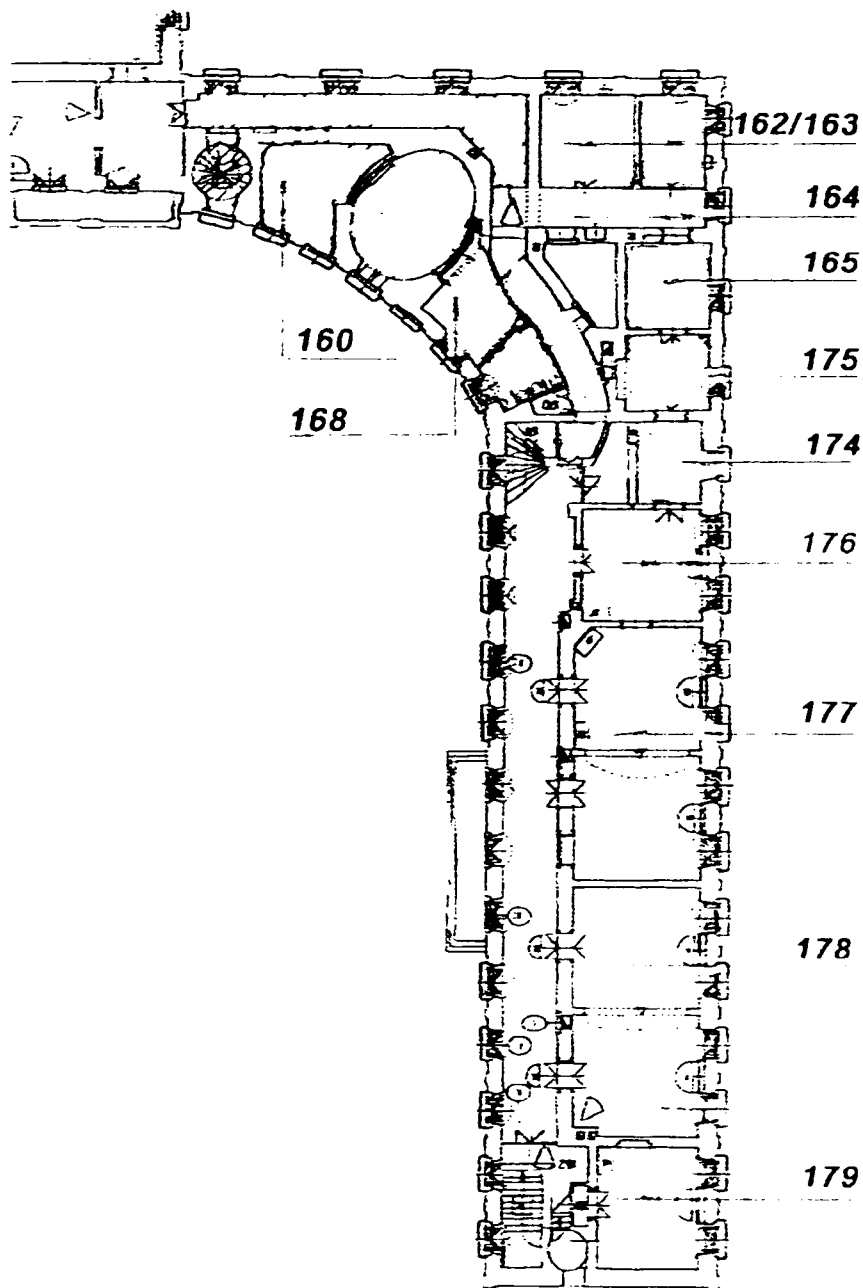

12. A jobb oldali mellékszárny első emeleti alaprajza 1925 körül

13. sz. melléklet
1928. évi építési terv

13. A jobb oldali mellékszárny első emeleti alaprajza 1928-ban

14. A jobb oldali mellékszárny első emeleti alaprajza 1994-ben

A folyosótól balkézre, nyugatra eső helyiségek a következők:

1832–70	1894	19. sz. vége	1925k.	1928	1936	1994
			28		28	160
			69			
			27		27	168
		K.jungf.	26		26	169
			71		71	170

A lakosztályokat a régi számozás sorrendjében ismertetjük részletesen, azaz észak, a főkapu irányából dél, azaz a kert felé haladva.

Az északról számított első, azaz sorszámozásunkban *hetedik lakosztály* egy nagy, kétablakos, s két kisebb egyablakos szobából állt. A második szoba szolgált bejáratként, a belőle nyíló harmadik zsákszoba volt. Az volt az egyetlen fűtött helyiség; föltehetően hálóként használták. A második és harmadik szoba közti falat 1925 körül s 1928-ban igen vékonynak ábrázolták, valószínűleg nem téglából, hanem valamilyen könnyű hordozóra húzott vászonnál készült.

A kétablakos nagyszoba falait vászonra húzott papírtapéta borította, amely rézmetszetszerűen ábrázolt tájakat. A fal egy szakaszát – föltehetően a két ablak közét – faburkolatba fogott tükörrel borították, amely előtt faragott, aranyozott konzolasztal állt három lábbon, sötét márványlappal.

A szomszédos egyablakos szoba falait könyvtárat ábrázoló festés borította, a harmadik szoba falát is festették.

1894-re a lakosztály falainak és cserépkályháinak felújítása befejeződött. A második szoba tapétája a 18. századival azonos módon könyvtárat ábrázolt. Lehetséges, hogy az első szobában 1894-ben leírt, halászatot ábrázoló tapéta is ugyanolyan volt mint az eredeti.

A 19. század végi rajz felrajzolta e lakás szobáit és határait, megjelölte, hogy a kétablakos szobája szolgált hálószobaként. Ezt a lakosztályt akkor férfivendég számára kívánták berendezni: csengőjét egy komornyik-szobához vezették.⁷⁴

A második és harmadik szobát 1928 és 1936 között egybebontották.⁷⁵ Ezt a helyiséget a tőle délre fekvő helyiségekkel 1946–1954 között egyesítették, és négyablakos tantermet létesítettek.⁷⁶ A terem északi falán, valamint a keleti és a nyugati falnak azon szakaszán, amelyek egykor az adott szobához tartoztak, a könyvtárat ábrázoló festés 1956-ban látható volt, s azt az Műegyetem I. Építéstörténeti tanszékén készült terv megtartani rendelte.⁷⁷

61/3 (1832–70) <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Drittes Zimmer.</i> Falai festettek ld. a 2. szobánál elmondottakat. 1R. ; O.W. 3M.	3. (1894) <i>A kis szoba. Öt rész-lábon álló fehér rózsás kívül fülő kályha</i>	IX. (1890–98) 1 ablakos szoba	9. (1925 k.) 1 ablakos szoba, kályha	9–10. (1936) <i>uri szoba. függönytartó 1 db.!!</i>	(1994) 178 4 ablakos <i>tantere m fele</i> ⁷⁸ , 40 m ²
61/2 <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Zweites Zimmer. Die zwei Nebenzimmer sind gemalt, wovon eines eine Bibliothec vorstellet; 1R.</i>	2. <i>Hamis könyvtárszoba. Könyvtárt ábrázoló tapétával; Egy házi vászon függöny /.../ ablak között;</i>	X. 1 ablakos szoba.	10.1 ablakos szoba.		
61/1 <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Erstes Zimmer. Hat papierne Spalier, mit meergrünen Grunde und Kupferstichtartige Zeichnung, ländliche Gegenden vorstellend. Tr.T.⁷⁹; Tr.Sp. 3"1'×2'3"; 2R.</i>	<i>Első szoba. Zöld tapéta halászatot ábrázolva, egészen újítva Két vászon ablakfüggöny</i>	XI. 1 ablakos szoba; ágy	11. 2 ablakos szoba; kályha	11. <i>uri szoba. 2 függönytartó; console asztal; csillár /.../ 6 gyertyára</i>	179 <i>szoba. 2 ablakos,</i> 31,4 m ²
			73.a	73.a. <i>klosett.</i>	181. <i>közlekedő.</i> kb. 1,5 m ²

Az északról számított második, azaz a sorszámozásunkban **nyolcadik lakosztály** beosztása ugyanolyan volt mint az elsőé: egy kétablakos nagyszobából és két egyablakos mellékszobából állt. Mindhárom szobának nyílt ajtaja a folyosó felől, de föltehetően a középső, fűtetlen szoba szolgált bejáratul, amelyből balra a fűtött, s egyablakos háló, jobbra az ugyancsak fűtött két ablakos nagyszoba nyílt. Ezt használhatták fogadásra: ez volt kárpított, késsel és zölddel tusrajzszerűen formált tájak díszítették. A fal egy szakaszát aranyozott szelű fehér keretbe foglalt tükör díszítette, amely elé faragott, aranyozott konzolasztal állítottak.

A mellékszobák falát 1870-ig festettnek mondták, 1894-ben pedig tapézottnak, akárcsak az előző lakosztály „hamis könyvtár”-festése esetében. Feltehető, hogy e mellékszobákban nem vakkeretre húzott papírtapétát alkalmaztak, hanem falra ragasztottat, amely igen hasonló hatású volt a fal-festéshez.

A 19. század végén a nagyszobába állították az ágyat. A lakosztályt hölgy-lakó számára tervezték: csengőjét egy komorna szobájához kívánták vezetni.⁸⁰ A két egyablakos szobát 1928 előtt bontották egybe, mint ez a 19. század végi rajz vörös ceruzás rajz-részletéből és új számából (4) kiderül, s ahogy az Nagy Miksa főmérnök 1928-ban készített rajzán is látható.⁸¹ (13. kép)

62/3 (1832–70) <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Drittes Zimmer. Die Neben-Zimmer gemalt</i> ⁸² ; O.W.A.M.; 1R.	6. (1894) <i>Harmadik szoba. Papírtapéta; Ablak között egy házi vázszonból készült /.../ függöny; Három rézlábon nyugvó nagy, fehér fényezett megújított régi kívül fűlő kályha virágokkal díszítve</i>	VI. (19. sz. vége) 1 ablakos szoba	6 (1925 k.) 1 ablakos szoba, kályha	6–7 (1936) <i>szoba. függöny-tartó 2 db.</i>	177 (1994) 4 ablakos <i>könyvtár</i> északi, kétaablaknyi része 40,3 m ²
62/2 <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Zweites Zimmer. Die Neben-Zimmer gemalt; 1R.</i>	5. <i>Második szoba. Papiros tapéta; Az ablak között egy házi vázszon /.../ függöny</i>	VII. 1 ablakos szoba	7. 1 ablakos szoba		
62/1 <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Erstes Zimmer. Das Hauptzimmer ausspaliert, mit grün und blau getuschten Landschaften; Tr.T.; Tr.Sp. 31"×23"; 4FV.; O.W.M.</i>	4. <i>Első nagy szoba. Kék tapétás falakkal; Két vázszon-függöny /.../; Három rézlábon álló fehér, fényezett, kívül fűlő régi kályha.</i>	VIII. 2 ablakos szoba, ágygal	8. 2 ablakos szoba; kályha	8. <i>szoba. függönytartó 2 db.</i>	178. 4 ablakos <i>tanterem</i> déli kétaablaknyi része 40 m ²

A harmadik, azaz a sorszámozásunkban *kilencedik lakosztály* ötszobás volt, s részleteiben is ugyanolyan elrendezésű, mint az alatta lévő földszinti: két nagy, egymással szomszédos kétaablakos szobája alkotta a lakás északi felét, ahhoz csatlakoztak a kert felé az egyablakos szobák, amelyek közül legalább kettő zsákszoba volt.

Az 1894 évi leírásból tudjuk, hogy a két nagyszoba egyike szolgált fogadásra, ezt kandallóval fűtötték-díszítették, falait pedig hamuszürke tapéta borította, amelyen kollonádok közt alakok voltak láthatók. Nem hiányzott a beépített falitükör sem, előtte két lábon álló konzolasztallal, amelynek sűrke márványlapja volt.

A szomszédos nagyszoba ebédlő volt, vászonra húzott papírtapétája rózsaszín alapon virágcsokrokat mutatott. A harmadik szoba, amelynek 1894 évi leírása szerint kis kabinetje is volt,⁸³ talán írószobaként szolgált. Falának 1894-ből származó leírásában valószínűleg az eredeti állapotot láthatjuk: a festés fehér alapon szalagokat és virágcsokrokat ábrázolt. Virágdíszesek voltak a belőle megközelíthető egy ablakos szobák is: a háló, s a mögötte lévő mosdószoba.

Ezt a lakosztályt 1894 körül felújították, s déli, a kert felé eső végén új ajtó kialakításával jobban megközelíthetővé tették. Az 1894 évi bejegyzések a felújítás előrehaladtába, az 1936 évi inventárium pedig a használatába nyújt bepillantást. A 19. század végi rajz szerint a lakosztályt férfinak szánták: a csöngők innen egy komornyikhoz és az úr vadászához (Leibjäger) vezettek.⁸⁴

63/5 (1832–70) <i>Herrschafts Wohnung mit 5 Zimmer. Fünftes Zimmer. Auf die Wand gemalt; O.W.M3. 1R.</i>	11. (1894) <i>Mosdó szoba. Aranyozott bőrutánzatú tapéta legyezőket ábrázolva, virágokkal díszítve. Az ajtó felett virágokat ábrázoló olajfestésű kép barna keretbe vésvé; Az ablak között /.../ függöny; Egy három rézlábon álló fényezett fehér kívül fülőkályha</i>	I. (1890–98) 1ablakos szoba; berajzolt mosdó, vagy kád	1 (1925 k.) 1ablakos szoba, kályhával	I. (1936) <i>uri szoba. Csillár /.../ 3 gertyára; 1 függönytartó</i>	165. (1994) <i>iroda. 1 ablakos. 19,6 m² két ajtaja fölött hiányzó szupraport tagolt keretével</i>
---	---	---	--	--	--

<p>63/4 Herrschaftswohnung mit 5 Zimmer. Viertes Zimmer mit Spalier von Papier blau, mit aufgetragenen braunen Blumen, von Wolle und weissen Blumen; O.W.M3.; 1R.</p>	<p>10. Háló szoba. Kék fehér feketé virágos tapétával. A mosdó szobába benyíló ajtó fölött egy olaj festett kép juhokat ábrázolva, bevésletten; Az ablak között /.../ Függöny; Egy három rézlábon álló fehér, fényezett kívül fülő kályha megújítva.</p>	<p>II. 1 ablakos szoba; ágy</p>	<p>2. 1 ablakos szoba, kályhával</p>	<p>2. uri szoba. Ággyal; Csillár /.../ 3 gyertyára 1 függőnytartó</p>	<p>175. iroda egyablakos 19,6 m² két ajtaja fölött hiányzó szupraport tagolt keretével</p>
<p>63/3 Herrschaftswohnung mit 5 Zimmer. Drittes Zimmer. Auf die Wand gemalt; 1R.</p>	<p>9. Kis szoba külön kabinettel; Falfestés fehér ... szalag közti virágsokorral; Egy ablak közti fehér vászonfüggöny /.../; A benyíló kis kabinet setét veres virágos tapétával behúzza.⁸⁵</p>	<p>III. 1 ablakos szoba.</p>	<p>3. 1ablakos szoba</p>	<p>3. uri szoba. Csillár /.../ 4 gyertyára; 1 függőnytartó</p>	<p>174. iroda. 1 ablakos 13,3 m² két ajtó fölött hiányzó szupraport keretével</p>
<p>63/2 Herrschaftswohnung mit 5 Zimmer. Zweites Zimmer mit rosenfarbigen papierenen Spalieren mit Boquets auf Leinwand; 4.FV.; 2.R.; O.W.M4.</p>	<p>8. Harmadik lakrész. Ebédlő. Rózsaszín alap, virágos tapéta. Két pár /.../ Függöny; Két ablak közti /.../ függöny; Egy négy rézlábon álló fehér, fényezett, kívül fülő újonnan felrakott régi kályha.</p>	<p>IV. 2 ablakos szoba Berajzolt asztallal, körötte székek</p>	<p>4. 2 ablakos szoba, kályhával</p>	<p>4. uri szoba. Csillár /.../ 6 gyertyára; 2 függőnytartó</p>	<p>176. iroda. 2 ablakos 34,5 m² lambériával, szupraport-keretekkel és faburkolatszakkasszal a két ablak között</p>

<p>63/1 Herrschafts Wohnung mit 5 Zimmer. Erstes Zimmer mit Tapeten, aschgrau mit Collonaden und Figuren; Tr.T. braun, mit Gold verziert, mit 2 Füßen u. einen grauen Marmorplatte; Tr.Sp. keret: W/G.4'3×2'3"; 4 F.V.; 2R.; Camín von röthlichen Marmor</p>	<p>7. szoba Harmadik lakrész. 1. szoba tapétás; Egy kandalló márvánnyal; Két ablak közt vászon roletták.</p>	<p>V. 2 ablakos szoba, kandalló, kanapé, négy fotel</p>	<p>5. 2 ablakos szoba kandallóval</p>	<p>5. uri szoba. 2 függönytartó csillár /.../ 4 lángra</p>	<p>177. könyvtár, négyablakos déli fele⁸⁶ 40 m²</p>
--	--	---	---------------------------------------	--	---

A negyedik, azaz a sorszámozásunkban a **tizedik lakosztályt** a kettős sarokszoba alkotta. Az alábbi táblázatban a felső a keleti, az alsó a nyugati, belső sarokszoba. A sarokszoba a tágasabb és díszesebb: falát fehér bordúrral keretezett zöld táblákkal festették, amelyeket virágfüzérékkel díszítettek.

Az eredetileg egy lakosztályt alkotó szobák elrendezésén 1894 előtt változtattak: új folyosó kialakításával a két külön-bejáratú szobát alakítottak ki. Az átalakítás alkalmával készítették azokat a díszes ajtókat, s szupraportokat, amelyeknek faragott keretei ma is láthatók.

A folyosót a világítóudvarba szerelt lifttel volt kapcsolatban alakították ki.

<p>65 (1832–70) Nebenzimmer der Eckzimmer. O.W.3M.</p>	<p>(1894) Első emelet Eszterházai oldalon két sarokszoba. 1-ső; aranyozott bőrtapéta bordó alapon virágokkal; Az ajtó felett egy olajfestésű, juhokat ábrázoló kép; Egy fehér fényezett 3 rézlábon álló kívül fülő megjavított cserépkályha.</p>	<p>24 (1925 k.) 1 ablakos szoba, kályhával</p>	<p>24 (1936) uri szoba. 1 függönytartó</p>	<p>162 (1994) iroda. 1 ablakos 24,5 m² ajtó felett üres szupraportkerettel</p>
---	--	--	--	---

64 <i>Eckzimmer. Das Zimmer grün, mit weisser Bordour, und Guirlanden Gemalt; O.W.M.</i>	2-ik sarokszoba. Tapétás festése még nem kész. Aranyozás és virág; Ajtó fölött barnára fényezett vésett keretben egy virágokat ábrázoló olajfestmény; Egy három rézlábon nyugvó fehér, fényezett kályha újítva.	25 2 ablakos sarokszoba, kályhával	25 uri szoba. 2 függönytartó	163 iroda. 2 ablakos; ajtó felett üres szupraportkerettel
		70 folyosó egy szakasza	70 folyosó. <i>Laterna vasból gömbölyű, vas virágokkal és levelekkel /.../</i> ⁸⁷	164 folyosó. 17,8 m ²

A **folyosót** hét darab, horganyból készült háromkarú falikarral és két a mennyezet közepén függő lanternával világították meg. A lanternák hengeres üvegét sárgaréz keretbe foglalták.

A folyosó bal oldalán, a díszudvar felé néz **a két oratórium**. A középszárnyhoz közelebb esőt nevezték a hercegi oratóriumnak, a távolabbit nyilván a vendéglakosztályok lakói látogatták. Az inventáriumok nem tükrözik, hogy mindkét oratórium falát fa lambéria fölött tapéta fedte a 18. században (csak a nyílások bélleteit festették íves-rocaillos sarkú tükrökkel), s azt sem, hogy a tapéta helyére a 19. század elején egyszerű táblás festés került, amelyet apróvirágos bordúrral kereteztek. Az északi oratórium északnyugati sarkában Haris Andrea egy kandalló nyomait tárta fel. A két oratóriumban ma Deák Klára által tervezett, s díszítőfestők által kivitelezett 18. századi jellegű dekoratív festések láthatók.⁸⁸ Az oratórium sarkában álló cserépkályha is a helyiségek legutóbbi restaurálásakor került ide.⁸⁹

69 (1832–70) <i>Oratorien. Fürsten Oratorium, Rechts. O.W. mit kupfernen Raif und derlei Füssen</i>	69 (1894) <i>Oratorium ahol Ő hercegségeik szoktak lenni. Megújítva; Zöld alapu papírtapéta nagy virágcsokrokkal; Egy három rézlábon álló fehér fényezett gazdagon aranyozott kívül fülő kályha megújítva</i>	(19. sz.vége)	28 (1925 k.) 2 ablakos, kályha	28 (1936) <i>oratórium.</i>	160 (1994) <i>raktár. 2 ablakos, ajtó fölött hiányzó szupraport tagolt keretével 19 m²</i>
---	---	---------------	--------------------------------	-----------------------------	---

Kápolna lég- tere	Kápolna lég- tere	Kápolna légtere	Kápolna lég- tere	Kápolna légtere	Kápolna lég- tere
69 Oratorien. Oratorium, links. O.W.4.M.	69 Oratorium bal rész. Ugyanolyan virágokkal halványzöld festett tapéta új; Egy kívül fűlő 5 rézlá- bon álló fehér fényezett kályha újon- nan felállítva		27 egy abla- kos, kályha	27 oratórium.	168 ebédlő. 1 ablakos 16,5 m ²
68 Kammer- diener Zimmer neben den Ora- torium.	68 Komornyik szoba teleg- ram csengety- tyűvel	Kammerjung- fer	26 egy abla- kos, kályha	26 fürdőszo- ba.	169 WC. 1 ab- lakos, 10 m ²
66 Kleine Holz- kammer, links im Gang, avagy 67 Reti- rade	67: tapéta új		71 ablaktalan háromszögű tér	71 klozett.	170 WC. Ab- laktalan há- romszögű tér 3 m ²

6. Első emelet bal oldali (keleti) oldalszárny

Az első emelet bal oldali oldalszárnya is vendéglakosztályokat tartalmazott. Három, egyenként háromszobás úri vendéglakosztály, két úri vendégszoba, s több szolgáltszoba volt ebben a szárnyban. A díszudvarra íves homlokzattal forduló épületrészben a kápolna pendentjaként kialakított ovális alaprajzú terem is lakószoba volt.⁹⁰

Az oldalszárny első emeletén három, egyenként háromszobás lakosztály mellett egy egyedülálló úri vendégszoba is található. A lakosztályok belső rendje nem oly formalizált, mint a már tárgyalt három oldalszárnyban. Föltehető, hogy ezen a szárnyon 1784 és 1832 között átrendeztek egységeket.

A szárny szobáit a 19. században – amennyire ez az inventáriumokban felsorolt tárgyegyüttesekből kiolvasható – használták. Volt itt háromszobás lakosztály, a legtöbb szobát azonban egyenként használták: mindegyikbe ágyat állítottak. A lakosztályok felújítása 1894-re megtörtént, igényesen.

A két világháború között a szárny használata megoszlott: a hosszú, téglalap alaprajzú szakasz szobáiban a hitbizomány alkalmazottai laktak, az íves udvari homlokzattal bíró északi részt pedig a kastély közepével együtt használták: úri- és szolgáltszobák voltak itt. 1936-ban a hitbizományi irodák helye üres volt, vagy raktárként szolgált, az íves szakaszban pedig jó berendezést írtak le.

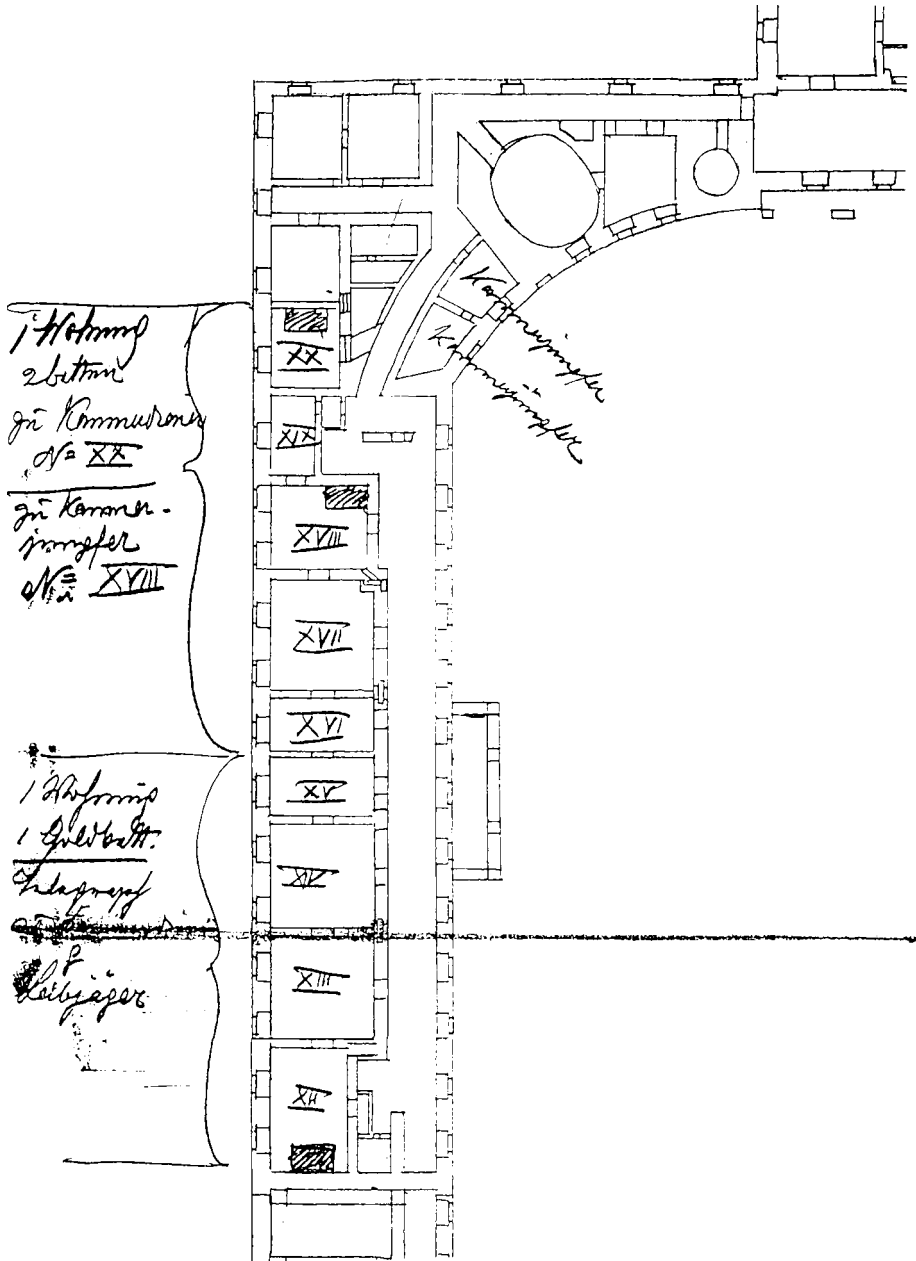
A Kutatóintézet 1946 körül rendbe hozta ezt az épületszárnyat, s szobáit hivataloszerűen használta. Nagy felújítása, födemeinek cseréjével 1963-ban történt.

Az íves szárnyrész díszudvarra néző helyiségeit a táblázat a rajzok állása szerint mutatja be: a teteje a középszárnyhoz legközelebbi helyiségtől indul a főkapu irányába. legközelebb fekvő helyiséget tartalmazza:

1832-70	1894	1890-98	1925k.	1936	1994
95			51	51	119
96			52	52	121
97	97		?	?	?
98/1		K.jungf.	22	22	122-123
98/2		K.jungf.	23	23	124-125

Az alábbi táblázat is a rajzok rendjében mutatja be a szárny lakószobáit: a táblázat teteje tehát az épület kert felé eső sarka, alja pedig a szárny északi, a főkapu felé eső vége. A rubrikák mélysége utal az ablakszámra: az egyablakosak egy- a kétablakosak kétegyeségnyiek. A vastagabb vonalak a bizonyítható lakáshatárokat jelölik:

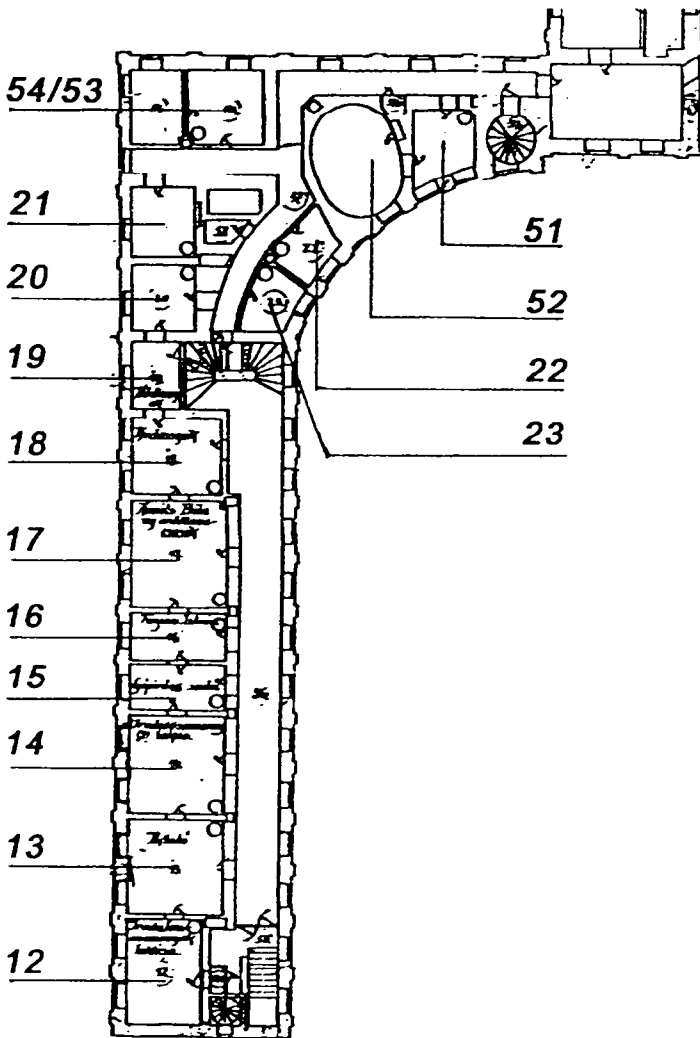
1832-70	1894	19. sz. vége	1925k.	1936	1994
100			53	53	116
101			54	54	115
			54	57	114
102			21	21	110
104/1	9	XX	20	20	111
104/2	8	XIX	19	19	109
104/3	7	XVIII	18	18	108
105	6	XVII	17	17	
106/1	5	XVI	16	16	107
106/2	4	XV	15	15	106
106/3	3	XIV	14	14	105
107/1	2	XIII	13	13	104
107/2	1	XII	12	12	101
107/3					

15. A bal oldali mellékszárny alaprajza 1890–98 között

A részletes ismertetést *az íves szárny díszudvarra néző szobáival* kezdjük. A legérdekesebb helyiség az ovális szoba, amelynek alaprajza a kápolna pendentjaként alakult ilyenre. A három, egymás fölött fekvő ovális tér közül a földszinti garderober és a második emeleti fegyvertár különös funkciót kapott, az első emeleti nem.

94 (1832–70) <i>Bedienten Zimmer. O.W. mit 4 Eisenfüssen</i>	(1894) <i>Inas szoba. Régi; Egy kis kívül fülő fehér kályha</i>	(19. sz. vége)	51 (1925 k.) 2 ablakos szoba, kályha	51 (1936) <i>személyzeti szoba.</i>	119 (1994) <i>iroda. 2 ablakos, 17,2 m² épített kályhafülke</i>
96 <i>Herrschafts Wohnung. Camin-Ofen W, M3 auf Franklin Haitzung, mit 2 Eisenblech Thüren Mit Blech ausgefütert. Wandkasten /.../; Laterne, M, mit 2 Gläsern</i>	96 <i>Urasági szoba régi zöld rostélyalakú festéssel</i>		52 1 ablakos szoba, beépített faliszekrénnel	52 <i>személyzeti szoba. Függöny 1 ablakra</i>	121 <i>iroda. 1 ablakos kőrszoba, 33,2 m²</i>
97 <i>?Kücherl im Gang linker Hand: Eiserne Thür mit 2 Flügeln.⁹¹ Windofen</i>	97 <i>egy kis konyha.</i>		?		?
98/1 <i>Kammerdiener Wohnung mit 2 Zimmer. Erstes Zimmer. O.W.M.3</i>	<i>Nagy udvarra néző I. Komornik-szoba. Szürke fehér-csillagos Új tapétával; Egy kívül fülő vaslábakon álló fehér fényezett kályha</i>	<i>Kammerjungfer.</i>	22 1 ablakos szoba, kályha	22. <i>szoba, fürdő</i>	122–123 ⁹² <i>WC és WC előtér új falakkal</i>
98/2 <i>Kammerdiener Wohnung mit 2 Zimmer. Zweites Zimmer. O.wie in 1. Zimmer</i>	<i>Süttöri oldal. II. Komornik-szoba Fehér kockás új tapétával megújítva; Egy 4 lábon álló fehér, fényezett kívül fülő kályha újra felrakva.⁹³</i>	<i>Kammerjungfer</i>	23 1 ablakos szoba, kályha	23. <i>az inventáriumban nem szerepel</i>	124–125 <i>WC és WC előtér új falakkal</i>

16. A bal oldali mellékszárny első emeleti alaprajza 1925 körül

A *parterre felé néző sarokszobák* első egysége megoldatlan problémát rejt: a szobákhoz vezető folyosó kérdését. Ilyen folyosót a nyugati oldalszárnyban a 1890–98 között alakítottak ki, hogy a szomszédos légudvarba szerelt új lift ide érkezhessen. A folyosó itt, a keleti szárnyban is ellátta ezt a funkciót, s a déli falban a lift elfalazott ajtaja is megtalálható. Az itteni összeírások azt mutatják, hogy a folyosó korán megépült: hisz a három ebbe a csoportba tartozó szoba – egy úri szoba – egy inas szoba és egy komornyik szoba nem-igen nyílhattak egymásból. A kérdést a helyszíni föltárás oldja majd meg.

100 (1832–70) <i>Herrschafts Wohnung O.W.3M.</i>	53 (1925 k.) 1 ablakos szoba, kályha	53 (1936) <i>uri szoba.</i>	116 (1994) <i>iroda.</i> 1 ablakos, 21,3 m ²
101 <i>Bedienten Zimmer. O.W. 4 Säulen-füssen</i>	54 2 ablakos sarokszoba	54 <i>uri szoba.</i>	115 <i>iroda.</i> 2 ablakos sarokszoba 21,6 m ²
	57 folyosószakasz	57 folyosószakasz	114 folyosószakasz
102 <i>Kammerdiener Zimmer. O.W.4 Füssen</i>	21 1 ablakos szoba, kályha	21 <i>uri szoba.</i>	110 <i>iroda</i> 1 ablakos (+ egy befalazott ablak a nyugati falon) 17,3 m ²

A keleti szárny első emeletén a dél felől számított első, azaz a sorszámozásunkban *tizenegyedik lakosztály* két egyablakos, s egy kétablakos szobából állt, amelyből – az eddigiekhez képest szokatlan módon – a szélső egyablakos szobát tapétázták, s annak valamely falát látták el faragott falitükrrel és konzolasztallal. A vászonra húzott papírtapéta alapja vörös volt, dekorja fekete rajzzal lehatárolt fehér mezőket mutatott.

A két festett szoba falait virágokkal díszítették, az egyiket barna alapon vörös, a másikat fehér és sárga virágokkal.

A lakosztályt 1890 után a szomszédos második lakosztállyal összevonták. Az így létrejött ötszobás lakosztályban két ágy volt. Az egyik hálóból a komornyikhoz, a másikkól a komornához építettek ki csengőkapcsolatot.⁹⁴ Az 1894 évi bejegyzések változatos új tapétákat és festéseket mutatnak, igényes kiképzést.

A lakosztály egy részét 1925 körül a hitbizomány egyik alkalmazottja használta több szobás lakásként.

104/1 (1832–70) <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Erstes Zimmer. Wandspalier von Papier mit schwarzer Zeichnung, in rothem Grunde, mit weissen Feldern, auf Leinwand gespannt; TrT. Von Bildhauer Arbeit, W/G. / ./; Tr.Sp. 4'8"×2'3"; O.W.4M.</i>	9-ik szoba. (1894) <i>bőr-utánzatú aranyozott tapéta új; 1 pár függöny /... /; 4 rézlábon álló fehér kívül fülő kályha megújítva</i>	XX (1890–98) 1 ablakos szoba, ággyal	20 (1925 k.) 1 ablakos szoba, kályha	20 (1936) <i>uri szoba.</i>	111 (1994) <i>iroda.</i> 1 ablakos, 17,6 m ²
---	--	--------------------------------------	--------------------------------------	-----------------------------	---

104/2 Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Zweites Zimmer. Die Nebenzimmer an die Wand gemalt ⁹⁵ , An der Mauer braun, mit rothen Blumen.	8-ik (kis) szoba, festéssel, arany csíkok közt virágok; Innen nyílik egy kijáró kabinet szürkekékre festve.	XIX 1 ablakos szoba	19 Hódossy. 1 ablakos szoba, sarkában a lépcső alatti kis helyiségbe ajtó nyílik	19 uri szoba.	109 iroda 1 ablakos, 14 m ²
104/3 Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Drittes Zimmer. Die Nebenzimmer an die Wand gemalt, an der Mauer weiss und gelb geblumt; O.W.4M.	7-ik szoba. Rózsaszín tapeta Fehér fekete képekkel; 2 R új; 4 rézlábon álló fehér kívül fülkő kályha megújítva.	XVIII. 2 ablakos szoba, ágygal	18 Hodossyék. 2 ablakos szoba, kályha	18 uri szoba. Raktári kezelésben	108 tárgyaló. 4 ablakos terem déli fele, faburkolatos ablakbélétekkel és faragott szupraportokkal ⁹⁶

A következő úri szoba az oldalszárnyak földszintén és első emeletén egyedülálló módon egyetlen egység. A két ablakos szoba falait szépen burkolták, egy részen tükörrel, a vászonra húzott papírtapéta mintája kínai festményeket ábrázolt, a két ablak között a szokásos módon falitükröt helyeztek el, előtte konzolasztallal. 1894 után az ötszobás lakosztály része lett, e bővített formában azonban nem működött sokáig.

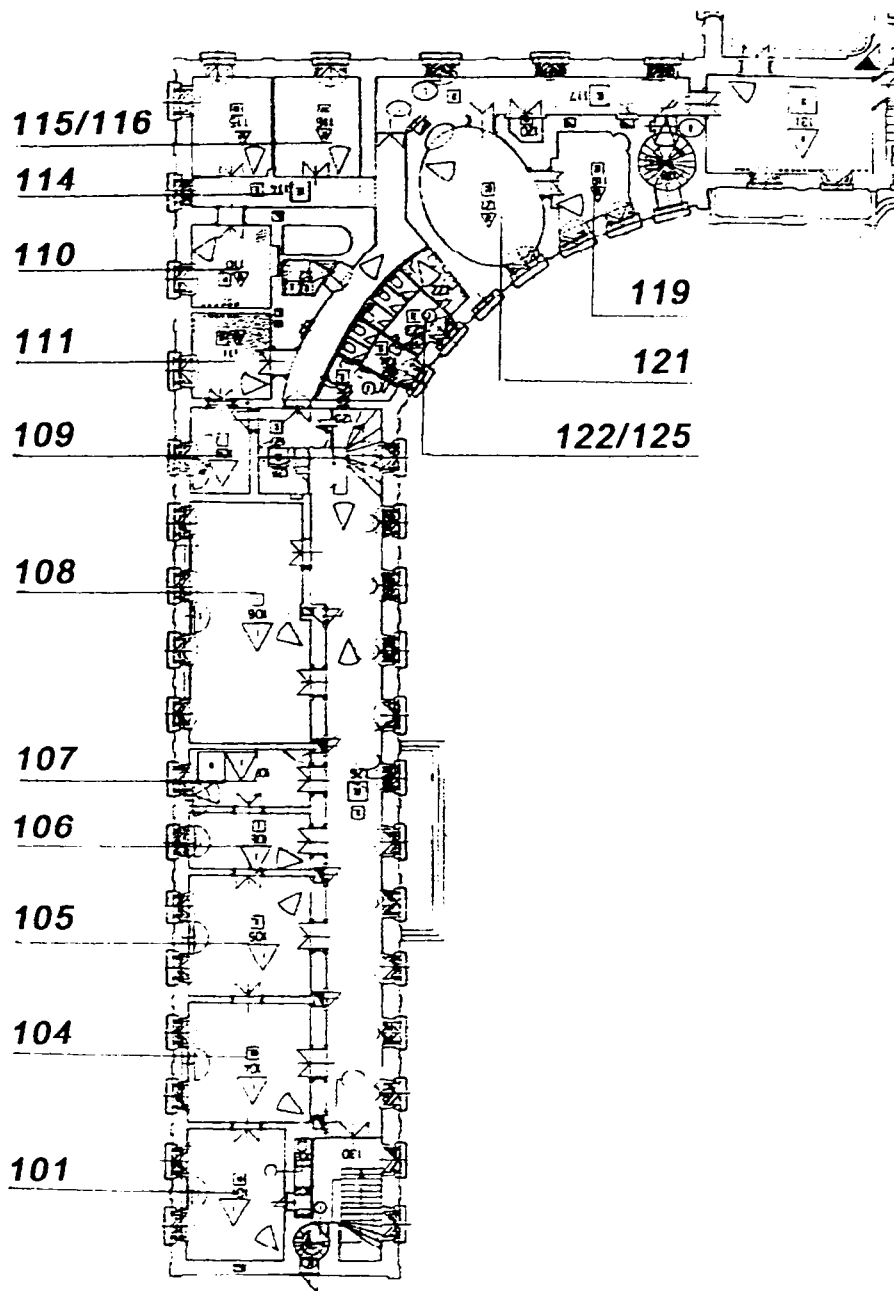
105 (1832–70) Herrschaftswohnung. Die Wand Spalier von Papier auf Leinwand mit chinesisches Gemälden. O.W.4M. Tr.T./.../ Tr.Sp. 4'8"×2'3"	6-ik szoba. (1894) kékes szürke chinai tapétával; 4 rézlábon fehér nagy kívül fülkő kályha; 2 R új.	XVII (1890–98) 2 ablakos szoba	17 (1925 k.) Kováts Béla ny. erdőtanácsosék. 2 ablakos szoba, kályha	17 (1936) uri szoba. Raktári kezelésben	108 (1994) 4 ablakos terem északi, kétablakos része
---	---	--------------------------------	--	---	---

A dél felől számított második, azaz a sorszámozásunkban **tizenkettedik lakosztály** két egyablakos, s egy kétablakos szobából állt. Az egyablakos szoba dekoratív falképe keretekbe foglalt kínai képecskéket ábrázolnak, jelzesszerű táji keretben egy-egy álló alakkal, amelyek között virágos indák

teremtének kapcsolatot. A falkép, stílusa szerint 1770–80 között készült. A falképen a fölé került tapéta szögelésének nyomai jól kivehetők. A festés, a fölé került tapéta, s az inventáriumok tapéta-leírásai között ma nem tudjuk a helyes kapcsolatot. 1925 körül hitbizományi alkalmazottak lakták ezeket a szobákat, 1936-ban pedig raktárként tartották számon őket.

106/1(1832–70) <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Erstes Zimmer. Die Wand Spalier von Papier auf Leinwand, mit chinesischen Verzierungen auf blauen Grunde; Tr.T./.../; Tr.Sp. 48"×23"/.../; O.W. und verziert 4M.</i>	5-ik szoba. (1894) festett chinai alakokkal; 2 rézlábon kis fehér kályha kívül fülő; 1 R új.	XVI (19. sz. vége) 1 ablakos szoba	16 (1925 k.) Vayán István. 1 ablakos szoba; kályha	16 (1936) <i>uri szoba. raktári kezelésben</i>	107 (1994) iroda. 1 ablakos, 18,7 m ² a falakon 18. századi dekoratív festés
106/2 <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Zweites Zimmer. O.W. gleich jenem im ersten Zimmer;</i>	4-ik szoba. Papír tapéta szürke alapon khinai alakokkal új; 4 rézlábon álló fehér kályha kívül fülő javított; 1 R új.	XV. 1 ablakos szoba	15 Gépíró szoba. 1 ablakos; kályha	15 <i>uri szoba. raktári kezelésben</i>	106 iroda. 1 ablakos, 18,9 m ² fa ablakbéllet; ajtók fölött faragott fa szupraport
106/3 <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Drittes Zimmer. O. gleich jenem in zweiten Zimmer; Chinesische Hängelaterne von Holz /.../</i>	3-ik szoba. Kék alapon tapéta khinai ábrákkal; 4 rézlábon álló fehér kályha, kívül fülő; 1 R	XIV 2 ablakos szoba	14 Iroda-kisasszony (2) lakás. 2 ablakos szoba; kályha	14 <i>uri szoba. raktári kezelésben</i>	105 iroda. 2 ablakos 39,6 m ² két ablak között /??/?/ faburkolat

A szárny harmadik, azaz a sorszámozásunkban **tizenharmadik lakosztálya** a 18–19. században egy nagy, s két egyablakos szobából állt. A nagyszobát vászonra húzott papírtapétával burkolták, amely szalmaszínű alapon ábrázolt kínaias jeleneteket, a két ablak között pedig fával burkolták, s a be-

17. A bal oldali mellékszárny első emeleti alaprajza 1994-ben

épített tükör alatt arany szegélyű fehér keretes faragott konzolasztalt helyeztek el. A két egyablakos szobát a 18–19. században tapétafal választotta el egymástól, amelynek nagy tábláit virágkoszorúk díszítették. A 19. század elején elbontott válaszfalak között több is lehetett ilyen. Nem alkalmi megoldásra, hanem összehangolt tervezésre vall, hogy a szemközti, nyugati oldalszárny szemközti lakosztályában (a 63/1–63/2 helyiségek között) is tapétafalat alkalmaztak. Megjegyzésre méltó az is, hogy az 1890–1894 közt egyesített kétablakos szoba ablakai között olyan falburkolatot látunk, amely szemre nem különbözik a 18. századiaktól: Schmidt Miksa jó mintakövetésének példájaként. A 19. század végén kialakított lakosztály négy szobából állt, egy hálószobával, s benne egy aranyozott ágygal. Uri lakója komornyikjának és vadászának is csengethetett.⁹⁷

107/1 (1832–70) <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Erstes Zimmer. Das Haupt Zimmer hat Papier Spalier, mit chinesischen Malerei, auf Strohfärbigen Grunde auf Leinwand aufgezogen. Tr.T. /.../ W/G. Mit 2 F; Tr.Sp. 48"×23" /.../; O.W. verziert, 4M.;</i>	2-ik szoba. (1894) papírtapéta virágokkal festve; 3 rézlábon rózsákkal díszített fehér kívül fülő kályha; 1 R (!)	(1890–98) XIII. 2 ablakos szoba	13. (1925 k.) <i>Iktató.</i> 2 ablakos szoba; kályha	13. (1936) <i>uri szoba.</i>	104 (1994) <i>iroda.</i> 2ablakos, 39,3 m ² két ablakbéllet és az ablakok közötti fal faburkolatos, a 3 ajtó fölött faragott szupraport
107/2 <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Zweites Zimmer. Die Nebenzimmer sind durch leinwandene Spalier Wände untertheilt, welche grosse Bouquets in Tableaux enthalten;</i>	<i>I.emeleti léklépcsőtől kezdve 1. Szürke alapon chinai alakokkal díszített tapéta; 4 rézlábon álló kívül fülő kályha fehér kályha megújítva; 2 R; Ebből a szobából spalletta ajtón ki lehet jutni a feljárati folyosóra.</i>	XII. 2 ablakos szoba ágygal.	12. <i>Irodakisasszonyok lakása.</i> 2 ablakos szoba kályha	12. <i>uri szoba.</i>	101 <i>szoba.</i> 2 ablakos 33,9 m ² két ablakbéllet és a közte lévő falszakasz faburkolatos, az ajtók fölött faragott szupraportok
107/3 <i>Herrschafts Wohnung mit 3 Zimmer. Drittes Zimmer. O. wie im ersten Zimmer.</i>					
			55a.		

A *folyosót* két , egyenként három karú, horganyból készült falikarral és két sárgaréz vázas haranglámpával (Glockenlampen) világították meg.

A **második emelet** néhány helyiségét vendégszobának, a legtöbb szobáját szolgálattévők számára alakították ki. Ezek többségét 1790 után nem, vagy csak raktárszerűen használták. Ennek az a következménye, hogy kevés jellegzetes vonásukat rögzítik az összeírások, s nagyobb, összefüggő egységek sem segítik a helyük megállapítását. Meg kellett elégednünk hát azzal, hogy a három épületszárny határainak helyét határozzuk meg pontosan, s aztán a szárnyakon belül különítsük el a helyiségcsoportokat. Így jelölhettük ki azokat a kereteket, amelyeken belül a meghatározatlan szobák elhelyezkedtek.

7. A második emeleti jobb oldali (nyugati) oldalszárny

Az oldalszárnyban – a kápolnába nyíló két oratóriumon kívül, amelyet bizonyára az úri vendégek számára rendeztek be, hat úri és öt inas szoba volt. Az úri szobákat lakosztályokba rendezték, de ezek határait nem tudjuk megállapítani, s ezért kiterjedésüket sem nevezhetjük meg.

Az 1925 körül és 1936-ban fölvetett 11 szoba helyén a 19. századi inventáriumok 14 szobát sorolnak föl. Kézenfekvő lenne föltennünk, hogy az 1925 körül lerajzolt kétablakos szobák közül három darab hat korábbi egyablakos szoba egyesítésével jött létre. A kémények is erre vallanak: több kémény szobák falának közepén helyezkedik el.

Ennek a feloldásnak mond ellen a 117. szoba neve: „Nebenzimmer an der Stiege”, amelyet csak a későbbi 3., a mai számozás szerint 292. sz. helyiséggel azonosíthatunk. Az alább következő összefoglaló táblázat és a szobákat részletesen bemutató táblázat két különböző feloldási javaslatot tartalmaz.

Az íves épületszakasz udvarra néző helyiségei

1832–1870	1925–1936	1994
125/1	52	275
125/2	56	286
	57	287/288
	58	289

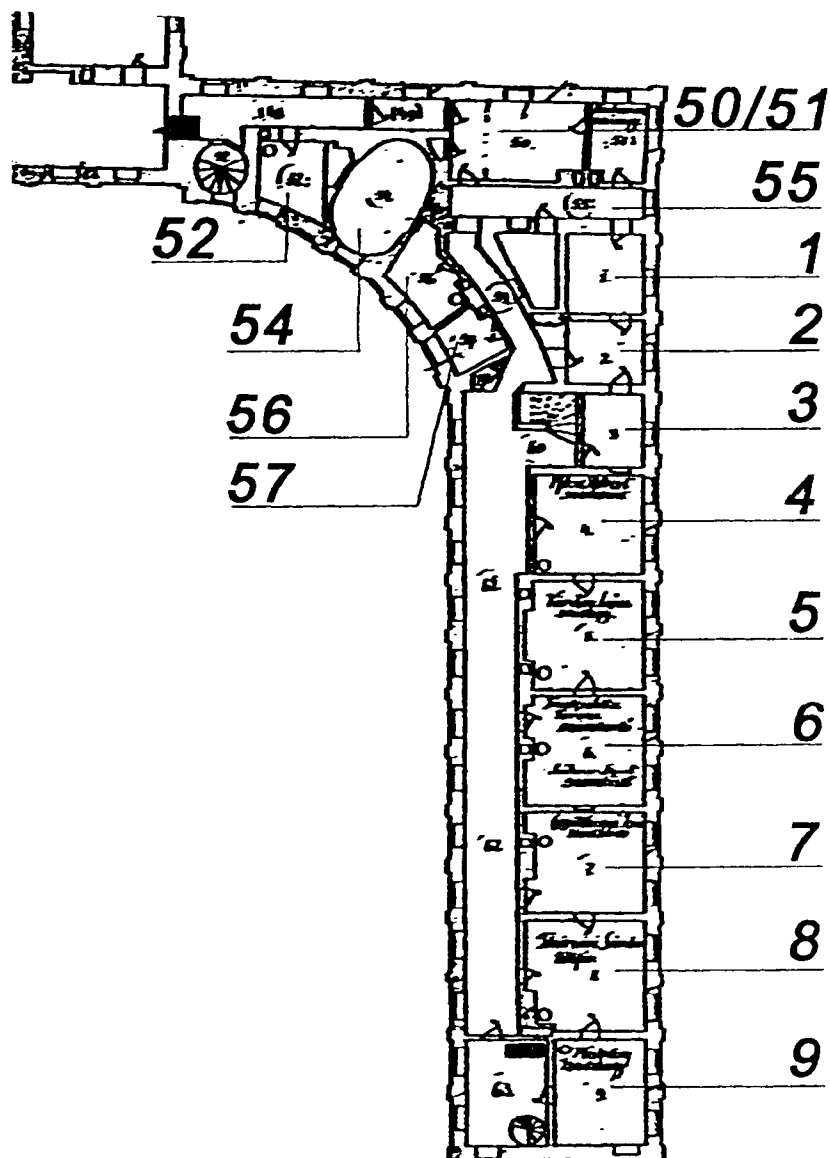
A szobák sora a rajzokkal azonos beállításban: a táblázat teteje a kert, déli homlokzat vonalát, alja a szárny északi, a főkapu felé eső falát jelenti.

1832–1870	1925–1936	1994
124	49	276
123	50	277
122	51	278
121		
120	55	279–283
119	1	281/290
118	2	291
117	3	292
116	4	293
115		
114	5	294
113	6	295
112	7	296
111	8	297
110	9	298
109	63	299

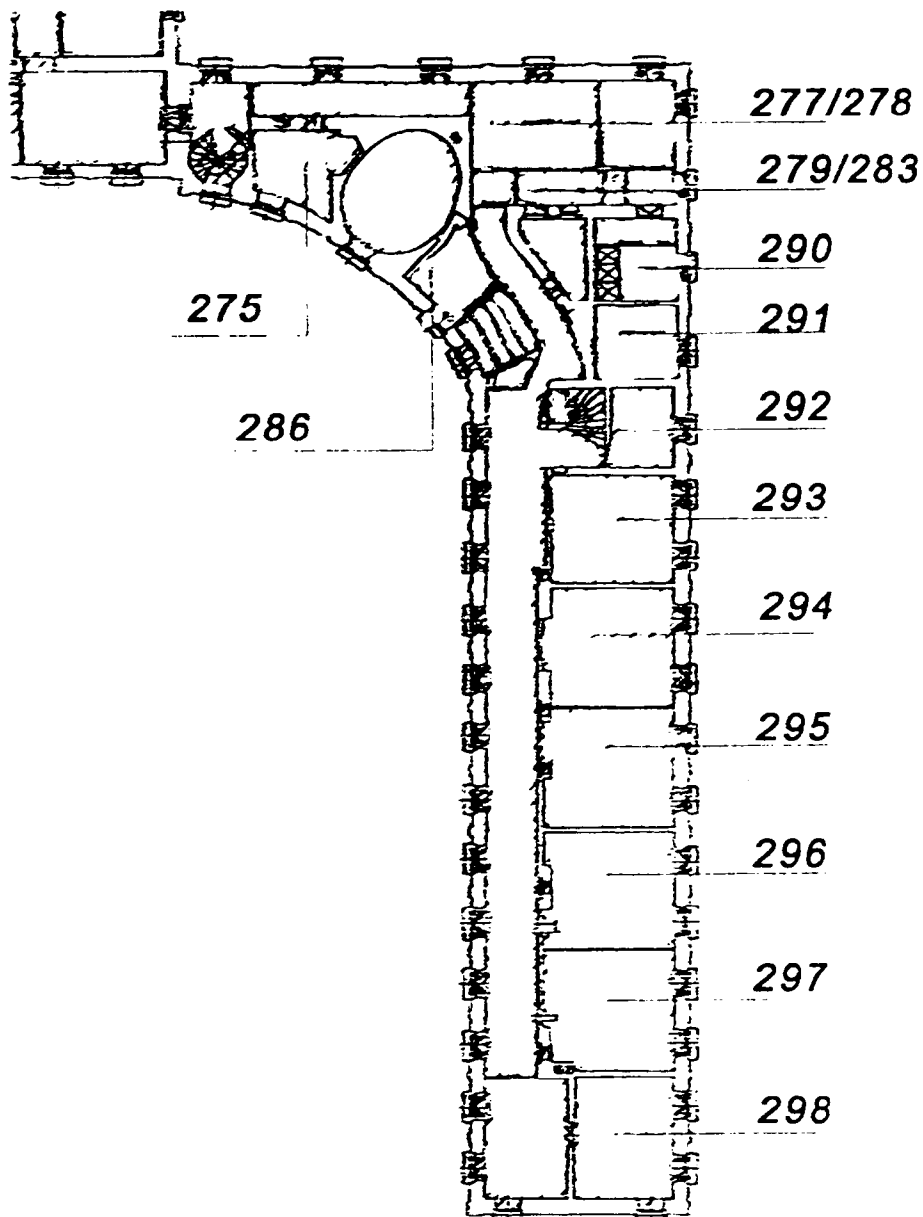
A díszudvarra néző helyiségek a következők:

125/1 (1832–1870) <i>Erste Oratorium. O.G. 4 Eisenfüsse; Tr.T. /.../</i>	52 (1925k.) 1 ablakos oratórium, kályha	53/!/ (1936) <i>oratorium.</i>	275 (2002) <i>oratórium.</i> 1 ablakos, 19,8 m ²
125/2 <i>Zweite Oratorium. O.G. 4 Eisenfüsse; Tr.T. /.../</i>	56 oratórium; 1 ablakos kályha	56 <i>oratorium.</i>	286 <i>oratórium.</i> 1 ablakos 16,4 m ²
	57 1 ablakos szoba	57 <i>fürdőszoba.</i>	287/288 <i>WC csoport.</i> 1 ablakos, 11,1 m ²
	58 ablaktalan háromszögű helyiség	58 <i>klozett.</i>	289 <i>padlásfeljáró.</i> Ablaktalan

A keleti oratóriumban Brutyó Mária, Törő Rozália és Verebes Dóra föltárta a 18. századi kifestést, amely festett lábazat fölött függőleges zöld csíkok csoportjaiból állt, afölött pedig a 19. század elején készült egyszínű festett táblákat, amelyek bordűrjét patron segítségével festett virágos indák keretezték. A két oratóriumban Deák Klára által tervezett, s díszítőfestők által kivitelezett 18. századi jellegű dekoratív festések láthatók.⁹⁸

18. A jobb oldali mellékszárny második emeleti alaprajza 1925 körül

19. A jobb oldali mellékszárny második emeleti alaprajza 1994-ben

A szobasor részletes adatai a következők:

124 <i>ein kleines Vorhaus.</i>	49 (1925k.) 1 ablakos előtér	49 (1936) nem szerepel	276 (2002) folyosó
123 <i>Herrschafts Wohnung Cabinet.</i>	50 1 ablakos szoba	50 személyzeti szoba. 1 függönytartó	277 szoba. 1 ablakos 35,1 m ²
122 <i>Bedienten Zimmer.</i>	51 <i>Neubauer</i> számgy. 2 ablakos sarokszoba	51 személyzeti szoba. 2 függönytartó	278 szoba. 19,5 m ²
	55 folyosó, 1 ablakos	55 nem szerepel	279–283 közlekedő, konyha és előtér
121 <i>Bedienten Zimmer.</i>	1 1 ablakos szoba	1 vasalószoba. 1 függönytartó	281 és 290 fürdő és zuhanyozó. 1 ablakos
120 <i>Bedienten Zimmer.</i>	2 1 ablakos szoba	2 tisztogató szoba. 1 függönytartó	291 mosdó. 1 ablakos 16,8 m ²
119 <i>Herrschafts Wohnung. O. wie im Zimmer 118.</i>	3 1 ablakos szoba	3 személyzeti szoba. 1 függönytartó	292 kollégiumi szoba. 1 ablakos
118 <i>Nebenzimmer. O.W., mit runder Kuppel 4 F;</i>	4 <i>Rász Róbert</i> számtiszt. 2 ablakos szoba; kályha	4 személyzeti szoba. 2 függönytartó	293 kollégiumi szoba. 1 ablakos
117 <i>Nebenzimmer an der Stiege</i>	5 <i>Várday Lajos</i> számgy. 2 ablakos szoba, kályha	5 személyzeti szoba. 2 függönytartó	294 kollégiumi szoba. 2 ablakos
116 <i>Herrschafts Wohnung. O.W., klein, mit 4 F.</i>			
115 <i>Neben Zimmer zur Herrschafts Wohnung. O.W. 4 Eisen F.</i>	6 <i>Trackschitz Ferenc</i> számtartó. <i>Leitner Lipót</i> számtiszt. 2 ablakos szoba, kályha	6 személyzeti szoba. 2 függönytartó	295 kollégiumi szoba. 2 ablakos
114 <i>Cabinet. O.W. 4 F</i>			
113 <i>Herrschafts Wohnung. O.W. 4 Eisen F.</i>	7 <i>Gyökhegyi Jenő</i> tisztartó. 2 ablakos szoba, kályha	7 személyzeti szoba. 2 függönytartó	296 kollégiumi szoba. 2 ablakos
112 <i>Bedienten Zimmer O.G. 4 Eisen Füssen</i>			
111 <i>Bedienten Zimmer O.G. 4</i>	8 <i>Fehérvári Sándor</i> titkár. 2 ablakos szoba, kályha	8 személyzeti szoba. 2 függönytartó	297 kollégiumi szoba. 2 ablakos
110 <i>Bedienten Zimmer O.G. 4 Eisen F.</i>	9 <i>Miskolczy hadnagy.</i> 2 ablakos szoba, kályha	9 személyzeti szoba. 1 függönytartó	298 kollégiumi szoba. 2 ablakos
109 <i>Im 2-ten Stock vom Haupttor rechts an der Stiege bei der Grossen Gallerie, im Vorhäusl bei der Bodenstiege</i>	63 folyosóvégi helyiség, lépcsőkkel	63 folyosó. a 60, 61, 62 sz. folyosókkal együtt fölvéve	299 kollégiumi szoba. Épületsarok az egyik homlokzaton 2, a másikon 1 ablakkal

8. Második emelet bal oldali (keleti) oldalszárny

A bal oldali oldalszárnyban a 18. században egyetlen helyiség kivételével valamennyi szobát lakták. A kivétel a kápolna pendentjaként kialakított ovális szoba volt, amelyben a 18. században a fegyverszobaként használtak.⁹⁹ (A 19–20. századi inventáriumok a szomszédos szobát hívták Gewährkammernek, fegyvertárnak.) 1828-ra a szárny három szobájába áthelyezték a képtár festményeit.¹⁰⁰ A szobákat azontúl Bilder Gallerie-nek nevezték, bár bizonyos, hogy csupán a festmények raktáraként szolgáltak.

A szárnyat a 19. századi összeírások többé-kevésbé kiürítve mutatják be. 1894-ben a szobák egy kisebb részét felújították már, s azokban tárolták a restaurált bútorokat. 1925 körül a hitbizomány alkalmazottainak lakása, lakószobái voltak itt, 1936-ban pedig személyzeti szobaként tartották számon szinte valamennyi helyiséget, de egyiket sem használták. A szárny 1963 évi felújítása a régi épületállag jelentős módosításával járt: a hosszú keleti homlokzatra néző szobasor válaszfalait elbontották, s a zárófödém teljes cseréje után új válaszfalakkal alakítottak ki egy-egy belépőből és szobából álló lakóegységeket.¹⁰¹ Itt tehát a hajdani szobáknak csak két fala maradt meg, s az se épen: nem mai szobákat azonosítunk régiekkel, hanem az egykoriak helyét határozzuk meg.

Az íves homlokzatszakasz mögött fekvő helyiségek a következők:

1832–1870	1925–1936	1994
144	25	227
145	24	228
146	23	
	22	

Az íves folyosó keleti oldalán egyetlen régi helyiség, egy kloset azonosítható:

150	19	220
-----	----	-----

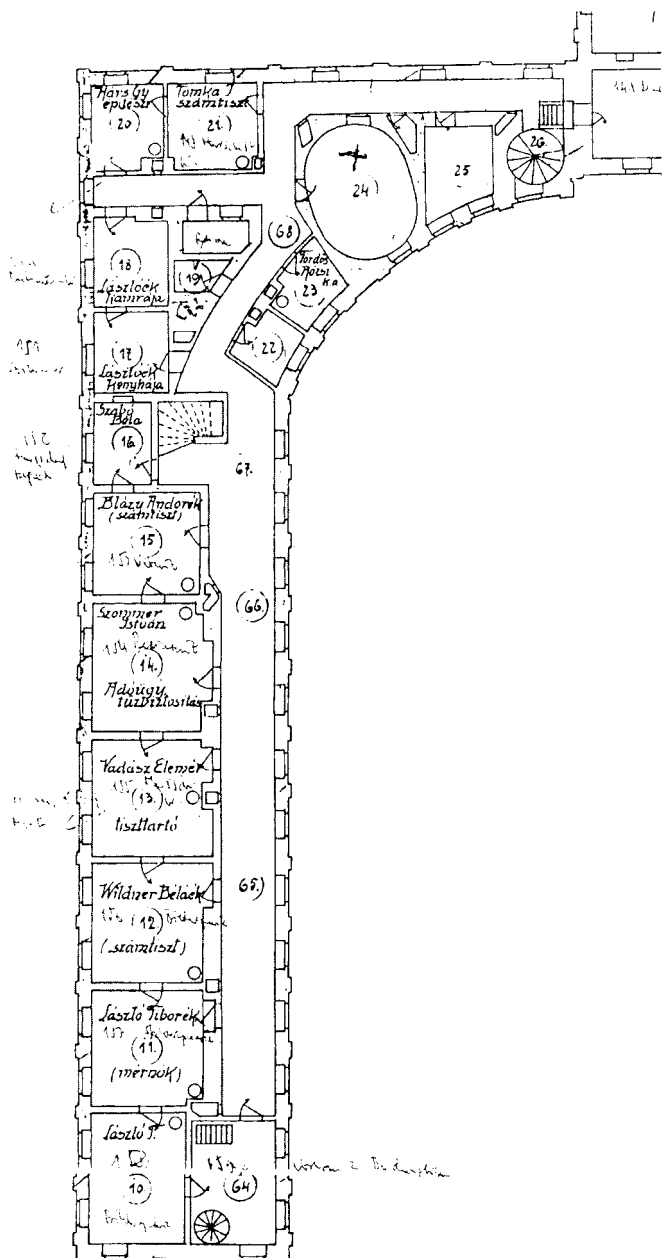
A szobasor táblázata a rajzoknak megfelelően épül fel: felső határa a déli, az alsó az északi. A rubrikák szélessége az ablakok számát jelzi:

1832–1870	1925–1936	1994
147/1	21	224
147/2	20	223
	68	222
148	18	219
149	17	216–218
151	16	213–215
152	15	211 212
153	14	210 209
154		
155	13	208 207
156	12	206 205
157	11	204 203
158	10	202 201
159	64	231

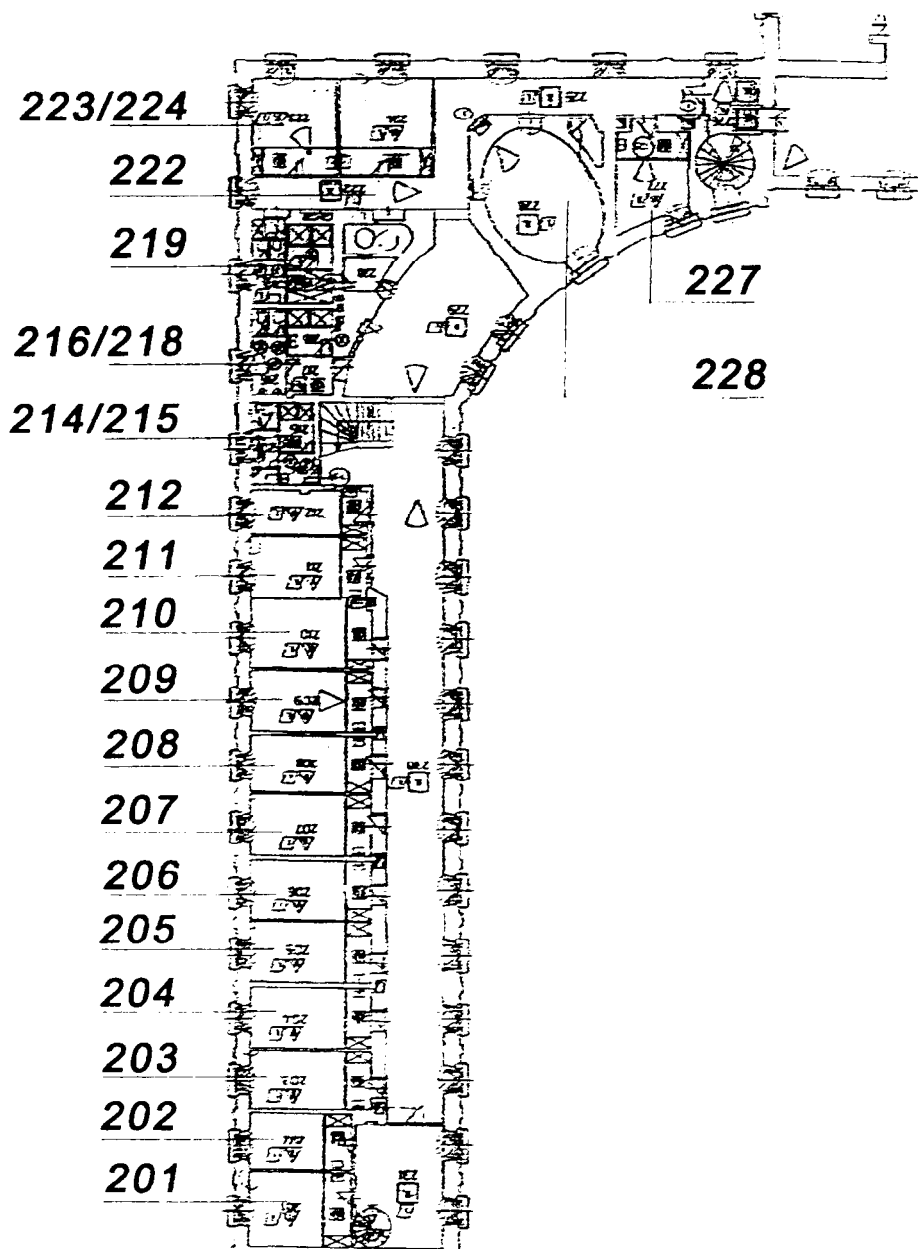
A díszudvarra néző helyiségek a következők:

144(1832–1870) <i>Gewährkammer.</i>	(1894) <i>fegyvertár</i>	25 (1925k.) 2 ab- lakos szoba	25 (1936) <i>fegyver- tár.</i>	227 (1994) 2 abla- kos <i>iroda.</i> 17,4 m ²
145 <i>Bedienten Woh- nung. O.W.4 Eisen F</i>	<i>Kályha</i>	24 1 ablakos (ovális) szoba	24 <i>raktár.</i>	228 <i>raktár.</i> 1 abla- kos 33 m ²
146 <i>Bedienten Woh- nung. O.wie im 145. Zimmer</i>	<i>Kályha</i>	23 1 ablakos szoba, kályha	23 <i>személyzeti szo- ba.</i>	229. sz. folyosó ré- szévé vált
		22 1 ablakos szo- ba,	22 (<i>személyzeti</i>) <i>fürdőszoba.</i>	

Az épület délkeleti sarkában lévő két szoba alkotta az első, azaz a sorszá-
mozásunkban **tizennegyedik lakosztályt**, amelynek első szobája volt a
szebben kiképzett, zöld vászonnal tapétázott, amelyet sárga, fehér és zöld
virágok díszítettek. A kicsiny, egyablakos helyiség egyik falán beépített
tükör és konzolasztalt is elhelyeztek.

20. A bal oldali mellékszárny második emeleti alaprajza 1925 körül

21. A bal oldali mellékszárny második emeleti alaprajza 1994-ben

147/1 (1832–1870) <i>Herrschafts Wohnung mit zwei Zimmer, Erstes Zimmer. Die Wand Spalier von grünen Leinwand mit gelben weissen und grünen Blumen bemalt; Tr.T. von Bildhauer Arbeit, 2F. /... /; O.W.mit 4 EisenF.</i>	21 (1925k.) <i>Tomka</i> számtiszt. 1 ablakos szoba, kályha	21 (1936) személyzeti szoba.	224 (1994) javítani
147/2 <i>Herrschafts Wohnung mit zwei Zimmer, Zweites Zimmer. O. wie im ersten Zimmer</i>	20 Hárs Gy. építész. 2 ablakos sarokszoba, kályha	20 <i>személyzeti szoba</i>	223 raktár. Javítani
	68 folyosó egy szakasza	68 folyosó egy szakasza	222 folyosó egy szakasza

Önálló egységet alkotott a lakosztály előtt húzódó folyosóról megközelíthető egyablakos úri szoba, amelynek falait textil tapéta borította, sárga alapján színes virágokkal és madarakkal.

148 <i>Herrschafts Wohnung. Die Wand Spalier von Pequin, im Grunde gelb, mit gefärbten Blumen und Vögeln.; Tr.T. von Bildhauer Arbeit mit 2 F. /... /; O. wie im Zimmer 147;</i>	18 Lászlóék <i>kamrája</i> . 1 ablakos szoba.	18 <i>vasaló szoba</i> .	219 WC csoport. 1 ablakos
--	---	--------------------------	---------------------------

A következő szobasorban a 19. századi helyiségnevek csupán két úri vendégszobát mutattak. A mellettük fekvő szobák megnevezései azonban arra vallanak, hogy azok – a 151. Vorzimmer, a 153. Nebenzimmer – nem voltak önállóak. Azt sem tudjuk, hogy a tágas képtári szobák a képek idehelyezése előtt mire szolgáltak. Lehet, hogy épp a képraktár itteni elhelyezése borította föl a szobasor eredeti rendjét, s törölte el az egykori lakosztályok körvonalait. A két úri szoba falainak fölszerelése egyébként olyasfajta volt mint az eddig megismertek: vászonra húzott papírtapéta, az egyik szobában gyöngyszürke alapra festett nagy virágokkal, a zöld-fehér csíkokkal.

149 <i>Bedienten Wohnung. O. wie im Zimmer 147;</i>	149 <i>megújítva, papirostapeta világosszürke virágokkal falborítással</i>	17 <i>Lászlóék konyhája. 1ablakos helyiség.</i>	17 <i>tisztogató kamra.</i>	216–218 <i>WC csoport. 1 ablakos 26,9 m²</i>
151 <i>Vorzimmer. Zwei Roletten Stangl /valószínűleg csak raktározva/</i>	151 <i>papirostapeta ujitott, kockás és virágos</i>	16 <i>Szabó Béla. 1 ablakos szoba.</i>	16 <i>személyzeti szoba.</i>	213–215 <i>fürdő-WC. 1 ablakos 28,6 m²</i>
152 <i>Herrschafts Wohnung. Die Wand Spalier von Papier, mit perlfarbenen Grunde und gemalte grosse Blumen; O. wie im Zimmer 147;</i>	152 <i>Fehér kályha vaslábon</i>	15 <i>Blázy Andorék /számtiszt/. 2 ablakos szoba, kályha</i>	15 <i>személyzeti szoba.</i>	211 <i>szoba, belépővel. 1 ablakos</i> 212 <i>szoba, belépővel. 1 ablakos</i>
153 <i>Nebenzimmer. O. wie im Zimmer 147;</i>	153 <i>fehér kályha vaslábon</i>	14 <i>Sommer István. Adóügyi tűzbiztosítás. 2 ablakos szoba, kályha</i>	14 <i>személyzeti szoba.</i>	210 <i>szoba, belépővel. 1 ablakos</i>
154 <i>Bedienten Wohnung. O. wie im Zimmer 147;</i>	154 <i>fehér kályha vaslábon</i>			209 <i>szoba, belépővel. Egyablakos</i>
155 <i>Herrschafts Wohnung. Die Wand Spalier von Papier, auf Leinwand gezogen, mit grünen und weissen Streifen. Tr.T. von Bildhauer Arbeit mit 2 F. /.../; O. wie im Zimmer 147;</i>	155 <i>fehér kályha vaslábon</i>	13 <i>Vadász Elemér tisztartó. 2 ablakos szoba, kályha.</i>	13 <i>személyzeti szoba.</i>	208 <i>szoba, belépővel. 1 ablakos</i> 207 <i>szoba, belépővel. 1 ablakos</i>
156 <i>Bilder Galerie Zimmer. O.G. 4 Eisenfüssen;</i>	156 <i>Vas lábon álló kályha</i>	12 <i>Wildner Bélák /számtiszt/. 2 ablakos szoba, kályha</i>	12 <i>személyzeti szoba.</i>	206 <i>szoba, belépővel. 1 ablakos</i> 205 <i>szoba, belépővel. 1 ablakos</i>

157 <i>Bilder Gallerie Zimmer. O.G. 4 Eisenfüssen;</i>	157 megújított, zöld fehér csíkos festéssel papírtapeta; zöld kályha megújítva;	11 László Tiborék /mérnök/. 2 ablakos szoba, kályha	11 személyzeti szoba.	204 szoba, belépővel. 1 ablakos 203 szoba, belépővel. 1 ablakos
158 <i>Bilder Gallerie Zimmer. O.G. 4 Eisenfüssen;</i>	158 megújítva, papírtapeta szürkés fehér festéssel; fehér kályha vaslábon felújítva;	10 László T. 2 ablakos szoba, kályha	10 személyzeti szoba.	202 szoba, belépővel. 1 ablakos 201 szoba, belépővel. 1 ablakos
159 <i>Vorhäusel bei Boden Stiegen.</i>		64 előtér két lépcsővel, s két ablakkal a díszudvarra	64 folyosósakasz	231 közlekedő 2 ablakkal a díszudvarra 27,9 m ²

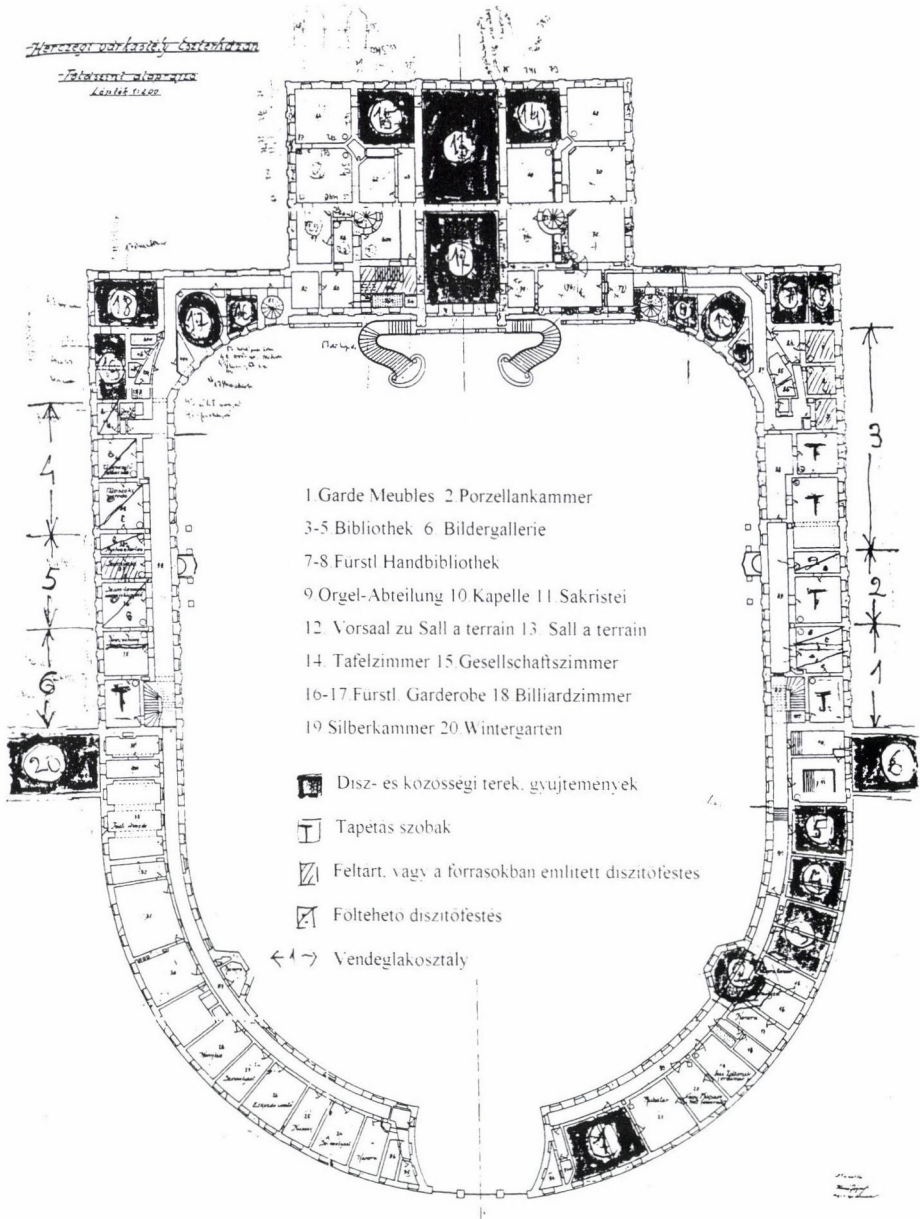
A folyosó jobb, keleti oldalán elkülöníthető az egyetlen reterát:

150 <i>Retirade.</i>		19 ablaktalan helyiség.	19 klozett.	220 előtér. Ablaktalan
----------------------	--	-------------------------	-------------	------------------------

Összefoglalás

A dolgozat első része Eszterháza kastélyának az oldalsó- és patkószárnyait tárta föl azért, hogy az épület alig figyelemre méltatott széleiről is szó essék egyszer s majd később ezek ismeretében az egészről. Kiderült, hogy a kastélyban – a konyhák és a cukrászat kivételével – nem helyeztek el kiszolgáló funkciókat. A tágas épület csak a hercegi pár rezideálását, rokonai és vendégei szállását, valamint a gyűjtemények elhelyezését és méltó bemutatását szolgálta.

A kicsiny magból nagyra növesztett kastély, a vele együtt megalkotott kert, park és település az idő eszményi eltöltésének színhelyét teremtette meg, s ennek alkották részét a gyűjtemények is. Ahogyan az eszterházai létesítmény egésze az időtöltés színhelyeinek térbeli széthúzására törekedett a kastélytól a színházakon keresztül a parkerdő távoli pontjain fekvő „templom”- pihenőpavilonokig, úgy helyezték el a gyűjteményeket is a kastély egymástól távoli pontjain, a teljes épület élménnyé emelése szándékával. A gyűjtemények helye a térbeli és eszmei középponthoz viszonyult: a középső kastélyszárny közelében s az uralkodó herceg keze ügyében volt a garderobe, az ezüstkamra és a hercegi kiskönyvtár, mintegy a kincsek legbelsőbb köréként. Távolabb volt a képtár, a télikert, a nagy könyvtár és a porcelánkamra, s a legtávolabb, a kastély főkapuja mellett helyezték el a „Garde de

22. Közösségi terek, gyűjtemények és vendéglakosztályok a kastély földszintjén 1780–1790 körül

meubles"-t, amelyet látogatói a fejedelmi pompával felszerelt kastély berendezése és kincsei túlsordulásaként érzékeltek. (22. kép)

A szállások: a nagyobb és kisebb vendéglakosztályok (14 db) és egyes vendégszobák (12 db),¹⁰² valamint a kevés szolgaszoba (9+13db)¹⁰³ – amelyből csak annyi volt, hogy a legmegbecsültebb vendégek egy-egy inasukat, frájkukat a maguk közelében tudhassák – a teljes településre kiterjedő vendéglátó koncepció részét alkották.

A fejedelmi rangú vendégek lakosztályai a középszárny emeletén, a vendéglakosztályok a kastély oldalszárnyaiban, a legalább húsz úri lakás a parterre jobb oldalán álló egyemeletes vendégházban¹⁰⁴ és a vendégfogadó szálláslehetőségei piramisszerű rendszert alkottak. Ezek térbeli rendje, a hercegtől, mint középponttól való távolsága rangot jelzett. Kialakításuk és felszereltségük ki is rajzolta ezt a rangot.¹⁰⁵

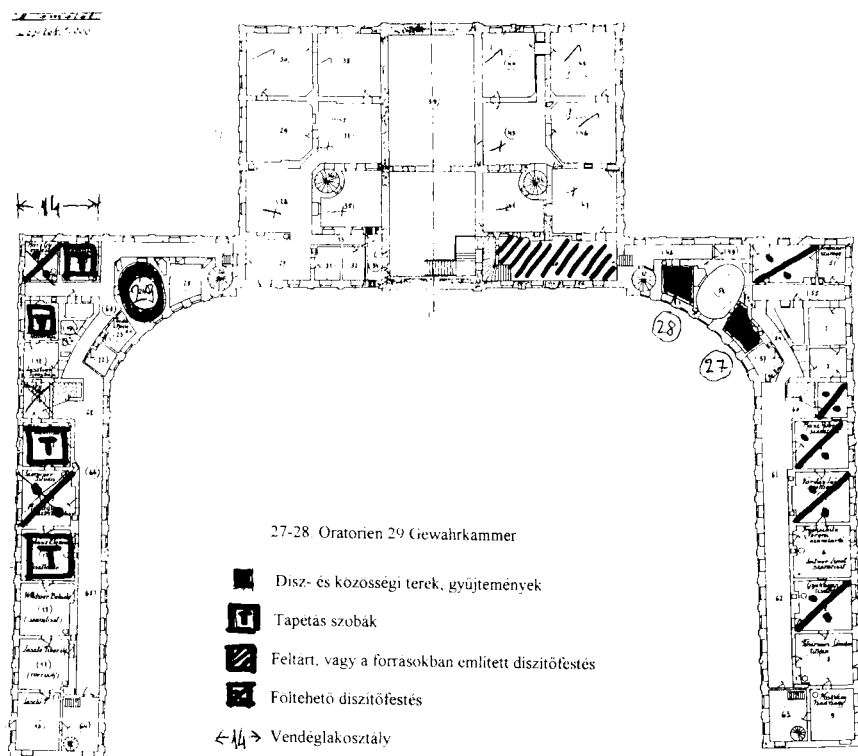
A kastély oldalszárnyainak vendéglakosztályai közül egyet Esterházy Fényes Miklós nővére Mária Anna, Grassalkovich (II.) Antal felesége, egy másikat Fényes Miklós legidősebb fia Antal, egy harmadikat gróf Czobor, negyediket egy Weissenwolf gróf, s az ötödiket pedig egy Stahremberg gróf lakott a nyolcvanas években.¹⁰⁶ Az utóbbi két lakosztály a kápolna oratóriumainak közelében helyezkedett el, Stahremberg grófé az első emeleten, talán a parterre felé eső sarkon.¹⁰⁷ Lehet, hogy Mária Anna hercegné és Esterházy Antal, a későbbi herceg bírta a két ötszobás lakosztályt a jobb oldali oldalszárny földszintjén illetve első emeletén.

Az oldalszárnyak földszintjén és első emeletén jól látható a szobasor alaprajzának épített sémája: a sor közepén két-két egyablakos szoba választja szét kétablakos szobák sorát. Ezzel szintenként négy, közel egyforma egységet alakítottak ki. Eredetileg, azaz másfél-két évtizeddel korábban, mint az épület általunk tárgyalt állapota. (23. kép)

Minden kétablaknyi teret egymástól elválasztó fal végébe kéményt építettek, s ez flexibilissé tette a helyiségek felhasználását: akár minden ilyen teret kettéoszthattak később úgy, hogy a kisebb szobák mindegyike fűthető legyen.¹⁰⁸ A válaszfalak utólagos beépítésének két módusát is alkalmazták Eszterháznál: faszerkezetű téglaválaszfalakat építettek,¹⁰⁹ vagy üres faszerkezeteket, amelyeket vászonnal burkoltak.¹¹⁰

Ezek segítségével hozták létre a vendégszobáknak azt a sorát, amelyet az inventáriumokból kibontottunk, s amelynek a jellegzetes egységei a kétszobás, a háromszobás és az ötszobás lakosztályok. (22–24. kép) A kétszobások egy-egy nagy, s egy-egy kis szobából, a háromszobások egy-egy nagy és két-két kis szobából álltak, valószínűleg középső bejárattal, kisebb hálószobából, s nagyobb szalonból.

A szobák belsőépítészeti képe leginkább falainak burkolatával jellemezhető. A lakosztályok nagyobb, kétablakos, szalonként használt szobáinak falát tapétázták, a kisebb¹¹¹ szobáinak falát pedig színes mészfestéssel látták el. Ezt a rendet a kastély egészének díszítéséből vezették le: a corps de logis finom lakosztályainak falait fával burkolták, s a velük kialakított ke-

23. Közösségi terek, gyűjtemények és vendéglakosztályok a kastély első emeletén 1780–1790 körül

reteket lakktábla-betétekkel, vagy drága textilbetétekkel díszítették. A vendéglakosztályok falburkolatai ezeknél voltak anyagukban kevésbé értékesek, s díszítésükben kevésbé egyediek.

A vendéglakosztályok nagy szobáinak falát vakkeretre feszített vászonnal fedték, a vászonra ragasztották a papírtapétát. A papírtapéta nem fedte be a szobák teljes falát: alul váz táblázatos lambéria futott körbe, az ajtók és az ablakok fölött ugyancsak váz táblázatos fa alkotott szupraportot, a két ablak között pedig fával burkolták, amelyben nagyméretű falitükröt helyeztek el, a falitükrő elé pedig konzolasztalt állítottak.

A lakosztályok nagy szobáinak burkolata az inventáriumokban szinte hiánytalanul szerepel. Nem így a lakosztályok kisebb szobáinak és az egy-szobás úri vendégszobáknak a színes festése: a 40 ilyen szoba közül az összeírások mindössze tízben írnak le ilyen. A föltárások során előkerült festések¹¹² és az 1770–1780-as évekkkel kapcsolatos általános műemléki tapaszt-

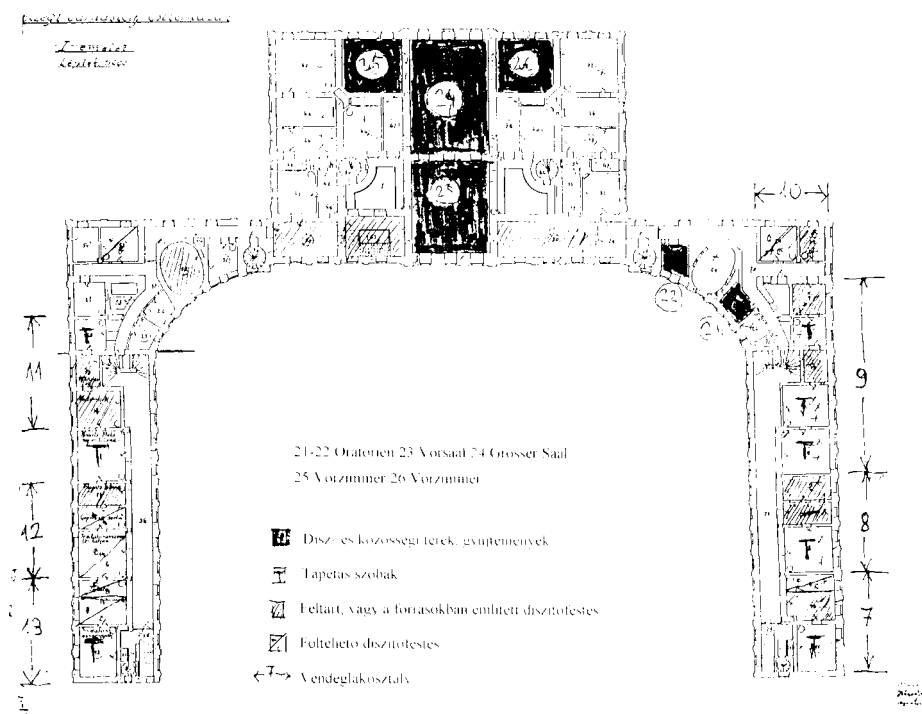
talat alapján föltehető azonban, hogy valamennyi úri szobát kifestették, de az inventarizálásig eltelt fél-háromnegyed évszázad alatt megsemmisültek, vagy oly értéktelenné fakultak-piszkolódtak, hogy az inventarizálók nem tartották érdemesnek leírni őket.

Összesen 17 tapétát és 11 falfestést írtak le egy-két sorban, megjelölték színüket és témájukat. A 28 darab mindegyike különböző volt – erre bizonyára törekedtek. Az alapszínek többsége hideg: a zöld, a kék, a szürke különböző árnyalata, vagy fehér. Alig volt vörös, rózsaszín, vagy sárga alapszínű szoba.

A rövid leírásokból néhány csoport jellege kiteszik. Ilyen a chinoiserie dekor,¹¹³ s ilyen a grafikákat utánzó tapéták és festések csoportja.¹¹⁴ Ezeket az egy, vagy két színnel festett, tusszerű, vagy rézmetszetszerű módon festett tájképeket olyannak gondolhatjuk, mint az oldalszárnyak két fönmaradt festett szobájának kifestését. Mindkét szoba falain apró méretű keretezett képecskéket ábrázoltak, amelyeket csokorba kötött szalaggal függesztettek a falra, s amelyek együttes képe a 18. században oly kedvelt metszetes szobákkal tartott rokonságot.¹¹⁵ A földszinti szoba falain az apró képek tájak: folyópartok vagy tengeröblök egy-egy házzal, parasztudvarral, toronnyal, a vízen egy-egy hajóval, vagy csónakkal. A látvány kivágata mindig szűk, s egy irányban nyitott. Embert alig látni ezeken a képeken, s ha igen, egyet-egyet: magányosan horgászó, vagy evező alakot. A képecskéket a németalföldi tájfestészet évszázados motívumait fogják össze emblémaszerűen zárt motívumokba. Ilyenek az apró életképek is: anya gyermekeivel egy udvar-sarokban, háziasszony konyhája asztalánál: statikus, egyszerű létükkel elfoglalt szinte meditáló alakok. A kicsiny tájképek oly közel állnak Basilius Grundmann (1726–1798) udvari festő ismert képeihez,¹¹⁶ hogy bizton tarthatjuk ezeket a szobafestéseket az ő munkáinak.¹¹⁷ Grundmann műve az első emeleti szoba falképe is, szinte azonos dekoratív kompozícióval, s a képecskében kínaias növények kíséretében megjelenő egy-egy kínai alakkal.¹¹⁸

Nagyobb kompozíciót, egész falmezőre kiterjedt képeket két leírás sejtet. Kollonádokat és emberalakokat festettek a jobb oldali oldalszárny ötszobás lakosztályának nagy szalonjába hamuszürke alapra, azaz nem valóságos látványként, hanem képet utánzó módon.¹¹⁹ Illuzionista ábrázolás lehetett viszont a szomszédos lakosztály könyvtárábrázolása, amelyet németül „falsche Bibliothek”-nek, magyarul „hamis könyvtár”-nak neveztek (Inv. 61/2, ma 178). Néhány tapétát és falfestést madarak és más állatok ábrázolásával borítottak, tíz darab pedig virágos dekort kapott.¹²⁰

A beépített folszerelés köréből a világítás vizsgálata negatív eredménnyel zárult. Az oldalszárnyakban a folyosók háromkarú horganyfalikarjai és egy-két függő lanternája, s a kápolna és az oratóriumok kisebb csillárjai kivételével szinte nem regisztráltak világítótestet. Ez a tény a középszárnyal való összevetésben érthető meg: a csillárvilágítás ott is csak a legnagyobb termekben fordult elő, a hercegi-hercegnői lakások szobáit csak a tükrök szegélyére szerelt falikarokkal világították meg.

24. Gyűjtemény, vendéglakosztály és úri vendégszobák a kastély második emeletén 1780–1790 körül

A fűtés eszközei közül a kandalló kiemelt: az oldalszárnyakban kandallót a hercegi kis könyvtáron és a biliárdszobán kívül csak az első emeleti ötszobás lakosztály ebédlőjébe állítottak.

A leltárak kályhaleírásaiban csak néhány jelzót alkalmaztak, ezek azonban alkalmasak a rangsorolásra. A kastélyban alkalmazott cserépkályhák legtöbbször fehér mázas volt, s kisebb részük zöld mázas. A fehér mázas kályhák előkelőbb s egyben számra nagyobb részét vörösréz lemez ráffal keretezték, s vörösrézzel burkolt lábak tartották. Ilyenek voltak az úri szobák és úri lakosztályok kályhái szinte kivétel nélkül. A vörösrézzel keretezett fehér kályhák közül az aranyozott díszűek voltak a legelőkelőbbek, az oldalszárnyba csak egy ilyen került: a hercegi kiskönyvtárba. A következő csoportot a fehér, díszített jelzőkkel írták le, s ezek bizonyára feltűnően díszesek voltak: s mind a nagyobb lakosztályokban álltak. Jóval kevésbé elegánsnak számítottak a vas ráffal keretezett, vaslábakon álló fehér kályhák, ilyeneket egyetlen kivétellel csak a második emelet szobaiba állították, s határozottan közönségesnek számítottak a zöld mázú, vaskeretes,

vaslábú kályhák, amelyeket csak szolgaszobákban találunk a földszinten és a második emeleten.

A leírások adta képet a megmaradt darabok alapján tehetjük élővé. A kastély egyik földszinti termében múzeumszerűen fölállított cserépkályhák többsége az oldal- és a patkószárnyakból származik.¹²¹ Vázra terített nagy agyaglapokból szabadon formálták a testüket, s szobrász-módjára alakított rátétekkel: rocaille-okkal és virágfüzérékkel díszítették a felületüket. A kisebb kályhák egyszerűbbek: szélesebb alsó, s keskenyebb felső részük többnyire hengeres, dekorjuk, ha van, Louis XVI. jellegű. A nagyobb rokokó darabok bizonyára a magasabb földszinti és első emeleti szobákban álltak, a kisebb Louis XVI. jellegűek pedig a második emelet alacsonyabb helyiségeiben.

Az alaprajzok és az összeírások segítségével megrajzolható a kastély mellékszárnyainak későbbi használata is. Az Esterházy Fényes Miklós halálát követő első száz évben a kastélyt, mint a hitbizományi vagyron részét tartották jó karban. A változatlanul fönntartott, óvott kastélyrész a corps de logis volt, a mellékszárnyakat az uradalom alkalmazottainak elszállásolására, a gyűjtemények egykori tereit pedig raktározásra használták.

Egyelőre csak halvány körvonalai mutatkoznak az 1890 körül kezdődő nagyobb helyreállításnak, amelyet valószínűleg Bubics Zsigmond hitbizományi zárgondnok, kassai püspök kezdeményezett mintegy műemléki szándékkal. A Schmidt Miksa vezette munka visszaállította az oldalszárnyak gondozott képét, s helyenként igen gazdag megoldásokat alkalmazott a maga hamisításig stílushű utánczó-felújító módján.

A kastély 20. századi használata aztán az értelmes mérvig fogta össze a hercegi család által használt területeket: a jobb oldali oldalszárnyak földszintje és első emelete szolgált vendéglakosztályként, a bal oldali oldalszárnyak földszintjén és emeletén pedig csak az íves udvari homlokzattal bíró épületrész. A személyzet a második emelet jobb szárnyán lakott. A többi terület a hitbizományi uradalom használatába került irodának és szolgálati lakásnak.

A kastély beépített és mozdítható részleteinek 1944–1946 közti pusztulásáról ma még nem alkotható értelmes kép, mint ahogyan halványan tudunk csak arról is, hogy mennyit építettek a hitbizományi uradalom anyagi és szellemi tőkéjére alapított mezőgazdasági és kertészeti kutatóintézet és iskola számára 1946 után.¹²² E halvány kép élesedik a Műegyetem I. Építéstörténeti Tanszéke fölmérései és a hozzájuk kapcsolt leírások által. A kastély oldalszárnyait és patkószárnyait 1957–1963 között állították helyre, a kor adottságainak megfelelő színvonalon. Az oldalszárnyakban és a patkószárnyakban ez a fődémek teljes cseréjével járt, s a válaszfalakéval is a bal oldali szárny második emeletén. Bizonyára sok kárt okozott, hogy a rendszeres kutatásra nem volt igényük, de bizonyára mérsékelte is azokat, hogy a teljes vakolatcsere akkoriban nem volt szokásban. Valószínű tehát, hogy a rendszeres feltárás – amelynek előkészítése ennek az írásnak egyik célja volt – sok elfedett részletet talál, s kitölti az itt megrajzolt kastélyszámát.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK:

- ALMANACH 1778: Mathias Korabinszky: Almanach für Ungarn auf das Jahr 1778. Wien–Pressburg, 324–371. Modern közlése: MŐCSÉNYI CD B 03
- AVRAM–DÁVID: Alexandru Avram–Dávid Ferenc: A nagyszebeni Brukenthal palota belső díszítése. *Ars Hungarica* 1996/2.176–187.
- H.BALÁZS: H. Balázs Éva: Ki volt Rotenstein? *Ars Hungarica* 1987/2.133–138.
- BAROKK: Barokk művészet Közép-Európában. Utak és találkozások. Budapest, BTM 1993
- BESCHREIBUNG: Beschreibung des hochfürstlichen Schlosses Eszterház im Königreiche Ungern. Pressburg, 1784 modern közlése MŐCSÉNYI CD B 09
- BRUTYÓ–TÖRŐ–VEREBES: Brutyó Mária – Törő Rozália – Verebes Dóra: A fertői Estre házy kastély kápolnájának hat melléktérében lévő festett oldalfalak feltárása. 1998. Dokumentáció. ÁMRK könyvtára 909.
- DALLOS: Dallos Márton: Eszterházi várak és ahhoz tartozandó nevezetesebb helyinek rövid leírása. Sopron, 1781 modern közlése: MŐCSÉNYI CD B07
- DÁVID 1999: A fertői kastély cserépkályhái.(Dávid Ferenc) 1999 – Dokumentáció ÁMRK Könyvtár
- DÁVID 2000: Dávid Ferenc: Eszterháza belső terei. *Ars Hungarica* 2000/1. 73–96.
- DÁVID 2001: Horányi Éva–Kis Éva (szerk): Egy középeurópai vállalkozó Budapestben. Schmidt Miksa bútorgyáros magyarországi tevékenysége és hagyatéka. Budapest, 2001
- DEÁK Mv.: Deák Klára: Az Eszterházi-kastélykápolna restaurálása. Műemlékvédelem 44. (2000) 5.sz. 274–278.
- DEÁK MÉI.: Deák Klára: Az Eszterházi Kastély kápolna restaurálása. *Magyar Építőipar* 50.(2000) 1–2sz. 22–26,
- EXCURSION: Excursion en Hongrie en Mai 1784. Le Maitre, le Palais, le Théâtre, et le Bois, Tout plait en ces beaux Lieux, tout instruit à la fois. Vienne: de Schönfeld. Modern közlése LANDON 1978 104–106
- FRIEDEL: Briefe aus Wien verschiedene Inhalts an einen Freund in Berlin Johann Friedel Leipzig und Berlin 1783. Letzter Brief. Modern közlése: MŐCSÉNYI CD B08
- GALAVICS: Galavics Géza: Eszterháza 18. századi ábrázolásai. *Ars Hungarica* 2000/1. 37–72.
- GARAS: Klára Garas: Unbekannte Fresken von Josef Ignaz Mildorfer. *Mitteilungen der österreichischen Gallerie* 24/25 (1980/1981) N.68/69 93–131.
- HARIS: Haris Andrea: Kastélykápolnák hajdan volt díszei és mesterei. Körmend és Eszterháza. *Magyar Műemlékvédelem* XI. (2002)
- KOLLÁNYI: Kollányi László (szerk.): Fertői Gyümölcsstermesztési Kutató-Fejlesztő Intézet Közhasznú Társaság 2000.

- KUBINSZKY-VARGA:** Kubinszky Mihály – Varga István: A fertődi kastély helyreállítására (1957–1960). Műemlékvédelem 1961 3.sz.
- LANDON:** HC.H.C.R.Landon: Haydn, Chronicle et Works: Haydn at Eszterháza 1766– 1790. London, 1978.
- MELLER:** Meller Simon: Az Esterházy képtár története Budapest, 1915.
- MOORE:** Moore: Lettres un voyageur Anglais sur la France, la Suisse, l'Allemagne et l'Italie, II. Paris, 1782, 289–290.
- MÓCSÉNYI:** Mócsényi Mihály: Eszterháza fehéren-feketén. Budapest, 1998 könyv és CD
- PIGLER:** Pigler Andor: A régi képtár. Budapest, 1954.
- PINTÉR:** Pintér Attila: A fertődi kastélykápolna falfestéseinek restaurálása. Örökségvédelem 2002. január–február. 1–3.
- PORPÁCZY:** Porpáczy Aladár Kertészeti- Magyar–Osztrák Vállalkozási Ügyműintéző Középiskola és Szaktanácsadó Központ 1946 – 1996. 50 év. Fertőd 1996.
- ROTENSTEIN:** G.E.v.R.: Reisen durch einen Theil des Königreichs Ungarn im Jahr 1763 und folgenden Jahren. in: Johann Bernoullis Sammlung kurzer Reisebeschreibungen Bd.9. Berlin, 1783. 250–289.: modern közlése: MÓCSÉNYI CD B03
- TOLLEY:** Thomas Tolley: Painting the Cannon's Roar. Music, the Visual Arts and the Rise of an Attentive Public in the Age of Haydn, c. 1750 to c. 1810. Ashgate, 2001.
- VELLADICS:** Velladics Márta: Egy apró, ámde érdekes adat Fertőd építéstörténetéhez. Soproni Szemle, 1996/1. 74–77.

JEGYZETEK

¹ MÓCSÉNYI 147

² Überhaupt sind in den drey Geschossen des Schlosses, ohne der Sälen und der Belvedere einhundert sechsundzwanzig Zimmer und Gemächer: BESCHREIBUNG 28
A Beschreibung által megadott szobaszám s a magam számlálása közti két darabra rúgó különbség elenyésző, sokfajta lehető oka közül az igazít lehetetlen kiválasztani.

³ GALAVICS 66, Kat. 12.

⁴ A kastély földszintjének és első emeletének egyesített alaprajza 1:200. Hártypapír, ceruza 860×591 mm. felirata: Grundriss des I. Stock.

Az Esterházy cs. hercegi ágának tervei MOL T 2. 1182.

A rajzot föltehetően kopírozták, halvány ceruzavonalakkal, körző és vonalzó segítségével. Egyes segédvonalakat szabad kézzel rajzolt készítője. A földszinti alaprajz

nem teljes. Az oldalszárnyak emeletének rajzát két ízben használták: előbb fekete ceruzával, gyors, vázlatos vonásokkal tüntették fel a tervezett lakosztályok szobáinak sorszámát, s jelölték be az egyes lakosztályokhoz tartozó ágyakat, valamint néhány további berendezési tárgyat, s írtak mellé egyes, a lakosztályokra vonatkozó adatokat, amelyeket a maguk helyén közöltek. Másodszor vörös ceruzával igazítottak a jobb oldali oldalszárny két pontján: jelölték két válaszfal bontását, s új számozással jelölték meg az így kialakult szobasort. Az egyik változtatás az alább tárgyalandó, 1928 októberében készült rajzon szerepel először, a másik az 1936 évi hitbizományi leltárban.

⁵ „Az eszterházi várkastély nyugati szárny I. emeleti alaprajz 1:200” Jelezve jobbra lent: Eszterháza 1928. okt. hó NM (Nagy Miksa főmérnök kézjegye DF). papír, tus.

Sopron Városi Levéltár XI. (Hg. Esterházy hitbizomány iratai) 81. (Épületek vázrajzai 19–20. szd.). A Kusó féle rajzhoz képest eltérő részlet: a Kusó féle rajz 6. és 7. szobájának egybebontása, s a 7. sz. szobába vezető ajtó befalazása. Az egybebontott szoba az 1936 évi hitbizományi leltárban 6–7. egyesített számon szerepel.

⁶ Az 1936 évi hitbizományi leltár olyan szobák berendezését is felsorolja, amelyek a Kusó féle rajzon az uradalom alkalmazottainak lakásaként szerepelnek. Ilyen összefüggő sor például a második emeleten a jobbszárny 4–9. szobája. Más szobasorokat a leltár üresnek, használaton kívül állónak mond, a Kusó féle rajz pedig működő irodának mutat. A rajz megnyugtató datálásához az uradalom történetének teljesebb feltárására van szükség.

⁷ KOLLÁNYI; PORPÁCZY

⁸ KÖH Tervtára 1782, 1788, 1780

⁹ Az 1956-tal kezdődő helyreállítások tervanyagának legnagyobb része a KÖH tervtárban található, de vannak ott fel nem lelhető dokumentációk a fertődi kastélyban, az ÁMRK könyvtárában, a KÖZTI tervtárában, valamint Varga István építész (Győr) birtokában.

¹⁰ ROTENSTEIN

¹¹ EXCURSION

¹² MOORE, ALMANACH 1778, DALLOS, FRIEDEL

¹³ MOL Esterházy cs. hercegi ágának levéltára P. 112. 130., 30., 32., 127. kötetek. A róluk szóló irodalom: VELLADICS 74. – 77; DÁVID 2000: 90: 10.jegyzet

¹⁴ DÁVID 2001: 165, 223–225.

¹⁵ MOL P. 112. Esterházy cs. hercegi ágának levéltára IV. 164. f. Esterházy Pál herceg hitbizományi ingóságai. Az 1936. évi XI. t. c. 2/10 szakasza alapján hitbizományi kötelesség alatt maradó bútorok és berendezési tárgyak kimutatása. (magam Valkó Arisztid másolatát használtam: Iparművészeti Múzeum Adattára KKT.152.)

¹⁶ A rövidítések teljes jegyzéke a 37. jegyzetben olvasható.

¹⁷ Fertőd v. Esterházy kastély. Épületvégek átalakítása. ÉM Győri Tervező Vállalat (építész: Varga István) 1959. KÖH tervtár 3109

¹⁸ FRIEDEL

¹⁹ A Beschreibung ábrája és szövege két egymás mellett fekvő szobát nevez Garde meubles-

nek, Friedel, Rotenstein 267, az Excursion és az inventáriumok 1832-től kezdődő sora egyet.

²⁰ „Es befinden sich auf dem 2 Seiten Gebäu im Schloss, als auf den Kuchi Gebäu und Pflegers Wohnung 42 Dachrinnen” MOL P115. Esterházy cs. hercegi ágának levéltára Fasc.4. Vegyes iratok f) Prot. Comiss. 1790 No.514 és Valkó Arisztid cédulája ugyanarról: MTK MKI Levéltára A-I-22. Fasc.799 No.1888.

²¹ Az inventáriumokban 13, Rotenstein (266) leírásában 14 szekrény szerepel.

²² DALLOS

²³ ALMANACH 1778

²⁴ MELLER 50. okirat

²⁵ MELLER 231. és 242. okirat.

²⁶ MÖCSÉNYI 157., 60. jegyzet

²⁷ LANDON, 447. Idézi TOLLEY 2001 84 (az érdekes könyvre Kovács Imre hívta föl a figyelmemet. Köszönöm.)

A képtárat később is használták ünnepségre: valószínűleg az 1784 július 26-án tartott bál alkalmával világították ki a képtárat ünnepélyesen. A kivilágítás költségeiről számolt el Pietro Travaglia díszletfestő augusztus 6-án. MOL P.115. Eszterházy cs. hercegi ágának levéltára Fasc.4. No. 128 és Valkó Arisztid cédulája MTA MKI levéltára A-I-22. Fasc. 799. No. 1353

²⁸ MELLER XXXIV.

²⁹ MELLER 56.,23.,242.okirat

³⁰ MELLER 658. okirat

³¹ „Eszterházai várbeli képtár műszaki tervezete, Schmidt, 1895.faragott, aranyozott – tölgyfaramában, 124×91 cm ltsz. 1161” – az 1936 évi hitbizományi leltárban a fszt. 90. sz. folyosón.

³² KUBINSZKY-VARGA 153

Fertőd, volt Esterházy kastély, a két oldalszárny fényképdokumentációja (1969) KÖH tervtár 8068.

Fertőd, volt Esterházy kastély, nyugati oldalszárny /tornaterem/ homlokzat-felújítási ill. helyreállítási munkáiról. Győr-Sopron megyei tanácsi tervező Vállalat 1969 (építész: Varga István). KÖH Tervtár 8163

³³ A szárny iskolává építésének se terve, se ideje nem ismert. A változtatások az 1954 évi felmérésekről olvashatók le (KÖH tervtár 1782,1788,1780).

³⁴ KUBINSZKY-VARGA 160

Fertőd, v. Esterházy kastély középrész nyugati oldal és technikai szárny fődémcs-

réjének építési munkái. É.M. Győri Tervező Vállalat 1960 (építés: Varga István, statikus Persa András). KÖH Tervtár 3110.

³⁵ A helyiségek nevét és a falburkolatok leírását teljes terjedelmükben s a forrásban szereplő nyelven közlöm. Az alaprajzok leírása természetesen szerzői szöveg.

³⁶ A tárgyakat a forrás nyelvén, de rövidítve közlöm. A tárgyak leírásban szereplő további, nem idézett jelzőket /.../ jelzés mutatja. A kályhákra vonatkozó rövidítések: **O**: Haitzofen (kályha); **W**: weiss glasirt (fehér mázas);

W/G: Weiss glasirt mit vergoldeten Verzierung (fehér mázas, aranyozott díszítésekkel);

M3: „mit Messing Rand und derlei 3 Füssen” (sárgaréz talpkarikával és 3 sárgaréz lábbal)

A függőszárnyakra és rolettákra vonatkozó rövidítések: **FV2**: 2 Fensterflügel Vorhänge (ablakfüggöny két szárnyra = 1 ablakra való függöny) **R**: Roletten (roletták)

A beépített tükörökre és a konzolasztalokra vonatkozó rövidítések: **TrSp**: Trümeaux Spiegel (falburkolatba épített tükör) **TrT**: Trümeaux Tisch (konzolasztal) **2F**: mit 2 Füssen.

³⁷ Korábbi szobák egybeontásával 1946–1954 között épült

³⁸ Szobák egybeontásával 1946–1954 közt készítették

³⁹ Más kastélyok, paloták, vagy polgárházak inventáriumában a 18. század második felében az effajta, egyszemélyes kisszobát írószobának szokták nevezni.

⁴⁰ Az 1832 évi megfogalmazás: Die Wand chamoix-rötlich mit weissen Feldern

⁴¹ további függőnytétel: p.308/11: „Zwölf Luftflügeln im 5 Zimmern”

⁴² további függőnytétel: p.307/3: „Fünf Roletten Vorhänge von grünen Zwillch in Zimmer. – a megfogalmazás a szobában tárolt rolettákra illik.

⁴³ Carlopp aranyozó 1785 év javítási javaslata szerint a két könyvtárszobában a két ajtó fehér, s javításra szorul, a szekrények és a kályha aranyozása is sok helyütt hibás. Valkó Arisztid cédulája MTA MKI A-I-22 Fasc.799 1505–1506.

⁴⁴ Rotenstein 265 két nagy és 68 más képről emlékezik meg

⁴⁵ HARIS 300

⁴⁶ A szekrények tetején álló darabok: „6 Vassen von weissen Marmor auf Postamente; Eine Vase aus weissen Marmor, ohne Postament, Ein Kopf aus Carrara Marmor;

⁴⁷ Ebben a szekrényben 17 kitömött állatot őriztek, talán az egykori Naturalien Cabinet maradékeként.

⁴⁸ A mellékhelyiségeket 1946–1954 között alakították ki

⁴⁹ HARIS 285–312; PINTÉR; DEÁK Mv. 2000

⁵⁰ HARIS i.m. 304:83.j.

Az oratóriumban vonalozott lábamat fölött világos zöld alapon zöld-bordó csíkos 18. századi kifestés csekély nyomait tárták fel a restaurátorok, az ajtó és ablakbélétekben ívelt sarkú keretekben virágdíszsel. Egy második, részleteiben értelmezhetetlen festésréteg fölött a harmadik kifestés szürke volt, a falmezők szélén bordó, márványt utánzó bordűrrel. Ez az olajos kötőanyagú festés a kastély újbóli használatbavételekor, a 20. század elején készült. A sekrestyében az olajos kötőanyagú festésréteg alatt értékelhető nyomokat nem találtak: BRUTYÓ-TÖRŐ-VEREBES

⁵¹ A két tér falain ma Deák Klára által tervezett és díszítőfestők által kivitelezett neorokokó kifestés látható: DEÁK MÉI.2000

⁵² „Auf dem Gang seynd alle Thürn dermahlen grinn und weiss, sollten auch vielleicht auch weiss gemacht werden” MOL P.115. Esterházy cs. hercegi ágának levéltára. Fasc.4. Vegyes iratok f. Secretariats Protocoll No. 2. – és Valkó Arisztid cédulája MTA MKI levéltára A-I-22. Fasc. 799 No.1123 A szöveg valószínűleg a bal oldali szárny folyosójára vonatkozik.

⁵³ Az intézet számos néven és szervezeti formációban működött. Vö. KOLLÁNYI

⁵⁴ KUBINSZKY-VARGA 160

A fertődi Növénynevelési és Kutatóintézet 1962 évi felújítási munkáihoz. É.M. Győri Tervező Vállalat 1962 (költségvetés) KÖH Tervtár 3122.

A fertődi v. Esterházy kastély Kutató Intézet szárny fődémcseré és felújítási munkáiról. É.M. Győri Tervező Vállalat (építés Vidra Aladár) 1963 KÖH Tervtár 3093

⁵⁵ Fertőd, kastély un. metszetes szobájának restaurálási dokumentációja. Sárdy Lóránt 1969. KÖH Tervtár 25175

⁵⁶ A hercegi gardróbot egy, a fölötte lévő helyiség ablakának javítására vonatkozó adat

- említi meg 1784-ben: „Oval Zimmer ober der fürstl. Quarderob” – MOL P.115. Esterházy cs. hercegi ágának levéltára. Fasc. 4. Vegyes iratok f. Secretariats Prothocoll 2. No. 106. – és Valkó Arisztid cédulája MTA MKI levéltára A-I-22. Fasc. 799 No.1324
- ⁵⁷ A herceg javaslata Johann Karlopp aranyozómester szövegezésében: „In der fürstl. Garderobba, welche dermahlen ord. Weiss und grüne Stäbe hat sollte auf Anschaffung Sr Durchlaucht mit feinen Wenetianer Matt weiss durchaus gemacht werden und besteht in dem 1-o Alle Kästen müssen weiss werden, wie auch 2 fenster ieder mit Super porten., 1 grosse Thür mit einer Superporten, eine kleine Thür mit eine Futter, dann die lange Lamberie herum” MOL P.115. Esterházy cs. hercegi ágának levéltára. Fasc.4. Vegyes iratok f. Secretariats Prothocoll No. 2. – és Valkó Arisztid cédulája MTA MKI levéltára A-I-22. Fasc. 799 No.11121,1122.
- ⁵⁸ „Die Wäsche ist jedoch in das Zimmer No.4. im Gange rechts übertragen worden.”
- ⁵⁹ Az egykori ezüstkamrá a 19. századi inventáriumok Silberwaschkammer-nek nevezik, vagyis olyként, mintha az az ezüstkamrához kapcsolt tisztogató kamra lett volna. Az 1784-ben publikált rajz is két, összenyitott szobát jelöl itt, amelyek egyikének a világító udvaron keresztül nyílt a bejárata. A délről számított második szobát ugyanakkor a 18. századi fölirat a szomszédos lakosztályhoz sorolja. Az ellentmondás ma – a helyiségek eredeti bejáratának föltárása híján – nem tisztázható.
- ⁶⁰ Vagy két nagy és két kisebb szobából: vö. az előző jegyzetben frottakkal.
- ⁶¹ Valószínűleg nem kandallóról, hanem kandalló előzékrol van szó. A Lést ábrázoló kandallóelőzéknek több példányát sorolják fel az inventáriumok. Ez a tétel ebben a szobában csak egy ízben, 1832-ben szerepel.
- ⁶² Fertőd un. metszetes szoba restaurálási dokumentációja. Sárdy Loránd, 1969. KÖH tervtár 25175
- ⁶³ Ez a megfogalmazás mutatja, hogy a 49/1. sz. helyiség két szobából állt.
- ⁶⁴ Két fontos eltérés: a tisztí ebédlő helye a sorozatban és a pincelejáró tömbjének elhelyezkedése.
- ⁶⁵ A konyhaszárnyban Bartos György, Lászlaj Judit és László Csaba 2001-ben feltárást végzett, amely a konyhaszárny használatáról, átalakításairól jóval gazdagabb kép megrajzolására alkalmas, mint ami a közölt táblázatba befér. A táblázatba foglaltak, bár többször egyeztetjük őket, nem fedik pontosan a feltárás eredményeit. Vö. Fertőd, Esterházy kastély. A keleti patkószárny és a Narancsház falkutatása ÁMRK Kutatási Osztály (Bartos György, G. Lászlaj Judit, László Csaba) 2002. február
- ⁶⁶ A felirati tábla szövege: 53–61. Die Fürstliche Küchen und Küchenzimmer. A táblázatban a szöveget két részre bontottam: a főző és sütőhelyekkel berajzolt déli helyiségcsoportnál a Die fürstliche Küche, az ennek híján lévő, a 19. századi inventáriumok szerint kamra-sornak tekinthető helyiségeknél a Die fürstliche Küchenzimmer megjelölést alkalmaztam.
- ⁶⁷ Fertőd v. Esterházy kastély. Épületvégek átalakítása. ÉM Győri Tervező Vállalat (építész: Varga István) 1959. KÖH tervtár 3109
- ⁶⁸ MÓCSÉNYI 157., 60.jegyzet
- ⁶⁹ EXCURSIONS
- ⁷⁰ KUBINSZKY-VARGA 160
Fertődi Esterházy kastély keleti oldalszárny /pálmaház/, kiállítóterem helyeállítási munkáihoz. Győr-Sopron megyei Tanácsi Tervező Vállalat 1969 (Építész: Varga István) KÖH Tervtár 8175
Fertőd, volt Esterházy kastély, a két oldalszárny fényképdokumentációja (1969) KÖH tervtár 8068.
- ⁷¹ MOL T2. Esterházy cs. hgi ágának tervei No.1182
- ⁷² Fertőd v. Esterházy kastély középrész nyugati oldal és a technikai szárny födém-cseréjének építési munkái. É.M. Győri Tervező Vállalat (építész Varga István) 1960 jan. 4. KÖH Tervtár 3110.
- ⁷³ E folyosót a kastély 1890 körül kezdődött felújításakor készítették. Hogy 1894-ben meg volt már, arra a vele szomszédos szobák ajtainak és szupraportjainak említéséből következtettek.
- ⁷⁴ A rajz melléjegyzése: Eine Wohnung / 1 Bett /Telegraph zu Kammerdiener
- ⁷⁵ A 19. század végi rajzon a válaszfalat áthúzták, a nyugati, homlokzati fal mentén húzott vörös vonallal jelölték a két szoba egységét, s azt új, a válaszfalra rajzolt szobaszámmal (2) is jeleztek.

- ⁷⁶ Fertőd, v. Esterházy kastély 1954 évi felmérései. Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem, I. Építéstörténeti Tanszék. Rados Jenő, Ferenczy Károly és Nagy Elemér KÖH tervtár 1788
- ⁷⁷ Fertőd, Mezőgazdasági és Kertészeti Technikum helyreállítási terve; Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem, Rados Jenő és Nagy Elemér 1956. XII. hó KÖH tervtár 3114. Egy tervlap az előkerült festéseket jelöli vörös vonallal, egy másik tervlapon a terem északi falának egyik felén, s a keleti fal északi szakaszán jelöl festést ilyen felirattal „könyveket ábrázoló fal-festmény marad”
- ⁷⁸ A tantermet 1946–1954 között alakították ki három szoba egybebontásával – KÖH Tervtára 1782, 1788, 1780
- ⁷⁹ Későbbi melléjegyzés: Dieser Trumeaux Tisch steht in zweiten Zimmer.
- ⁸⁰ A 19. század végi rajz melléjegyzése: Eine Wohnung / 1 Bett / Telegraph zu Kammerjungfer
- ⁸¹ Nagy Miksa előbb fölrajzolta a válaszfalat, aztán kitörölte, s besatírozta az egyik, fölöslegessé vált ajtót is.
- ⁸² Ez a megállapítás az első szoba inventárjában szerepel, a többes szám utal arra, hogy mindkét mellékszobára vonatkozik.
- ⁸³ Ez a kabinet bizonyára a lépcső alá nyílt.
- ⁸⁴ A 19. század végi rajz melléjegyzése: Eine/Wohnung/mit/1 Bett / Telegraph zu Kammerdiener /und/ Leibjäger.
- ⁸⁵ A kabinet a lépcső alatt helyezkedett el, ajtaját az 1925 körüli rajz ábrázolja.
- ⁸⁶ A tantermet 1946–1954 között alakították ki három korábbi helyiség egybebontásával. KÖH Tervtár 1788.
- ⁸⁷ A leltári tétel a 70–72. helyiség számokat, azaz a jobb szárny első emeleti folyosóinak tárgyait együtt sorolja föl. E folyosókon összesen két darab, azonos formájú laterna volt.
- ⁸⁸ HARIS 300., 301., 304: 83. j.; BRUTYÓ-TÖRŐ-VEREBES
- ⁸⁹ A cserépkályha a kályha-kiállítás alatti pincéből került elő, Szebényi Judit és Soós László restaurálta. DÁVID 1999 Kat. Fertőd 32.
- ⁹⁰ Vö. 56.j.
- ⁹¹ A kis konyhát az épületben nem tudjuk elhelyezni. Az összeírás sorrendje szerint a középszárny felől indultak az összeírók, s először a folyosón balkézre a díszudvar felé eső helyiségeket vették fel. Ebben a sorrendben a kis konyha az ovális szoba után fektűd az íves homlokzatszakaszon.
- ⁹² A két komornyik szoba helyén, a mai 1222–125 számon szereplő WC csoportot a Fertőd v. Esterházy kastély, kutatóintézeti szárny 1–2. emelet átalakítási terve – ÉM. Győri Tervező Vállalat (építész Vidra Aladár) 1963 alapján alakították ki, a komornyikszobák elbontott falainak fölmérése az É6 tervlapon szerepel. KÖH Tervtára 3093.
- ⁹³ A két komornyikszoba 1894 évi bejegyzése fordított sorrendben szerepel, mint ahogyan e táblázatban feltüntettük.
- ⁹⁴ Az 1890–98 között rajzolt terv melléjegyzése: 1 Wohnung / 2 Betten/ zu Kammerdiener/ No XX // zu Kammerjungfer / No XVIII.
- ⁹⁵ A megjegyzés a 104/1 szoba falburkolatának leírását követi, s hogy mindkét szobára vonatkozik, azt a bizonyítja, hogy *többes számban* fogalmazták.
- ⁹⁶ A 17. és 18. szoba összebontásával a ma 108. számon szereplő négyablakos termet a Fertőd v. Esterházy kastély, kutatóintézeti szárny 1–2. emelet átalakítási terve – ÉM. Győri Tervező Vállalat /építész Vidra Aladár/ 1963 alapján alakították ki, hogy a kutatóintézet könyvtára legyen. Az elbontott fal fölmérése az É6 tervlapon szerepel. KÖH Tervtára 3093
- ⁹⁷ Az 1890–98 közt rajzolt terv melléjegyzése a XII–XV. szobák alkotta lakosztályhoz: 1 Wohnung/ 1 Goldbett // Telegraph / zu Kammerdiener /&/Leibjäger
- ⁹⁸ HARIS 304: 83.j.; BRUTYÓ-TÖRŐ-VEREBES
- ⁹⁹ „Ober der fürstl. Gewehr Kammer befindet sich die Rundelle, auf welcher das Oval runde Thurmlein, oder eine von die zwey sogenannte Laterne stehet.” MOL P115. Esterházy hgi család levéltára Fasc.4. Vegyes iratok f) Secretariats prothocoll No 197 és Valkó Arisztid cédulája MTA MKI levéltára A-I-22. Fasc.799 No 1484., 1485.
- ¹⁰⁰ 1819-ben esik szó arról, hogy a képeket a képtárból lekasztották, azzal kapcsolatban, hogy a herceg a képtárterem rendbehozataláról, s a képek újbóli fölfüggesztéséről intézkedett. 1828-ban Szilágyi János táblabíró két szobában találja a képeket,

- rendetlenül. MELLER 438. és 658. okmány
- ¹⁰¹ A fertődi v. Esterházy kastély Kutató Intézeti szárny fődémcseré és felújítási munkáiról. É.M. Győri Tervező Vállalat (épfőnök: Vidra Aladár) 1963. KÖH Tervtár 3093
- ¹⁰² Ebbe az összesítésbe beleszámítom a középszárny második emeletének bal oldali, keleti részét is, amelyben csak vendég- és szolgaszobák voltak. Az oldalszárnyak második emeletén három úri vendégszoba mellett Nebenzimmer-nek, Cabinet-nek nevezett helyiségek voltak, amelyek talán a szomszédos úri vendégszobához tartoztak. Ezeket azonban a 19. századi inventáriumok készítői nem vonták azonos szám alá, mint a többi lakosztályt. Ezek beszámításával 16 volna a többszobás vendéglakosztályok száma és 10 az egyszobásaké.
- ¹⁰³ E számban benne vannak a középső szárny szolgaszobái is, közte azok, amelyek az Esterházy Fényes Miklós és felesége szolgálatában állók elhelyezésére szolgáltak. A 9 db: 7 komornyik és 2 komorna szoba (az egyik komornyikszállás kétszobás), a 13 db szolga-szoba.
- Nincs benne a fenti két számban az udvarhölgyek (Hofdamen) lakása a középszárny első emeletén, s nincsenek benne azok a szállások sem, amelynek lakói nem az urakat, hanem a kastély épületét szolgálták: a szobafelügyelők lakása a keleti patkószárnyban és két Stubenmädchen Zimmer a középső szárnyban.
- ¹⁰⁴ „Es enthält auf der vordern Fronte zwölf dergleichen Wohnungen, weit mehr aber in den Seitengebäuden, die alle überaus prächtig, und gemächlich eingerichtet sind.” BESCHREIBUNG 31
- ¹⁰⁵ A szállásoknak ezt a rendszerét írta le MOORE, az első angol, aki itteni élményeit publikálta. Moore a Mária Terézia látogatását megelőzően járt Eszterházában 1773-ban, s a mai muzsikaházban lakott, amely akkor egyben fogadóként is szolgált: „A szálláson itáliai énekesek és zenészek egy csapata lakott. Mindenki azzal volt elfoglalva, hogy felkészüljön a Császárnő és udvara fogadására, akik hamarosan néhány napot a hercegnél töltenek. Bár a császári család és kíséretének több tagja a palotában fog lakni, a tágas és kényel-
- mes szálló valamennyi helyiségét elfoglalják majd azok a vendégek, akik az ünnepek résztvevői lesznek.”
- ¹⁰⁶ MOL P 115. Esterházy cs. hercegi ágának levéltára Fasc.4. Vegyes iratok f) Secretariats Prothocoll No. 166, 106, 102, 194, 197,199. és Valkó Arisztid cédulái: MTA MKI levéltára A-I-22. Fasc. 799. No. 1442, 1320, 1305, 1489, 1703, 1716
- ¹⁰⁷ MOL P.115. Esterházy cs. hercegi ágának levéltára Fasc.4. Vegyes iratok f) Secretariats Prothocoll No.70,136, 197 és Valkó Arisztid cédulái MTA MKI levéltára A-I-22. Fasc.499. no.1486,1583, 1669
- ¹⁰⁸ László Csaba megállapítása.
- ¹⁰⁹ A középső szárny másodlagos válaszfalainak faszervezetét a fölöttük lévő fáfödémhez erősítették, hogy a hordozó födémre gyakorolt nyomást csökkentsék: Vass Endre és Pattantyús Ádám statikai szakvéleménye a Fertőd Repräsentatív szálló – szakértői vélemény című dokumentációban (épitészek: Rados Jenő és Nagy Elemér) 1956. KÖH Tervtár 3127. A faszervezetű válaszfalakat Esterházy Fényes Miklós építtette az 1720-ban készült kastély nagyobb tereinek megosztására.
- ¹¹⁰ A 19. századi inventáriumok tapétafalat neveznek meg a 49/2 és a 107/2 szobában, s ugyanilyenek hajdani megléte valószínű a 61/2 – 61/3 szobák között és a 10/2 szobában.
- ¹¹¹ A nagyobb, kétablakos szobák alapterülete 30–40 négyzetméter, a kisebb, egyablakos szobáké 15-20 négyzetméter.
- ¹¹² 1956-ban falfestést regisztráltak a középszárnyban első emeletén a fölépcsőház hátsó, déli falán; a díszterem előteréből nyugat felé nyíló nagy előtér hátsó, déli falán (Inv. 72, ma 135); a tőle délre fekvő helyiségnek a kis udvarral közös falán; s ezzel szemben a hamarosan elbontott faszervezetű válaszfalon (Inv. 73, ma 154); az e helyiségtől délre eső helyiség északi falfelületén (Inv. 80, ma 155); a nyugati oldalszárny végén (Inv. 61/2, ma 178 északi vége), a földszinten pedig regisztráltak a chinoiserie-festést a sala terrenával szomszédos kerti szobákban: az Inv. 21, ma 59 sz. szoba északi és nyugati falán, és az Inv. 26, ma 65. sz. szoba északi és nyugati falán. Fertőd, Mezőgazdasági és Kertészeti Technikum /volt Esterházy kastély/ hely-

reállítási tervei. Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem I. Építéstörténeti Tanszék. 1956. KÖH Tervtár 3114.

Dekoratív kifestést tárt fel Haris Andrea Lángi Józseffel a belvedere hajdani második emeleti előterében (Inv. 126, ma 235 sz.) és a belvederében, Somorjay Selysette Lángi Józseffel a középrész 1. emeletén az un. porcelánszobában (Inv. 94, ma 131 sz.), valamint dekoratív festések töredékeit tárták fel a földszinti, első emeleti és második emeleti oratóriumokban is, amelyeket főntebb részletesen ismertettem.

¹¹³ Inv. 105.,106/1.,107/1= ma 108.,107.,104.

¹¹⁴ Inv. 49/2: Die Wand Spalier von Papier, im Grunde blau und weiss, mit schwarzen Landschaften und Boquetartigen Feston und Vasen.

Inv. 61/1: Hat papierne Spalier, mit meergrünen Grunde und Kupferstich-artige Zeichnung, ländliche Gegenden vorstellend.

Inv. 62/1: Das Hauptzimmer ausspaliert, mit grün und blau getuschten Landschaften.

¹¹⁵ Inv. 48/2. ma 04; Inv. 106/1. ma 107

¹¹⁶ Basilius Grundmann: A tél, Az őszi, A tavasz, A nyár – fára festett, kisméretű képek, Szépművészeti Múzeum Budapest, Inv. 445–449. PIGLER 256–257; GARAS 1981 110. BAROKK Kat. 39–42

¹¹⁷ A Beschreibung 30 így ír Grundmann szobafestéseiről: „Herr Grundmann.../ dessen sanften Pinsel auch in verschiedenen Zimmern, und auf den Plafonds angetroffen wird.“

¹¹⁸ Grundmann képeiből egész sorozatot látott Meller Simon Eszterházán, s azokat nagyon közepesnek ítélte, sőt a működéséről szóló adatok nyomán véleménye szerint Grundmann akár mázolóknak is nevezhető. Meller

ítélete valószínűleg megegyezett Josef Fischer (1769–1822) véleményével is, aki az Eszterházán őrzött festmények közül úgy látszik egyet sem válogatott be Eszterházy (II.) Miklós (1765–1833) gyűjteményébe. A Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának négy kis Grundmann festménye Pyrker László adománya.

Ha Grundmann két szobafestését abban a keretben vizsgáljuk, amelyben készültek, azaz dekoratív funkciójukat nézzük, pontosabban ítélnünk. A szobafestések dekoratív kompozíciója a korban köznap, közepes, akár a késő rokokó áradásához, akár a Louis XVI.-korszak választékosságához viszonyítjuk. Kedvezőbb eredményre jutunk, ha a kis képeket nézzük: Grundmann úgy vonta el, s fogta össze képi motívumait, ahogyan az az iparművészet más ágaiban szokás, bútorok berakásain, a porcelánok festett díszein.

¹¹⁹ Inv.63/1: Tapeten, aschgrau mit Collonden und Figuren.

¹²⁰ A tapéták eredetéről semmit sem tudunk, ahogyan egyébként az 1762 után vásárolt berendezési tárgyak egyikéről sem, eltekintve azoktól, amelyeket a General Cassa tételei közül Meller Simon közölt 1915-ben. Az inventáriumok tapéta-adatai egyébként nem teljesen megbízhatóak: többször neveztek tapétának falfestéseket is. Lehet, hogy a tapéták egy részét vásárolták, más részét pedig Grundmann festette.

¹²¹ Az oldalszárnyakban és a padlószárnyakban az 1856-ban 71 kályha állt. Ezek maradványát alkotta az 17 cserépkályha, amelyet Cserey Éva és Valkó Arisztid írt össze 1955-ben.

¹²² KOLLÁNYI, PORPÁCZY